

Tartalom

TANULMÁNYOK

SKROBÁK ESZTER: Theoretical Foundations Exploring Deception Characteristics: A Background Inquiry	3
BÜKY LÁSZLÓ: Egy Krúdy-regény utalásrendjéhez – Boldogult úrfi koromban... ..	23
GYEBROVSZKI ZSOLT DÁNIEL: Nyelvi bizonytalanságok hatása a versenyjogi kártérítési perek szabályainak következetes alkalmazására	39

ESSZÉK

SIPOS ZSOLT: Az elutasítás (a nem mondása) a magyarban	61
SOMOGYI ABIGÉL: A görög mitológia istenneveit tartalmazó cégnevek szemiotikai vizsgálata	67
MÁTÉFFY SÁRA: A székely viccek pragmatikája	73
ASZTALOS TAMARA: Asztali beszélgetések a taburól	81
SOMOGYI ENIKP: A Szent Jakab-út jelentései	87

KÖNYVEKRŐL, FILMEKRŐL

H. TOMESZ TÍMEA: Szövegről az oktatásban és tudományban Tuba Márta: „Cégére egy tündér” Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban	95
BALÁZS GÉZA: Két könyv: Magyar isteni szolgálat... – Pásztorcsengők	99
SZŰTS ZOLTÁN: Átfogó kép az internet kulturális és nyelvi hatásairól. Balázs Géza <i>Az internet népe</i> című könyvéről	105
TÖRÖK LÍDIA: <i>A Másik Magyarország (Töredék egy falu hétköznapjaiból)</i> című dokumentumfilm és Tar Sándor: <i>A mi utcánk</i> című regényének összehasonlítása	107

BESZÁMOLÓ

MAGYARI SÁRA: A Tandem rovat a tudomány- és a PKE-népszerűsítés szolgálatában	115
Rezumate	123

Summary

ESZTER SKROBÁK: Theoretical Foundations Exploring Deception Characteristics: A Background Inquiry	3
LÁSZLÓ BÜKY: About the Allusion System of One of Krúdy`s Novels – Blessed Days of My Youth	23
ZSOLT DÁNIEL GYEBROVSZKI: The Effect of Linguistic Uncertainties on the Consistent Application of the Rules of Competition Law Damages Actions	39
ZSOLT SIPOS: Rejection (Saying No) in Hungarian	61
ABIGÉL SOMOGYI: Semiotic Analysis of Company Names Containing the Names of Gods from Greek Mythology	67
SÁRA MÁTÉFFY: The Pragmatics of Szekler Jokes	73
TAMARA ASZTALOS: Conversations Around Table on Taboo	81
ENIKŐ SOMOGYI: Meanings of the Way of St. James	87
TÍMEA H. TOMESZ: About the Text in Education and Science Márta Tuba: „Cégére egy tündér” Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban (“A Fairy for your Company” Text Types in Education and Research)	95
GÉZA BALÁZS: Two Books: <i>Magyar isteni szolgálat...</i> (Hungarian Divine Service...) – <i>Pásztorcsengők</i> (Shepherd’s Bells)	99
ZOLTÁN SZŰTS: A Comprehensive Picture of the Cultural and Linguistic Effects of the Internet. About Géza Balázs`s book <i>Az internet népe</i> (The People of the Internet)	105
LÍDIA TÖRÖK: A Comparison Between the Documentary <i>Another Hungary</i> (<i>The Life of a Village - Fragments</i>) and Sándor Tar’s novel, <i>Our Street</i>	107
SÁRA MAGYARI: The Tandem column in the serve of science and PCU publicity	115
Rezumate	123

Theoretical Foundations Exploring Deception Characteristics: A Background Inquiry

SKROBÁK ESZTER

ELTE Intercultural Linguistics

eskrobak@protonmail.com

This study delves into the multifaceted nature of deception, examining its evolutionary underpinnings and the intricate interplay of psychological, physiological, and cognitive factors. Through a comprehensive review of historical practices and contemporary research, I elucidate the complex characteristics inherent in the act of deception. From ancient methods of detecting deceit to modern advancements in neuroscience and cognitive psychology, the conceptualization of deception has evolved, revealing its fundamental role in social interactions. Drawing upon theoretical frameworks and empirical evidence, this paper highlights the intrinsic connection between deception and human behaviour, emphasizing the necessity of understanding its nuanced manifestations. By integrating insights from diverse disciplines, I aim to contribute to a deeper comprehension of deception's significance in both evolutionary contexts and contemporary society.

Keywords: *deception, communication, interdisciplinary insights, cross-cultural aspects, evolutionary context*

A tanulmány a megtévesztés sokrétű természetével foglalkozik, megvizsgálja evolúciós hátterét, valamint a pszichológiai, fiziológiai és kognitív tényezők bonyolult kölcsönhatását. A történeti gyakorlatok és a kortárs kutatások átfogó áttekintésén keresztül tisztázom a megtévesztés cselekményében rejlő összetett jellemzőket. A megtévesztés felismerésének ősi módszereitől az idegtudomány és a kognitív pszichológia modern fejlődéséig a megtévesztés fogalma fejlődött, feltárva a társadalmi interakciókban betöltött alapvető szerepét. Elméleti keretekre és empirikus bizonyítékokra támaszkodva ez a tanulmány rávilágít a megtévesztés és az emberi viselkedés közötti belső kapcsolatra, hangsúlyozva annak szükségességét, hogy megértsük annak árnyalt megnyilvánulásait. A különböző tudományágak meglátásainak integrálásával arra törekszem, hogy hozzájáruljak a megtévesztés jelentőségének mélyebb megértéséhez mind az evolúciós kontextusban, mind a mai társadalomban.

Kulcsszavak: *megtévesztés, kommunikáció, interdiszciplináris betekintés, kultúrák közötti szempontok, evolúciós kontextus*

Introduction

“Deception is a very deep feature of life. It occurs at all levels—from gene to cell to individual to group—and it seems, by any and all means, necessary.” (2011:6). Trivers’ quote emphasizes the pervasive nature of deception in human interactions and its evolutionary significance -as a result of the competition for survival and reproduction- in social behaviour. Deception can provide adaptive advantages in various contexts but the ability to detect deceit has also evolved as a countermeasure. Being able to expose deception is a widely discussed topic throughout human history, and various means have been discovered since ancient times. All detection attempts focus on psychological and the resulting physiological changes occurring during deceptive behaviour. Most of the tools are electrical instruments, but increased interest turned to speech-based semantical, pragmatical and grammatical cues in psychology, criminology, linguistics and computer science, with promising experimental results.

To create effective means of detection, it is important to know the underlying dynamics of a deceptive intent. This work aims to offer a brief introduction to the basis on which the means of deception detection are constructed. The fundamental origin and characteristics are described in the framework of evolution psychology. Throughout human history behavioural and psychological traits developed as an adaptation to the environment. Both being deceptive and being able to detect deception have been proved adaptive to a certain extent (Tooby and Cosmides 1990; Pléh , Csányi, Bereczkei eds. 2001). Being able to mislead others may provide various advantages for survival and sexual opportunities. However, the stakes are high: if exposed, it damages trust and harms relationships (McCornack and Levine 1990). It threatens with exclusion by the community, which means losing all the social support, along with its material and emotional benefits, which are crucial for survival. On the other hand, being able to detect deception has helped to preserve the assets and possessions acquired so far, furthermore earns respect from the community, which means greater social support and heightened survival success. Interestingly, however, by the 21st century, showing antisocial behavioural traits have become more common and more adaptive in surviving in the capitalist world (Jevtic 2011). At the same time, tools to filter out deceptive behaviour need to advance too.

This work will first give an introduction to the concept of deception from a pragmatical approach, followed by studying the roots and evolutionary benefits in wildlife and human societies in section 2. Section 3. aims to discuss the main motivational factors behind human deception, including cultural effects on the motivations. Section 4 focuses on the inherent physiolog-

ical and psychological changes during a lie or deceitful behaviour. The final, 5th section summarises the key points of the concept of deception, that lead to more accurate detection methods and devices.

1. The concept of deception

1. 1. The definition of deception

According to the American Psychological Association, deception is “any distortion of or withholding of fact with the purpose of misleading others.” (APA Dictionary of Psychology, 2021) This definition implies the various forms of deception yet does not expound them. Numerous researchers attempt to give a precise definition and classify the various forms of deception. Bok (1978) focuses only on the manifestation of lying when defining deception. As she describes, it is a statement that the utterer believes to be false but means to make the other believe it is a true statement about the world. Coleman and Kay (1981), as well as Kupfer (1982) describe an agreement with Bok (1978) and introduce the significance of intention. They define deception as a believed false belief stated to the other individual with the intention that that statement is believed to be true by the hearer. Kupfer (1982) somewhat advances the previous descriptions and introduces another level of understanding. He states that a lie is a believed-false statement uttered with the intention to either make the other believe it to be true or make the other believe that the utterer believes it to be true. Ekman (1985) uses deception and lying as synonyms, and classifies deception into two categories: falsification and concealment. Both can only be interpreted as deception, if the individual conceals or falsifies information, without being asked to do that by the hearer, with the intention that the other believe something else. Concealment means withholding information, without verbalizing anything untrue. On the other hand in falsifying the deceiver presents a false information, as it was true to mislead the other. To extent Ekman's findings Kis, Takács, Lieberman and Benczúr (2016) identify two more manifestations of deception. Their findings show that besides concealment and falsification, a secretive verbal attitude (when a person's verbalization in the actual context is affected by concealment of information from a different context) and a pathetic attitude (narrative characteristics of the exposed deceiver) can also be described. Vrij (2000) agrees with Eckman (1985) and do not distinguish between deception and lying either. In his definition lying is an attempt from the speaker to create a believed false-belief in the other person, without prior warning.

Currently deception is used a collective term whose elements can be categorized based on different aspects (Utz 2005, Whaley 1982/1991, Hyman 1989). Since the study of deception was initially aimed at exposing lies (see

Trovillo 1939, Larson 1932), most authors -as we have previously seen- treat the terms deception and lie as synonyms (Bok 1978, Ekman 1985, Buller and Burgoon 1993, DePaulo 1996, Vrij 2000, Erat and Gneezy 2009)¹. Due to the specialization of behavioural research, we have increasing knowledge about the characteristics of deception, so lying has rather become a sub-unit of deception, including silence (concealment), falsification, concealment (disguising the topic), side-talk (Utz 2005). Based on Hyman's (1989) categorisation, some deceptive behaviours are related to the situation, such as joking, pretending, magic, white lies, but also forgery, confidence games, consumer and healthcare fraud, military and strategic deception, tricks in sports and in other games, gambling cheats, and playing pranks on someone. In addition, "fake news" are regarded as an alternative form of deception, which is a news content published on the Internet that resembles the actual and legitimate leading news content aesthetically, but is fabricated or extremely inaccurate (Pennycook-Rand 2021).

2. The evolutionary background of deceptive behaviour

Being able to deceive is our innate ability such as recognising deception in others. However, it is not a human specific trait but rather an evolutionary heritage. Our mental abilities as humans-like all other characteristics of the human phenotype- developed through adaptation to the ancient environmental conditions. The vast majority of our past as human race was spent in hunter and gatherer societies that generated a selective pressure to advance in thinking and reflexion to the world in order to survive and increase the chance of reproduction (Tooby and Cosmides 1990; Pléh et al. 2001). These two factors are considered to be the evolutionary drive for the emergence of deceptive behaviour. Although some forms of deception are present in the flora and fauna, those behaviour are not considered to be conscious and deliberate. Being able to deceive requires the mental ability of *mindreading*, namely recognising and distinguishing mental states of others which is only characteristic of humans and a group of primates (Povinelli and Boysen 1990; Gomez 1996; Hare, Call, Agnetta and Tomasello 2000; Baldwin and Moses 1994, Kiss 2005). For illustrative purposes, let us examine a few examples.

¹ It is worth noting that in Hungarian language the Synonyms and Cognates Database (Szinonimák és rokonértelmű szavak adatbázisa 2010) does not regard lie and deception as synonymous terms. Only in one case are they mentioned as cognate expressions, where sliding (*csúsztatás*) is explained as: Sliding (noun), (priv.): misinterpretation, deception, lie, untruth (SzRSz 2010:164).

2. 1. Deception in wildlife

Regarding plants, researchers have identified about 7,900 species capable of deception. The mechanism is that plants are sending false olfactory signals to insects imitating rewarding conditions for pollination, such as food, mating opportunities or shelter. These are mostly orchid species that emit scents that are similar to the mating (Spaethe et al., 2010) pheromones of the insects that help pollinate them, or – in the case of carnivorous plants – to the scent of the insect's food (Givnish, 2015).

In the animal kingdom, different species have developed different methods for their survival. In the case of visual deception of butterflies, for example, evolutionary selection favoured the development of wing patterns that deterred avian predators. The most common is that the pattern of the wings imitates the eyes and head of a large bird.

Figure 1. Visual deception (camouflage) of butterflies (Tonner et al., 1993)

The deceptive behaviour of one octopus specie yet suggests some goal orientedness, when the skin pattern is mimicking a seasnake for territorial defense (Norman et al 2001).

Figure 2. The octopus (left) mimicking a seasnake (right)

On a higher stage of philogenesis we can observe deceptive behaviour in response to the threat of predation. Thanatosis or tonic immobility (also known as ‘playing dead’) is a strategy of diverse prey animals to inhibit the likelihood of further attack and make the predator lose interest in the prey (Humphreys and Ruxton 2018). The behaviour of the animal is reminiscent of the dead individuals of that species.

Another example when the chances of survival are highly enhanced in the interaction with the environment and predation is the nest building technique of a weaver bird (Crook 1963). The nest is constructed to present a false entry, while the real entry to the nest stays hidden, therefore the eggs and chicks are protected from snakes.

Figure 3. Weaver bird builds a false entry to its nest to protect its eggs (Crook, 1963)

The observations of deliberate deception began with testing the complexity of mental representations of anthropogenic mammals. Many observations show (Povinelli and Boysen, 1990; Gomez, 1996; Hare et al., 2000; Baldwin and Moses, 1994) that the mindreading abilities of primates correspond with mindreading abilities of an eighteen-month-old human child. They conclude primates do not possess the ability to attribute knowledge, intention, and belief to other mates, but representation is set on a primary level, such as modelling the visual perspective of others. Gomez (1996) supports the concept that primates have implicit mindreading abilities, which means that they cannot recognise and understand mental states independent of them but conclude knowledge and intention from the behavioural reaction of the other. Humans, on the other hand, are able to create secondary representations, derived only from the situation, and independent of the behaviour of the other. For exam-

ple humans can conclude sadness in the other in a context of losing a loved one, even if these feelings are not explicitly shown at that moment.

Being able to deceive and being able to attribute mental states to others are not the same, however. The American philosopher, Daniel Clement Dennett (1996) distinguishes between the forms of intentionality, which contribute to the misleading of others. Zero intentionality does not possess premeditation, but a result of natural selection. For example, on the wings of some butterfly and moth species, the pattern resembles a huge eye, which serves the purpose of deterring or stopping birds who are hunting for nutriment. Primary intentionality is based on an association learning process, as the cat moaning in front of the door takes the place of its owner in front of the fireplace. Deliberate misleading is connected to secondary intentionality, when one manipulates the other by making it think a false belief, thus reaching its own goal. Examinations under clinical conditions with chimpanzees (Woodruff and Premack 1979; Povinelli and Boysen 1990) show that social factors play a dominant role in deliberate deceiving actions. Chimpanzees are able to distinguish between cooperative and non-cooperative humans and deceive accordingly. In their experiment the leading researcher placed food under only one box from several boxes. The chimpanzees quickly learned to show the place of the food for an uninitiated person. Furthermore, when the animals did not see where the food was placed, they asked the “knower” to show it to them. Later two other experimental “knowers” were introduced, a “selfish” and a “sharing” one. The selfish one did not share the food with the chimpanzee, after the animal showed the place of the food to him, but the sharing experimenter did. Results showed that chimpanzees did not accept the answers from the selfish “knowers”, when inquiring about the whereabouts of the food, but accepted the answers from the sharing ones. In fact, they learned to mislead the selfish experimenters: while showing the place of the food to the cooperative ones, they refused to give information or deliberately pointed to an empty box for the selfish. These findings were later supported by observations of Byrne (1995) conducted in the animal's natural habitat, a reserve in Gombe. Chimpanzees were fed from a box in a forest clearing. One time, a chimpanzee saw the box was open as he was walking by and was just about to take the food out when he noticed a dominant chimpanzee was approaching-who never shared food with him. He quickly looked elsewhere from the food and the dominant chimpanzee walked past but hid behind a nearby tree. After the chimpanzee took the food from the box, the dominant one suddenly jumped there and took the food from him. Researchers concluded that these behavioural manifestations were more complex than simple learning and required the attribution of mental state of the other. As described above, primates presumably do not possess the ability to attribute

more elaborate mental states (like wishes, knowledge or beliefs) that cannot be derived from behaviour. Their mindreading abilities are set on a primary level, based on the direction of the other's attention, visual perspective or maybe expectation.

2.2. Deception in human societies

Extending the results of animal observations, Humphrey (1976) defined the idea of the social intelligence hypothesis from a neurobiological viewpoint. It suggests that the complexity and variability of the social environment produced such pressure in selection that resulted in the rapid development of intelligence. The fact of animals belonging to the same group living on the same resources favoured the development of manipulative strategies on one hand, and the advancement of protective and defensive mechanisms on the other. From this Humphrey concludes that the larger cerebrum and cognitive skills of the anthropogenic developed primarily to help with social problem solving. The adaptation to the ecological environment was only a secondary drive. Furthermore, he states, that the technical skills (like creating tools) developed at a later stage of evolutionary development, than social skills (the cognitive skills that manage social relationships). As Smith (1987) and Trivers (2011) later describe it, there must be “a coevolutionary struggle between the deceiver and the deceived. There is an evolutionary arms race to develop better deception tactics and subsequently the pressure to develop better deception detection devices” (Smith 1987, p. 59.). An experiment by Byrne (1995) supported this idea: he observes significant correlation between the ratios of group size, neocortex and manipulative strategies. Dunbar (2002) later added a distinction between non-human and human primates, and emphasised the role of the increased frontal lobe (prefrontal cortex—where the neocortex can be found mainly) in the latter, which is found responsible for mindreading, social and sexual behaviour, judgement, impulse control, as well as emotions and “personality”. These findings were supported also by using brain imaging, where a greater activity in prefrontal brain regions (anterior cingulate, dorsolateral prefrontal, and inferior frontal regions) is detectable, compared to truth telling activities of the same area (Abe 2011; Christ et. al, 2009).

These findings are significant in explaining the complexity of social behaviour, yet critiques argue, that ecological environment can be just as much complex and unpredictable as the social environment, thinking of the natural disasters of the 20th. Century (Gigerenzer 1997). Another fact that needs further observation is that the anthropogenic live in same size and complexity groups as the primate species, thus the theory of the correlation

between group size and increased cortex do not explain the differences in cognitive abilities between the two species (Gibson 2002).

According to a different approach to understand competing behaviour in communities Whiten and Byrne (1988) introduces the Machiavellian intelligence hypothesis. The definition refers to Niccoló Machiavelli, the Italian writer, politician, and philosopher, who in his work *Il Principe* (1513, 1978) describes what makes a monarch. From an evolutionary perspective Machiavellian intelligence means that individuals show cooperation and friendship, to influence (manipulate) others or turning against others according to their own interest. It includes all the behavioural strategies that increase reproductive success and access to resources at the expense of others.

The Truth Default Theory constructed by Levine (2014) offers a competing view to Smith's (1987) on the evolutionary development of the relationship between society and deceiver individuals. Humans are social by nature, and social success or appropriate social functioning requires effective communication (Hymes 1972). Levine suggests that individuals interpret communication as truthful by default, even though the presumption of honesty raises the vulnerability of social exploitation. On the other hand the net evolutionary advantage of communicational success and social effectiveness outweigh the cost of the possibility of occasionally getting deceived.

To be effective in both communication and deception, the preponderance of sincerity is needed, that is, it is stated as essential that the communication is true and taken as true. Chronic suspicion cannot prove to be effective because it would hinder efficient social functioning. Similarly deception cannot become normative in a society because after some time targets would unlikely to be misled (Trivers 2011). Thus the evolutionary selection process favoured that social systems discourage deceit, and human cultures are likely to socialise members to value honest communication and punish to avoid deceit. Deception prevention is more efficient than real-time detection. Observations with children show that at the ages when the ability of mindreading is formed (between ages 3 and 5) children apply lying spontaneously in their communication when truth interferes with their goal (Peskin 1992). When the detected deception is punished, individuals learn to prefer honesty and deceive others on rare occasions, and as a consequence the frequency of lying decreases with age (Levine 2014). Honesty seems to be nearly universal when the truth helps or not hinders goal attainment, while lying requires a reason or a psychopathological condition. In summary the main claims of the Truth Default Theory are that individuals are truth biased, avoid deception when the truth is viable and there is always a definable reason behind a deceptive act.

Human deception is a complex behavioural manifestation, requiring a series of advanced cognitive operations. A large number of studies prove that

lying requires more cognitive effort than truth telling (Vrij, Fisher, Mann and Leal 2006; Zuckerman, DePaulo and Rosenthal 1981). Behavioural studies show longer latencies of response and higher error rate during dishonesty compared to truth telling (Verschuere and De Houwer 2011), as a signal of a more demanding cognitive process, such as the results of brain imaging procedures.

3. The motivation behind human deception

The principle of veracity by Bok (1989) in communication shows resemblance to the Gricean maxim of quality (Grice 1975). Both emphasise that in our utterances we are biased or expected to communicate truthfully. All can be derived from the fact explained above that societies tend to direct individuals to engage in communicative situations with sincerity, and people always lie for a reason. Levine (2010) underlines that individuals use deception as a tactical or strategical mean for goal attainment and -with the exception of psychopathological case manifestations- it is not the goal in itself.

Several classification concepts have been developed by researchers about the underlying motivation for dishonesty. One of the first was constructed by Turner and his colleagues (1975) based on analysing 130 dyadic conversations. They concluded that despite social inhibition, deception is a necessary, in fact mandatory element in conversations and as such it is frequently employed. In their work, five motivational factors were identified: 1) to save face, 2) to manage relationships, 3) to exploit, 4) to avoid tension/conflict, and 5) to control situations. Hample (1980) and Metts (1989) set the focus point on the locus of primary benefit (self, other, relationship). Eckman (1991) elaborated an extensive list of why children lie: 1) to avoid punishment, 2) to get something, 3) to protect friends, 4) to protect one's self, 5) to win admiration, 6) to avoid social awkwardness, 7) to avoid embarrassment, 8) to maintain privacy, and 9) for power over authority. In a study Nábrády (2014) found -based on a journaling task- that the most significant motivational factor behind deception is to deny or change the deed disapproved by parents or prestige, secondly when the individual does not want to engage in something but says the contrary (or the opposite: wants to do something but says otherwise), and thirdly to cover for someone. The additional reasons she identified were: to spare the other, to deceive an office or an official, to avoid conflicts, being unfaithful, dishonesty regarding sexuality (e.g.: virginity, pregnancy) and intimacy, manipulating relationships of others, lies about material matter, to get rid of someone, lie as a joke, to seem different or better, to state or deny an emotion or opinion, not to share confidential information, to conceal opportunity from the other or to hide a family secret. Seeing these results we

may agree, that all motivational factors are socially rooted, and opt to control the social situation to the deceiver's favour, may it be pro- (e.g.: "covering from" or "sparing someone") or antisocial (e.g. to exploit) in nature. These studies also reflect on the pan-cultural and universal nature of the underlying motivation for dishonesty, at least for Western and European societies.

However, studies on a wider cross-cultural aspect on motives prompt that deception and deception motives may be universal, but the situations in which these motives become salient and be hindered by the truth are culturally different. Levine, Ali, Dean, Abdulla and Garcia-Ruano (2016) asked participants from Egypt, Guatemala, Pakistan, Saudi Arabia and the United States to recall a recent instance of deception and describe it (in writing) in great detail. They found that the leading motives are personal transgression, economic advantage, non-economic advantage of self and avoidance across the cultures, but the triggering circumstances appeared to be different. For example heterosexual infidelity counts as personal transgression to Guatemalan participants, but for participants in Saudi Arabia it is drinking alcohol or attending parties. Thus results also reflect the effect of the restrictive nature of a culture in deception motives.

The relationship between the individual and the group can also be important in underlying deception motives. Triandis and his colleagues (2001) compared individualist (USA, Australia, Netherlands, Germany) and collectivist societies (Hong Kong, Japan, Korea, Greece). Participants were asked to take part in a scenario where they are chief negotiators of a company with the authorisation of corruption (bribing). Then were asked to answer questions on 9-point scales, in the form of both first and third person singular (e.g.: „How likely would it be for most chief negotiators in a similar situation to use this money as a gift for the Y chief negotiator?“, Triandis 2001:78). Results show that regardless of the social order, participants experienced shame, guilt and disgust about having lied, especially when they lied a lot (outstandingly Korean and Japanese participants). Participants from individualistic cultures showed more competitiveness that correlated with the tendency to deceive. Individuals from collectivist countries expected and perceived the other negotiator as likely to be misleading. Although within a culture, idiocentric people were more likely to lie than allocentric people. Chen, Hu and He (2016) examined the perception of the deception in collectivist and individualistic societies. They asked Chinese and American participants to answer a Questionnaire where 9 scenarios were described, divided into 4 groups (joking, politeness, the lie benefits the listener, the lie benefits the speaker/self). The participants needed to decide how lie-like the message was, and how acceptable it is morally.

6. A professor misspelled a word on board. After a student pointed it out, he said, jokingly: “Oh, I was just checking your spelling.” Was he lying and do you find what he did objectionable?	YES NO 5-4-3-2-1-0	YES NO 5-4-3-2-1-0
--	-----------------------	-----------------------

Figure 3. Example question from the questionnaire. Source: Chen, R., Hu, C., and He, L. (2013): Lying between English and Chinese: An intercultural comparative study. *Intercultural Pragmatics*. 10 (3): p. 399.

Results show that both cultures found the lie benefiting the self the most objectionable. American participants judged a statement morally more unacceptable the more lie-like it was, while Chinese participants displayed more tolerance toward truthfulness overall.

4. The concomitant psychological and physiological manifestations of deception

Focusing on the deceiving individual several characteristics have been identified throughout human history about the accompanying phenomena of this communicational act. These are both psychological and physiological and are strongly correlated: if a change occurs in one, there will most likely be an alteration in the other as well.

It is well documented, that the stress caused by dishonesty results in physiological changes, which can be detected or measured. Physical changes have been considered to be of diagnostic value since the ancient times. Ancient Chinese for example carried out a test to unmask deceit by making the deceiver eat a handful of rice powder. If the flour has not been wetted, was a signal that the individual was lying (Troville 1939). A different form of this test was used during the Inquisition, where suspects had to chew on a piece of bread and cheese, and if that stuck on the individuals palate would indicate deceit (Larson, 1932). By today we have scientific evidence that increased stress level inhibit saliva flow, however these practices suggest an implicit understanding of the connection between deception and emotionality. The first attempt to introduce physiological changes to the scientific discourse belongs to Cesare Lombroso, who implemented monitoring the changes of the pulse to determine criminality (Larson, 1932). After that, the research of the psychological correlates of deception advanced alongside with the improving objective of the polygraph device. Based on Lombroso's findings Martson created the first version of a lie detector, called “systolic blood pressure decep-

tion test" in 1915 (Larson 1932, Lykken 1959). Influenced by his works, Larson, a forensic psychiatrist, started research about blood pressure and respiratory changes during police questioning, and based on his observations he created the first modern polygraph that recorded blood pressure, heart rate and respiration. In 1939, Keeler added a fourth factor to the measurements, the galvanic skin response (Lykken 1959), which was believed to be a signal of the higher stress, because a truthful person sweats less than a dishonest person. At that time, he argued that sweat would decrease skin resistance due to the accumulation of negatively charged chloride ions on the surface of the skin, but according to the current viewpoint it is more believed to be the consequence of the increased activity of sweat glands (Sullivan, 2001; Grubin, 2005).

Cognitive abilities are also inevitable factors in connection with deceit, since the same cognitive abilities are needed to be successful in communication and in deceiving. As a result of technical progress, through brain imaging procedures we are able to get more insight about what happens in our brain during dishonesty. Concerning localisation it is believed that lying takes effort and the individual firstly needs to suppress the truth and subsequently construct an alternative (Vrij, Fisher, Mann and Leal, 2006; Zuckerman et al. 1981; Walczyk, Roper, Seemann, and Humphrey, 2003). Research show that even thinking of a lie (before stating it), activates more areas of the brain, when telling the truth (Abe, 2011; Christ, Van Essen, Watson, Brubaker, and McDermott, 2009), and realistic knowledge enters working memory initially before responding deceptively (Walczyk et al., 2003). Especially affected is the frontal lobe (anterior cingulate, dorsolateral prefrontal, and inferior frontal regions specifically) and the left mediotemporal cortical area. However, Carrión, Keenan and Sebanz (2010) have discovered, that the same mediofrontal activity was recorded both when telling a lie and when telling the truth but with deceptive intent. This finding also suggests that the increased latency of response does not result from truth inhibition, but rather from the fact that individuals need to keep the mental state of others in mind while deceiving them inflicts a cognitive conflict. Being dishonest requires keeping our own knowledge and the assumed knowledge of others apart, which increases the need for cognitive control and requires higher proportion of our mental capacity.

5. Summary

The nature and destructive potential of deception has long been of interest to researchers and laymen alike. Although scholars use the terms deception and lie as synonyms (Bok 1978, Ekman 1985, Buller and Burgoon 1993, DePaulo 1996, Vrij 2000, Erat and Gneezy 2009), lying has now become a sub-unit of deception (Ekman 1985, Kis 2016, Utz 2005, Hyman 1989, Pennycook-

Rand 2021). A deceptive message does not only have to be untrue (Bok), indirect (Levine and Kim 2010), high context (Levine and Kim 2010), false or ambiguous (McConack et al. 1992), the message needs to be intentionally (Coleman and Kay, Kupfer) misleading (Levine and Kim 2010), without prior warning (Vrij 2000)

The capacity for deception is intrinsic to us humans, just as is our ability to discern deceit in others. The ability to deceive is not exclusive to humans; it is also observable in nature. But what makes human deception different: 1) intentionality (Humphry 1984), 2) elaborate communicative competence (Hymes 1972) and 3) the ability of mind reading (Povinelli and Boysen, 1990; Gomez, 1996; Hare, Call, Agnetta and Tomasello, 2000; Baldwin and Moses, 1994, Kiss 2005). Deception -apart from certain psychopathological conditions- never comes out of the blue, but is applied when telling the truth prevents the speaker from achieving an important goal (Levine 2010). Cross-cultural studies show that while deception and deception motives are universal, the situation in which these motives become salient are culturally variable (Levine et al 2016, Triandis 2001). Throughout human history, various characteristics of deception, both psychological and physiological, have been observed in individuals engaging in this communicative act. These traits are closely intertwined, with changes in one often coinciding with alterations in the other. Lombroso's pioneering work on monitoring pulse changes for determining criminality laid the groundwork for later advancements in detecting deception, including Martson's creation of the first lie detector. Subsequent research, notably by Larson (Larson 1932), expanded the understanding of physiological indicators of deceit, leading to the development of modern polygraph devices. Cognitive abilities are also integral to deception, as successful deceit requires cognitive skills akin to effective communication. Brain imaging studies have shed light on the neural processes underlying dishonesty, revealing increased activity in areas associated with cognitive control and mentalizing. Additionally, research suggests that the cognitive demands of maintaining deceptive narratives contribute to delayed response times and heightened cognitive conflict. Overall, deception involves a complex interplay of psychological, physiological, cognitive and social (cultural) factors, with advancements in scientific understanding continually enriching our knowledge of this phenomenon.

References

- Abe, N. (2011). How the brain shapes deception: An integrated review of the literature. *Neuroscientist*, 17, 560–574.
- American Psychological Association Dictionary of Psychology (2021): <https://>

- dictionary.apa.org/
- Balázs Géza 1987. A kapcsolatfelvétel nyelvi formái. *Magyar Nyelvőr*, 111: 402-12.
- Balázs Géza 1999. Szociálpszichológia és nyelvpolitika. *Magyar Nyelv*, XCV: 467-472.
- Baldwin, D.A., Moses, L.J. (1994): Early understanding of referential intent and attentional focus: Evidence from language and emotion. In: Lewis, C., Mitchell, P. (Eds.): Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 133-156.
- Bok, S. (1978): Lying to children. *Hasting Center Report* 8(3):10-13
- Bok, S. (1989): *Lying. Moral Choice in Public and Private Life*. Vintage Books, New York
- Buller, D. B., and Burgoon, J. K. (1993): Deception: Strategic and nonstrategic communication. In J. A. Daly and J. M. Wiemann (eds.): *Strategic interpersonal communication*. Lawrence Erlbaum Associates. 191-223.
- Byrne R. W., Whiten A. (Eds.) (1988): *Machiavellian Intelligence: Social Expertise and the Evolution of Intellect in Monkeys, Apes, and Humans*. Clarendon Press, Oxford England
- Byrne, R. W. (1995): *Thinking Ape. Evolutionary Origins of Intelligence*. Oxford: Oxford University Press.
- Carrión, R. E., Keenan J. P., Sebanz, N. (2010): A truth that's told with bad intent: An ERP study of deception). *Cognition* 114(1): 105-110
- Chen, R., Hu, C., He, L. (2013): Lying between English and Chinese: An intercultural comparative study. *Intercultural Pragmatics*. 10(3):375-401. DOI: 10.1515/ip-2013-0017
- Christ, S. E., Essen, D., Watson, J., Brubaker, L., McDermott, K.: (2009): The contributions of prefrontal cortex and executive control to deception: Evidence from activation likelihood estimate meta-analyses. *Cerebral Cortex*, 19: 1557-1566
- Coleman, L., and Kay, P. (1981): Prototype Semantics: The English Verb 'Lie'. *Language* 57:28, 26-44.
- Crook, J.H. (1963): A comparative study of nest structure in weaver birds. *IBIS* 105(2), 238-262
- Darwin, C. R. (1872): *The expression of the emotions in man and animals*. London: John Murray. (1st edition).
- Dennett, D. C. (1987,1996): *The intentional stance*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- DePaulo, B. M., Kashy, D. A., Kirkendol, S. E., Wyer, M. M., and Epstein, J. A. (1996): Lying in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 979-995. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.5.979>
- DePaulo, B. M., Lindsay, J. J., Malone, B. E., Muhlenbruck, L., Charlton, K., Cooper, H. (2003): Cues to deception. *Psychological Bulletin*, 129(1), 74-118.
- Dunbar, R.I.M. (2002): Modelling primate behavioral ecology. *International*

- Journal of Primatology 23 (4), 785-819
- Ekman, P. (1985): *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*, NY Norton and Company
- Gibson K.R. (2002): Evolution of human intelligence: the roles of brain size and mental construction, *Brain, Behaviour and Evolution*, 59:10-20
- Gigerenzer, G. (1997): The modulatory of social intelligence. In: Byrne R. W., Whiten A. (Eds.): *Machiavellian Intelligence II.*, Cambridge University Press, Cambridge, 264-268.
- Givnish T. J. (2015): New evidence on the origin of carnivorous plants. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(1), 10–11.
- Gomez, J. C. (1996): Nonhuman primate theories of (non human) primate minds: Some issues concerning the origins of mindreading. In: Carruthers, P., Smith, P.K. (Eds.): *Theories of Theories of Mind*. Cambridge, Cambridge University Press, 330-343.
- Grice, H. P. (1975): Logic and conversation. In M. Ezcúrdia & R. J. Stainton (Eds.), *The Semantics-Pragmatics Boundary in Philosophy*. Peterborough, England: Broadview Press, 41-58.
- Grubin, D., Madsen, L. (2005): Lie detection and the polygraph: A historical review. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 16(2):357-369
- Hample, D. (1980): Purpose and effects of lying. *The Southern Speech Communication Journal*, 46, 33-47.
- Hare, B., Call, J., Agnetta B., Tomasello, M. (2000): Chimpanzees know what conspecifics do and do not see. *Animal Behaviour*, 59,771-785. <https://doi.org/10.1006/anbe.1999.1377>.
- Humphrey, N. K. (1976): The social function of intellect. In: Bateson, P.P.G., Hinde, R.A. (Eds): *Growing Points in Ethology*, Cambridge, Cambridge University Press, 303-317.
- Humphreys, R. K., and Ruxton, G. D. (2018): A review of thanatosis (death feigning) as an anti-predator behaviour. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 72(2), 22.
- Hyman, R. (1989): The psychology of deception. *Annual Review of Psychology*, 40, 133–154. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.40.020189.001025>
- Hymes, D.H. (1972) : “On Communicative Competence” In: J.B. Pride and J. Holmes (eds) *Sociolinguistics. Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin, 269-293
- Jevtic, B. (2011): Causes of antisocial behaviour of adolescents. *Problems of education in the 21st century*, 38., 24-36
- Kis, Gy., Takács, Sz., Liberman, A., Benczúr. L. (2016): A megtévesztés tipológiája- összefoglaló tanulmány. *Psychologia Hungarica IV/2* 7–26.
- Kiss Sz. (2005): *Elmeolvasás*. Budapest: Új Mandátum.

- Kiss, G. (ed.) (2010): Szinonimák, rokon értelmű szavak adatbázisa, Tinta könyvkiadó, Budapest
- Kupfer, J. (1982): The Moral Presumption Against Lying, *Review of Metaphysics* 36 (1):103-126
- Larson, J. A. (1932): Lying and its detection. University of Chicago Press.
- Levine, T. R. (2014): Truth-Default Theory (TDT): A Theory of Human Deception and Deception and Deception Detection, *Journal of Language and Social Psychology*, 1-15.
- Levine, T. R., Ali, M. V., Dean, M., Abdulla, R. A., and Garcia-Ruano, K. (2016): Toward a pan-cultural typology of deception motives. *Journal of Intercultural Communication Research*, 45(1), 1-12.
- Levine, T. R., Kim, R.K., Hamel, L. M. (2010): People lie for a reason: Three experiments documenting the principle of veracity. In: Salmon, C. T. (ed.): *Communication Research Reports*, 27, 271-285. 10.1080/08824096.2010.496334
- Lykken, D. T. (1959): The GSR in the detection of guilt. *Journal of Applied Psychology*, 43, 385-388.
- Machiavelli, N. (1978): Machiavelli művei I-II., Európa kiadó, Budapest
- McCornack, S.A. (1992): Information manipulation theory. In: Yeung, L.N.T, Levine, T.R. and Nishiyama, K. (ed.) (1999): *Communication Monographs* 59, 1-16.
- McCornack, S.A. and Levine, T.R. (1990): When lies are uncovered: Emotional and relational outcomes of discovered deception, *Communication Monographs*, 57:2, 119-138, DOI: 10.1080/03637759009376190
- Metts, S. (1989): An exploratory investigation of deception in close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6, 159-179
- Nábrády, M. (2014): A megtévesztés művészete, Libri Kiadó, Budapest
- Norman, M., and Hochberg, F. (2005): The 'mimic Octopus' (*Thaumoctopus mimicus*), a new octopus from the tropical indo-West Pacific. *Molluscan Research*, 25(2), 57-70
- Pennycook, G., Rand, D. G. (2021): The psychology of fake news. *Trends in Cognitive Sciences* 25(5), 388-402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- Peskin, J. (1992): Ruse and representations: On children's ability to conceal information. *Developmental Psychology* 28(1): 84-89.
- Pléh, Cs., Csányi, V., Bereczkei, T. (Eds.) (2001): *Lélek és evolúció*, Osiris kiadó, Budapest
- Povinelli, D., J., Boysen, S. (1990): Inferences about guessing and knowing by chimpanzees, *Journal of Comparative Psychology* 104(3):203-210.
- Smith, E. O. (1987): Deception and evolutionary biology. *Cultural Anthropology*, 2 (1):50-64.
- Spaethe, J., Streinzer, M. and Paulus, H. (2010): Why sexually deceptive

- orchids have colored flowers. *Communicative & integrative biology*. 3. 139-41.
- Sullivan, E. (2001): The concise book of lying. New York: Picador
- Tonner, M., Novotny, V., Leps, J., and Komarek, S. (1993): False Head Wing Pattern of the Burmese Junglequeen Butterfly and the Deception of Avian Predators. *Biotropica*, 25(4), 474–478.
- Tooby, J., Cosmides, L. (1990): The past explains the present: Emotional adaptations and the structure of ancestral environments, *Ethology and Sociobiology*, 11 (4–5):375-424.
- Triandis, H., Carnevale, P., Gelfand, M., Robert, C., Wasti, S., Probst, T., Kashima, E., Dragonas, T., Chan, D., Chen, X., Kim, U., De Dreu, C. (2001): Culture and Deception in Business Negotiations: A Multilevel Analysis. *International Journal of Cross Cultural Management*. 1. 73-90.
- Trivers, R. (2011): The folly of fools: The logic of deceit and self-deception in human life. New York, NY:Basic Books
- Trovillo, P. V. (1939): A history of lie detection. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 29, 848–881.
- Turner, R. E., Edgley, C., Olmstead, G. (1975): Information control in conversations: Honesty is not always the best policy. *Kansas Journal of Sociology*, 11(1), 69–89.
- Utz, S. (2005): Types of deception and underlying motivation: What people think. *Social Science Computer Review* 23(1), 49-56. DOI: 10.1177/0894439304271534
- Verschuere, B., De Houwer, J. (2011): Detecting concealed information in less than a second: Response latency-based measures. In B. Verschuere, G. Ben-Shakhar, & E. Meijer (Eds.): *Memory detection: Theory and application of the Concealed Information Test* Cambridge University Press. 46–62.
- Vesszős Balázs 2022. A félreértés pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 146. 2022: 458–475. DOI: 10.38143/Nyr.2022.4.458
- Vrij, A. (2000): *Detecting Lies and Deceit: The Psychology of Lying and Implications for Professional Practice*. Chichester: John Wiley & Sons
- Vrij, A., Fisher, R., Mann, S., Leal, S. (2006): Detecting deception by manipulating cognitive load. *Trends in Cognitive Sciences*, 10(4), 141–142
- Walczyk, J. J., Roper, K. S., Seemann, E., Humphrey, A. M. (2003). Cognitive mechanisms underlying lying to questions: Response time as a cue to deception. *Applied Cognitive Psychology*, 17(7): 755–774.
- Whaley, B. (1982): Toward a general theory of deception, *Journal of Strategic Studies*, 5(1), 178–192, <https://doi.org/10.1080/01402398208437106>
- Woodruff, G., Premack, D. (1979): Intentional communication in the chimpanzee: The development of deception. *Cognition*, Volume 7 (4): 333-362

Zuckerman, M., De Paulo, B. M., Rosenthal, R. (1981): Verbal and Nonverbal Communication of Deception. *Advances in Experimental Social Psychology*, 14:1-60

Egy Krúdy-regény utalásrendjéhez – Boldogult úrfi koromban...

BÜKY LÁSZLÓ

ny. egyetemi tanár, az MTA doktora

Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék

buky@hung.u-szeged.hu

The following review of an excerpt from Gyula Krúdy's novel *Blessed Days of My Youth* is a reference tool for understanding the work and the characteristics of the writer's style.

Keywords: *Gyula Krúdy, allusion system, style*

A *Boldogult úrfikoromban...* című Krúdy Gyula-regény egyik részletének itt következő áttekintése az utalások szempontjából adalék a mű megértéséhez és az író stílusának tulajdonságaihoz.

Kulcsszavak: *Krúdy Gyula, utalásrendszer, stílus*

1. Kevéssel Krúdy Gyula halála után írt a Nyugatban Schöpflin Aladár (1933: 631) a regényről, azt máig érvényesen megállapította, hogy szerzőjének saját, senkiéhez nem hasonlítható stílusa volt. A vörös postakocsi című regény, amelyik Krúdy szinte példátlanul sikeres műve volt, „eldalolta tegnapi ifjúságának boszorkányos muzsikájú dalát”, írta róla Ady Endre (1913: 393). Ez a megállapítás némi áttétellel vonatkoztatható Krúdy stílusára is. Kárpáti Aurél (1930: 885) a *Boldogult úrfikoromban...* című kisregényről szintén bizonyos zenei párhuzamokat említett: „Hosszan hullámozó mondatai tele vannak rejtett zeneiséggel, amelyek valami álomszerű ritmusba ringatják az olvasót, amíg pajkos futamaiból csendes, nevető humor bugyborékol.” Az újabb kori stílselemzések Krúdy prózáját impresszionista, illetőleg szecessziós jellegűnek minősítik, Kemény Gábor (2016: 134) szerint Krúdy írásművészetének – más stílustulajdonsága(i) mellett – önálló stílusa van, és „[...] fölötté áll korának stiláris törekvésein, divatjain – önálló stílusszintézist teremt.”

A *Boldogult úrfikoromban...* című Krúdy-regénynek kezdetét Fried István (2006: 253) mintegy prologust említi a regény motivikus szerkezete mellett. A prologus eligazítást ad a mű egészéhez, illetőleg esetleg motívumaival céloz a következőkben kidolgozott rendszerre, mint gyakorta a klasszikus operák nyitányai. Ritka kivétel Bartók Béla művének (*A kékszakállú herceg vára*; ősbemutató: 1918) prologusa, amelyik nem zene, hanem próza. A Krúdy-regény bevezető részében (prologusában) szimbolikusan értelmezhető utalá-

sok vannak. Az utalások szimbolikussága arra vonatkozik, hogy „[t]ágra értelmezve az emberi beszéd általános jellemzője: célzásnak tekinthető minden közlés, mely túlmutat önmagán, azaz feltételezi, hogy a hallgató tisztában van bizonyos meg nem nevezett körülményekkel” – amint Fónagy Iván (1972a) tartja. A regény bevezetőjének jelképes utalásai a teljes irodalmi szöveg mű ismeretében érvényesülnek. A két főszereplő életének az a szakasza, amelyről olvashatni, megfelel a bevezető rész jelképesességének. Ugyanakkor az az ábrázolt tárgyiasságokban bővelkedő emlékvilág, amelyik részben föltáruul előttük, részben maguk is részesei, egy bizonyos rendhez igazodtak. Krúdy szövegművei előreutalásainak módját a képválasztás és a kompozíció kérdéseivel összefüggésben tárgyalja Kemény Gábor (1993: 149–153).

A Boldogult úrfikoromban... regény egyik részletének itt következő áttekintése az utalások szempontjából adalék a mű megértéséhez és az író stílusának tulajdonságaihoz is.

2.1. A regény kezdete az alábbi; a dőlt betűs *a varjak* és a *jégtábla*[vendégek], valamint az ún. lúdláb idézőjelek az eredetiből valók, az egyéb jelzések természetesen nem. A Boldogult úrfikoromban... idézeteinek forrása: Krúdy Gyula 1930.

[5] Egy középkorú úriember így szólt a Duna-parton.

Az én időmben *a varjak* az újpesti szigeteken laktak – természetesen csak a pesti és pestkörnyéki honosságú varjak, amelyek a torzonborz, szinte megöregedett, másvilágias Duna felett alkonyatonként hazafelé tartottak.

Ezredeket lehetett volna a varjaktól alakítani, amint az északnyugati széllel szemközt lengedezve, hintázva, keringve mentek hazafelé. Rajonként jöttek a varjak, – a téli délutánban egymástól semmiben sem különböző varjúcsapatok, csak azzal jelezték egymástól való különbségüket, hogy az egyes csapatok nagyobb távolságokban marsiroztak vala rózsaszínnel, szürkével, feketedő füsttelkevert alkonyatban. Minden biztonnyal volt valamely oka, hogy egyik csoport nem keveredett a másikkal – talán kilométernyi közt is hagytak, hogy megmutathassák hovatarozásukat. Sőt egyes varjúcsapatok darab időre egy [6] helyben keringtek, hogy az előttük haladók megfelelő módon eltávolodjanak. Sok ezer varjú igazodott ehhez a reglamához, nem siettek, nem előzködtek, sőt még nem is lökdösődtek az alkonyi levegőben. Pedig cudar hideg volt. FJ-1 De Ferenc József volt a király és még a varjúcsapatoknak is rendet kellett tartani.

Északról mind bővebben hozta a *jégtáblavendégeket* a folyam, már sokan kikötöttek a partok mentén, mintha megúnták volna az ismeretlen célú sodródást. Az északnyugati szél is hozzájárult, hogy a fáradozó jégtáblák itt vagy amott kiugorjanak a futamodó jégkaravánból, különösen olyankor, ha szülőföldjükről való jégtáblákat vettek észre a partok felé. »Kend is a Vágból

jött, földi?» – kérdezték szinte érthetően, amikor a partvidék immár megállott jégtábláihoz súrlódtak és barátságosan sistersgő hangot hallattak. Felkapaszkodtak, felcsusszantak a már ott tanyát ütött »Földi« vállára, hátára, amint ez az említtek szokása. Bizonyosan csak akad valamely foglalkozás a tájon, ha már a földi is kvártélyt ütött itt; a fene menjen tovább a nagy ismeretlenségbe, a folyó medrében, amelyet a vadkacsák, a sirályok, a varjak is elhagytak apránkint. FJ-2 De Ferenc József volt a király és a jégtábláknak is ezredékbe kellett sorakozni.

A varjak tanyát kerestek éjszakára, bánják [7] is ők a földhöz gyökerezett fákat, amelyeknek aligha lehet kedvükre e sötét, mindenre elszánt csapatok, amelyek kedvük szerint kivernének minden régi lakót az újpesti szigetről. És az idegenségből ideérkezett jégtáblák ugyancsak kinyomnák helyéből a régi, itt termett jégtáblákat, talán azon a címen, hogy már elég volt a helybeli mulatozásból, adjon helyet másnak is. FJ-3 De Ferenc József volt a király és a varjaknak, jégtábláknak kijelölte a maguk kaszárnnyáját.

Így volt Pesten – mondta az úriember a margitszigeti parton, ahonnan a téli Dunát szemlélgette. – Pestnek nincs őslakossága, az köt ki most ebben a városban, akinek eszébe jut. Nincs rend a Dunán. FJ-4 De talán néznénk Vilmosi Vilma őnagysága után, aki azt ígérte, hogy alkonyattal, amikor már senki sem akadályozhatja: átmegy a Margitszigetről Ujpestre a zajló Dunán (5–7).

A bevezető rész négyszeres, nyelvi szerkezetében is fölismerhető epiforikus ismétlésével mintegy zenei akkordütésekkel hívja föl az olvasó figyelmét. A negyedik szövegmondat már eltér az előző háromtól e tekintetben (a zenei példát folytatva), mintegy felhangja, aliquotja az előzőknek, azonos szerkezettel (hangzással) már másra utal (ld. a 2.2. részben). Ezeknek meghatározó elemei (mondhatni: hangjai) a *De* és a *Ferenc József*, amelyek célzások valamilyen – majd a regény egészében megismerhető – dolgokra, viszonyokra.

FJ-1 *De Ferenc József volt a király és még a varjúcsapatoknak is rendet kellett tartani.*

FJ-2 *De Ferenc József volt a király és a jégtábláknak is ezredékbe kellett sorakozni.*

FJ-3 *De Ferenc József volt a király és a varjaknak, jégtábláknak kijelölte a maguk kaszárnnyáját.*

FJ-4 *Nincs rend a Dunán. De talán néznénk Vilmosi Vilma őnagysága után [...]*

Az ismétlések efféle sorozata nem csupán alaki erősítésnek számít, hanem szimbolikus tartalmak előidézőjének is. A *Ferenc József* mint nyelvi

elem invariánsnak tartható, vagyis helye, helyzete és természetesen (szimbolikus) jelentése a szövegműben szembeötlő (vö. Szabó 2003: 213). Ugyanakkor az efféle tartalomhordozó nyelvi anyag mint ismétlődő matéria motívumnak mondható (ld. Bernáth 1971: 439–42; uő. 1980: 318, 10. j.). A motívumoknak voltaképpen az információtartalommal való kapcsolatában a hírérték növekedése (vagy csökkenése) tapasztalható (vö. Fónagy é. n. 82–9).

Az FJ–1 és FJ–2 szövegmondatok kijelentései előfeltevéseket váltanak ki: **Ha nem Ferenc József lett volna a király, [akkor] a varjúcsapatoknak nem kellett volna rendet tartani, és *Ha nem Ferenc József lett volna a király, [akkor] a jégtábláknak nem kellett volna ezredекbe sorakozni* (vö. Kiefer 1983: 244–69). Ezek következménye, a megelőző szövegtartalmakra is vonatkozik a *de* határozószó (ÉrtSz. *de(1)* 2.): a varjak viselkedése és a jégtáblák mozgása (mondhatni: viselkedése) nem ilyen volna, mint amilyennek olvasható. A harmadik ismétlődésben a szövegmondat első egysége azonos az előző kettőjével, az éssel kezdődő szövegmondat egység azonban bizonyos összefoglalást ad az előző részekben leírtakkal kapcsolatban: és a varjaknak, jégtábláknak kijelölte a maguk kaszárnyáját. A *maguk kaszárnyája* metaforaként értelmezhető: 'a maguk helyét', és ez a hely a rend és fegyelem földézője is. Az FJ–3 szövegmondatban majd megjelenő kaszárnya fogalmához több olyan asszociáció juttatja el az olvasót, amilyen szintén a katonasághoz köthető, hiszen a *kaszárnya* 'laktanya' a katonák által lakott építmény. Ezeket a képzettársításokat az *ezred*, a *raj*, a (varjú)csapat (3x), a *csapat*, a *marsiroz* ('masíroz'), a *reglama* katonai nyelvhasználatban (is) szokásos szavak vált(hat)ják ki. Ugyancsak van ilyen jellege a *kvártély*nek ('polgári lakosságnál beszállásolt katonák ideiglenes szállása' (vö. ÉrtSz.), valamint a *kiver* 'embereket fegyverrel kiűz valahonnan' (vö. ÉrtSz. 5.lb.) igének: „kivernének minden régi lakót”. Az FJ–2 szövegmondatában a jégtábláknak ezredекbe kell sorakozniok, vagyis másodszor jelenik meg az *ezred* immár bizonyosan katonai műszóként, amint az előfeltevések következtében ez Ferenc Józseffel mint az ábrázolt tárgyiasságban is királlyal kapcsolatosan nyilvánvaló.

A szövegmű ábrázolt tárgyiasságában a varjak egészen az FJ–1 jelzetes szövegmondatig voltaképpen a természeti világ valóságának megfelelően viselkednek, csupán a Ferenc József-re hivatkozó megnyilatkozás sugallja, hogy magatartásukban a király utasítását tartják be, amely a szövegműben (eddig) ugyan nincs említve, de az olvasó ismeretei alapján nyilvánvaló, minthogy olyan királyról van szó, aki nem csupán ábrázolt tárgyiasságként király, hanem a való világban is az (volt). Ábrázolt tárgyiasságnak nevezi Roman Ingarden (1977: 227) az irodalmi műben „minden ábrázolat mint olyat”. A jégtáblák első említése metaforában van: *jégtáblavendégek* (ezen az összetételen kívül háromszor szerepel a szó). A valóságviszonyok ábrázolatában a *folyam hozta őket, *sodródtak, surlódtak és sistergő hangot hallattak*, a metaforás

indításnak megfelelően pedig szintén metaforák (megszemélyesítések), *kikötöttek, megúnták, *kiugortak, *észrevették, *kérdettek, felkapaszkodtak*. Az elbeszélő szintén megszemélyesítő jelzőt használ rájuk: *fáradozó* (jégtáblák); sőt beszédüket is idézi: »*Kend is a Vágból jött, földi?*« Egy másik megnyilatkozásukat függő beszédben közli: *Bizonyosan csak akad valamely foglalkozás a tájon, ha már a földi is kvártélyt ütött itt; a fene menjen tovább [...]*. A *jégtáblavendégek* szóképv-továbbfejlesztésnek ugyanakkor az ábrázolt tárgyiasságnak a valós világhoz való kapcsolata is megmarad, amelyet a *folyam, a partok, a folyó medre* szavak, illetőleg szerkezet is jelez. (A továbbfejlesztett vagy szőtt nyelvi képekről Krúdy írói nyelvében ld. Kemény 1993: 113–23; uő. 2002: 92–3.)

A regényben a bevezető után nem sokkal a jégtáblák már a szereplők cselekedeteinek kapcsán jelennek meg: „Hát az kicsoda ott a Duna közepén, az úszó *jégtáblán?*” – „[...] már felfedezte azt a bizonyos női alakot, aki az úszó *jégtáblán* térdepelve pihent [...]” – „És amint a *jégtábla* tovább sodródott a Duna közepén, ugyanolyan távolságra a parttól, mint a másvilág: Podolini futamodni kezdett a part mentén és karjaival olyan jeleket adott, mintha a Dunát akarná megállítani” (10–1). Egy „középkorú úriember” és Podolini figyeli Vilmát, aki a „sírhalom alakját” öltő jégtorlaszok közt alig-alig látszik. Podolini szerint Vilmosi Vilmát nem kell félteni, „igazi cipcerlány”; „Tehát bizonyosan megmenekült a *földije*, Podolini úr?” – kérdezi a „középkorú úriember”.

A jégtáblák viselkedésének leírásából származó utalás – »*Kend is a Vágból jött, földi?*« – a két *földi* 'egy helységből vagy vidékről való ember' megnevezés fűzi egybe (egyelőre) Podolini Lajost és Vilmát. Ez a középkorú úriember érdeklődése révén ki is derül: „Jegyesek, rokonok vagy jóismerősök, akik nem hagyják el egymást az idegen városban? – Egyik sem. Csak podoliniak vagyunk mind a ketten, – felelt a szokott vidor mosolyával Vilma kisasszony” (35), vagyis földik, akiknek élete hasonlatos a jégtáblákéhoz. Ezek után elmondható tehát, hogy a jégtáblákra vonatkozó leírás (az FJ–2 előtti részben) elemei: sodródásuk, majd bekvártélyozásuk a korábban jött „földik” mintájára volta-képpen szimbolikus célzás, utalás a két (fő)szereplő sorsára, akik a regény végén a Bécs városához címzett fogadó új tulajdonosai és házastársak lesznek, vagyis kikötöttek – amint az FJ–3 előtt olvasható a jégtáblákról – „talán azon a címen, hogy már elég volt a helybeli mulatozásból, adjon helyet másnak is.” Nem mellesleg a „helybeli mulatozás” mikéntje végigvonul a regényen, a fogadóban a „gábelfrüstök” egész napon át folyik, végül a fogadóssal együtt a vendégek táncolnak is (vö. FJ–28).

2.2. Az utalásrendszer indítása után még további dolgok vannak az ábrázolt tárgyiasságok sorában, amelyek a *Ferenc József* név ismétlése révén nyelvi jelzést kapnak. Ugyanis a legkülönbözőbb ábrázolatok jelennek meg vele

kapcsolatban. Ezek nem szó- vagy kifejezéskontingenciák, hanem a szereplők életének mozzanatai, amelyeket szerintük a császárral kapcsolatosan lehet (vagy kell) értelmezni. A már tárgyalt bevezetőn kívül még az alábbi szöveghe-lyeken vannak a *Ferenc József* – egyszer *Franz Jozsef* – névvel együtt előfor-
dulások.

FJ-5

– *Ferenc József* intézkedett a Márton-napról – felelt a középkorú úriem-ber. – A pozsonyi zsidók legszebb libájukat vitték őfelségének ajándékba (35).

FJ-6

[...] Shakespeare Falstaffja, ha történetesen Pesten születik és öregségére királyi tanácsosnak és »adóbizottsági« elnöknek nevezik ki a fővárosban, a hatodik kerületben, *Ferenc József* idejében (62).

FJ-7

Aztán bágyadtan visszahanyatlott elnöki székébe és így szólt: – *Ferenc József* idejében ez [ti. az illedelmes köszönés] így volt, azóta felborult minden rend a világon (73).

FJ-8

De én nem vagyok nihilista, se anarchista, se bolsevista, engem nem ker-
getnek forradalomba a pékek, még ha sikerült is nekik megölni az öreg *Ferenc Józsefet*. (76) – NB. Az elnök e kijelentésének később van magyarázata, Stranszki úr, „a konok törzsvendég” mondja: »[...] de azt igazában nem gondol-
tam, hogy a pékek is sztrájkolnak a fővárosban{«} (284]

FJ-9 Hol van az a világ, amikor *Ferenc Józsefnek külön dagasztottak, sütöttek kenyeret Pesten a pékek* (77–8).

FJ-10

Bolond mindenki, aki túlélte *Ferenc Józsefet* (78).

FJ-11

[...] a harmadik napon megkapta a gazdaminiszter *Ferenc Józseftől* a szol-
gálati bizonyítványát, kegyelemmel elbocsátotta... (117).

FJ-12

[...] ha vittem valamire az életben, azt *Ferenc József* királyunk jószágos, atyai szeretetén kívül annak köszönhetem, hogy léhaságokon, bajuszokon, bajuszpedrőkön, hajkenőcsökön nem járatam az eszemet (120).

FJ-13

A forgalomban lévő aranypénzeket, a tíz- és húszkoronásokat volt szokás ezekben a perselyekben elszanszírozni, mielőtt a történetesen jelenlévő hölgyek érdeklődhetek volna, hogy *Ferenc József* hány esztendőskorában örököltette meg magát aranypénzein (131).

FJ-14 & FJ-15

Ferenc József urunk arcképét csak szemügyre kellett venni az aranyakon, hogy a könnyelműeknek, léhákknak, ostobáknak mondott hölgyek is ráeszméljenek arra, hogy a *Ferenc József*hez hasonló férfiakkal az arcképét meg kell őrizni, akár a vállfűzőben, akár a harisnyában (131).

FJ-16

[...]kezdenek Pesten az úgynevezett gavallérok ugyancsak acélstrimpfliket hordani a frakkjuk alatt, hogy *Ferenc József*nek minden aranytallérját, amelyet a jó király szétszórt Pesten: elhelyezhessék nyomban a perselyben [...] (131).

FJ-17

Most már alig kapok meghívást lakodalomba, pedig régebben mindig násznagy voltam, hol a Szent Terézia templomban, hol meg a Rombach-utcai zsinagógában: *Ferenc József*re való tekintettel is (148).

FJ-18

Mindig felköszöntőt mondtunk *Ferenc József*re, mielőtt a lakodalom igazándiból elkezdődött volna... (148).

FJ-19

Akkor jöttek divatba a kis terjedelmű, olcsójános palackok is. Nem is lehetett másképpen *Ferenc József* idejében, aki kálvinistákat meg luteránusokat nevezett ki Magyarországon miniszternek (161).

FJ-20

– Én Polkásiné Nagy Edit néven írok, – mondta a legtermészetesebb hangon a »Szerkesztő« [...] Mert nem akarok *Ferenc Józseffel* pereskedni (161).

FJ-21

Nálam nagyobb tisztelője nem volt *Ferenc József*nek, akire úgy gondolok most is, mint halott pámrá (162).

FJ-22

Az apámnak is császárszakálla volt, pedig csak foltozó szabó volt Kispesten. De *Ferenc József* helyében mégse engedtem volna, hogy egy kispes-
ti szabó császárszakállt viseljen. Itt kezdődött a baj Magyarországon (162).

FJ-23

»Egy igazi vendéglősnét nem volna szabad látni konyháján kívül, mert az ember elveszti illúzióit. Pap és katona civilben... Éppen azért nem szeretett *Ferenc József* se mutatkozni civilben« (193).

FJ-24

»Szintén zenész?« kérdés alatt meglehetősen gorombaságot is gondoltak magukban azok a pestiek, akik *Ferenc József* alattvalói voltak (200).

FJ-25

[(]Köszönt a cégtábláknak, a palotáknak, a liget felől áramló jó levegőnek, mint ahogy *Ferenc József* is mindig köszönt, amikor kocsija az Andrássy útra fordult.) (200)

FJ-26

[...] mert minden »bécsi gyerek tudja«, hogy ő felségének, a császárnak, *Franz Jozsefnek* [Sic!] is ugyanakkor csapolnak egy félhektós hordócskával abban a kis vendéglőben, amelyet a császár »tart fenn« a maga személyes használatára (219).

FJ-27

Köszönöm Vájsz úr, hogy az én kedvemért csapolt, mert valóban elmúlt az az idő, amikor *Ferenc Józsefnek* csapoltak (221).

FJ-28

Vilma úgy táncolt, mint ahogy *Ferenc József* idejében a legjobb balett-
mesterek tanították a táncot, ha az Operaház műsorán a Bécsi keringő volt az előadásra kitűzve (259).

Megemlítendő: a három, tartalmában részben ismétlődő szövegmondat mindegyike előkészítő kitérésnek (digresszió) fogható föl. E szövegmondatokat kihagyva a regényt indító rész – a téli, kora esti Duna-part leírása – szövegsemantikai szempontból kifogástalan, az izotopikus folytonosság(ok) megmarad(nak.) Az előkészítés a teljes szövegmű ismeretében válik nyilvánvalóvá, így a jelenség alátámasztja azt, hogy az FJ-1, F-2 és F-3 jelzetes szövegmondatok szimbolikus megkülönböztető jegyeknek (devizáknak) és egy-

szersmind allúzióknak bizonyulnak (vö. Fónagy 1972b). Az utalások tematikai rendszere a bevezető részben a természeti viszonyokra, majd a regény szereplőinek (vagy az általuk idézett személyeknek) saját, egyéni meglátásaira vonatkoznak, amint a táblázatok mutatják. A természet, majd az emberi-társadalmi ábrázolt tárgyiasságok a *Ferenc József*hez mint az együtt előfordulások huszonnyolc alapeleméhez harmincnégy helyzet kapcsolódik (kétszer a kapcsolódás két tárgykörhöz volt sorolható (FJ-7 és FJ-12).

A természet
FJ-1 (<i>varjak</i>) FJ-2, F-3 (<i>varjak, jégtáblák, kaszárnya</i>)
FJ-4 („nincs rend a Dunán”)
összesen 4

A társadalom				
közéleti köre		egyéni köre		
általános	szokásrend	egyres helyzetek		általános
	FJ-5			
FJ-6		köszönés	FJ-7	FJ-25
FJ-7				
FJ-8		étkezés	FJ-26*, FJ-27	FJ-23
FJ-9		öltözködés	2x FJ-12, FJ-22**	
FJ-10				
FJ-11				
FJ-12		viselkedés, szokásrend	FJ-14 & -15, FJ-16, FJ-17, FJ-18	
	FJ-13			
FJ-19				FJ-20
		érzelmek	FJ-21, FJ-24***	
		tánc	FJ-28	

A kontingenciák összes <i>Ferenc József</i> -eleme			
4			
8	2	13	3
30			

* *Franz Jozsef*

** Az ebben a szövegdarabban előforduló *császárszakáll* (mint öltözködési mód) másutt is megvan, pl. „[...] dördült most olyan hangon Pista úr rengeteg mellénye, hogy még a régimódisan szabott gallérja (amely egykor bizonyára az úgynevezett »*császárszakállhoz*« készült, hogy a szakáll két szárnya közé elhelyezkedett tokát szabadon hagyja) [...]” (121); továbbá: „A szép, *császárszakállas* Deutsch Sándor paradicsommártás nélkül ül a helyén [...]” (187). Hasonlóképpen előfordul a regényben a *Ferenc József-kabát* (vö. ÉrtSz. *ferencjóska* 'szalonkabát'): „[Tiller, a katonaszabó] kellő ünnepélyeken *Ferenc Józsefkabátjára* felrakott rendjeleit is megmutassa a publikumnak [...]” (200). Az effélék, továbbá a *császár* főnév, amely még ha Ferenc Józsefre is vonatkoznak – pl. „[...] még maga a *császár* ő felségének anyja is megrakja a kislutriban a számokat [...]” (220); „Herr von Wekerle inkább arra ügyeljen, hogy jobb szivarokat küldjenek a magyar dohánygyárakból a *császár* ő felségének [...]” (220) – nincsenek az utalási rend földolgozási elemei közt.

*** A *szintén zenész* kifejezés nagy valószínűséggel Szőke Szakáll (akinek ezenkívül számos művészneve volt; eredetileg Grünwald Jakab) Vonósnégyes c. darabjából származik, az Apolló Kabaréban Salamon Béla színpadi alakítása tette híressé.

A kontingenciataralmak, amelyek a társadalommal kapcsolatosak, közéleti körre és egyéni körre bonthatók, az arányuk 10 : 16 az utóbbi javára, ezen belül pedig egyes egyéni, személyes vonatkozású helyzetek jelennek meg 13 esetben, csupán 3 a kevésbé egy személyhez kapcsolódó. Ez a megoszlás a regény lehetséges világában lévő szereplők társadalmi helyzetének folyamánya. A Bécs városához címzett terézvárosi fogadóban a villásreggeli estig (!) tart, ezalatt nem csupán a Falstaff Pista úr (aki az „adókiivető bizottság elnöki tisztét töltötte be”) elnökletével szokásos asztaltársaság ismerzik meg, hanem újabb és újabb személyek jönnek a fogadóba. Az ő társadalmi helyzetük a legkülönbözőbb: Podolini Lajos egykori alszolgabíró, Kacskovics álmatlanságban szenvedő középkorú úriember, Vilmosi Vilma (tánc)tanítónő, Vájsz úr fogadós; Kriptai úr egy kéményseprőmesternek volt a fia, „régimódisan szabott (mint mondogatta): »boldogult úrfikorából« való kabátjaiban egyetlen fillér sem akadt hónapokon keresztül” (81), Falstaff

Pista „az adókiivető bizottság elnöki tisztét töltötte be” (64), Plac alföldi zsidó, aki a Wenckheim grófok tönkre ment árendása, Lovag Tokio pesti úr, „»boldogult úrfikorában« ő volt a legjobb valcertáncos a városban (242), Kesthelyi [Sic!] úr, a „Festetich herceg nyugalmazott fővadászának fia” (81–2), Dallosi „hirhedt éjjeli pincér” (247) és többek között „gróf Pádúai Antal”: „A herceg lépett be a kocsmába” (223). A regényalakok zöme a magyarországi dzsentrí lényegében utolsó nemzedékéhez tartozó alak, akiknek részben saját, részben szüleik révén van múltismeretük a Monarchiáról, I. Ferenc József uralkodási korszakáról, magyar életviszonyok egy részéről, arról, amelyet (esetenként) maguk is alakítottak (vö. Fülöp 1986). Most azt tapasztalják, hogy „minden rend felborult” (FJ–7), már apáik életében „kezdődött a baj Magyarországon” (FJ–22), és ezt a Márton-napról való rendelkezésről (FJ–5), a hivatali kinevezésekről vagy éppen felmentésekről (FJ–6, FJ–11), a köszönésről (FJ–7) vagy az esküvőkre való násznagyi meghívások elmaradásáról veszik észre. Amint ezekhez a tartalmakhoz, ugyanúgy a kisebb-nagyobb személyes dolgaikhoz is *Ferenc József* az együttállási pont, akár bajuszokról, bajuszpedrőkről, hajkenőcsökről (FJ–12), a félhektós hordócska megcsapolásáról (FJ–27), az aranypénzek becséről (FJ–14, F–15, F–16), irodalmi tevékenységről (FJ–20), császárszakállról (FJ–22), táncról (FJ–28) van szó. Az érzelmek ugyancsak a kontingenciák alappontjához kapcsolódnak: „[**Ferenc Józsefre*] úgy gondolok, mint halott apámra” (FJ–21), „*Ferenc József* királyunk jóságos, atyai szeretetén kívül” (FJ–12).

A Krúdy-művek motívumrendszerének kutatásához adalék lehet, hogy az FJ–7 szöveghelynek Ferenc Józsefről szóló része a Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban című művében is megtalálható: „[...] mindig *köszönt* a »London« fogadónak, a Fürdő utca sarkának, a komor unalommal üldögélő Deák-szobornak, valamint az utcákon feketéllő polgárok csoportjának, akiknek keménykalapjai közül sűrűbben rebbent fel a pesti nők fehér zsebkendője, mióta valláskülönbség nélkül osztogatták az Erzsébet-rendjelet” (Krúdy 1961: 248).

2.3. A bevezető rész négy *De*-vel kezdődő szövegmondata értékelés és viszonyítás a varjakról és a jégtáblákról mondottakhoz a már fentebb taglaltak szerint, továbbá az FJ–4 szöveghelyen témaváltást jelez, a történesek ettől kezdve valamelyest Vilmához kapcsolódnak egészen a záró részig, ahol is „Kacskovics úr egymásba tette a szerelmesek kezét” (310). Addig azonban Kaskovics is úgy tudja, hogy „[n]incs rend a Dunán. *De* talán néznénk Vilmosi Vilma őnagysága után, aki azt ígérte, hogy alkonyattal, amikor már senki sem akadályozhatja: átmegy a Margitszigetről Ujpestre a zajló Dunán.” A *de* szó itteni használati viszonya megfelel a Nszt. leírásának: „II. 6. (partikulaszerűen) '◁Diskurszusjelölőként v. szervezőként.>' 6c. (önálló mondat bevezetésére) '◁témaváltás v. v[ala]mely témára való visszatérés jelölésére>'”

A *De Ferenc József volt a király* fajtájú szövegmondatrészlet (egyébként tagmondat) felépítése nem fordul elő a kontingenciaviszonyokban, hanem a 2.1. részben említett akkordikus szövegindítás – a zenei párhuzamnál maradván – akkordfelbontásokkal folytatódik, ez a digresszió zenei funkciójával összhangban is van. Csupán a *Ferenc József volt* van meg a téma-réma tagolás szerinti új információt tartalmazó elem gyanánt az éppen aktuális szövegmondatban, mintegy zenei értelemben vett alaphang (Grundton), mindössze két szöveghelyen jelenik meg a *király* főnév, de mindkettő más híryanagviszonyban (FJ–12: „azt Ferenc József *királyunk* jószágos, atyai szeretetén kívül”; FJ–16: „Ferenc Józsefnek minden aranytallérját, amelyet a jó *király* szétszotott elhelyezhessék nyomban a perselyben”). Egy olyan szöveghely van a huszonnyolc *Ferenc József*re hangolt között, amelyik a bevezető rész szerkezetmegoldásával azonos: FJ–22: „Az apámnak is császárszakálla volt, pedig csak foltozó szabó volt Kispesten. *De Ferenc József* helyében mégse engedtem volna, hogy egy kispesti szabó császárszakállt viseljen.” A *császárszakáll* egyébként Ferenc József révén vált divatossá (ld. Nszt.), a regényben az előbbin kívül többször előfordul a személyek ábrázoltságában: „A szép, császárszakállas Deutsch Sándor paradicsommártás nélkül ült a helyén” (187), „[Pista úr] régimódisan szabott gallérja (amely egykor bizonyára az úgynevezett »császárszakállhoz« készült, hogy a szakáll két szárnya közé helyezkedett tokát szabadon hagyja [...])” (121). E szakállvisélet ismerete alapján értelmezhető az önkéntes Stranzki úr kori emléke: „[...] napiparancsban olvasták fel, hogy a szakáll középen kiborotváltassék [...]” (284).

A *de* használatának a bevezetőben az ismétlésekkel kezelt módja lényegében nem tér vissza, ehelyett a tematikus visszatérést a *Ferenc József* név teszi. Krúdy stíluseljárásaiban a *de*-vel kapcsolatos ismétlésmóddhoz hasonló idéz és elemez Kemény Gábor (1991: 73–4), aki a *Mit látott Vak Béla* szerelemben és a *bánatban* című Krúdy-kisregény hat oldalán huszonnyolc *Látta* (~*látott*) igealak (zömében anaforikus ismétlődés) szerepéről szól, ezek között az első: „*Látta* Ferenc Józsefet”.

Más, a visszatérést jelző kifejezésre is épít az időkezelésben az író. A szövegmű címe, amely a villásreggeliző társaságban Vilmácska és Podolini, továbbá a szintén fiatal herceg kivételével csaknem mindenkinek ott van gondolataiban, de némelykor szavaiban is a *boldogult úrfikoromban* kifejezés. Először a már említett Kriptai úrtól (függő beszédben) a „»boldogult úrfikorából«” való kabátjai kapcsán. Szintén személyes és kis érdekkörű ez a szöveghelytartalom is, sokban hasonlón a regény többi ételre-italra vonatkozó emlékeivel, leírásaival: „Így szólt Pista úr: – Ha »boldogult úrfikoromra« gondolok (mintha ez a kifejezés e társaságban a magyar történelemnek a legszébb lapjait jelentené, amely lapokra aranybetűkkel van felírva mindazoknak a neve, akik ebben a korban szerencsések voltak élhetni), ha »boldogult

úrfikoromra« gondolok, – ismertette az elnök némi merengő hangrezgéssel – emlékeimben azt kell látnom, hogy a legszebb volt az élet, amikor karcsú, hétdecis butéliákból, körülbelül egy decit tartalmazó sima, egyszerű poharakból iddogáltuk borainkat” (111). – Még személyesebb az elnök, az arcpattanások kinyomogatásáról szóló vitában: „A pattanások, amelyek boldogult ifjúkoromban jelölik halántékomat [...]” (127). Plac tőzsdeügynök a sörcsapolással és ruhájával kapcsolatosan emlékezik: „»*Boldogult úrfikoromban*« megbüntették Bécsben azt a »restoratórt«, aki nem csapolt, amikor a Szent Istvántoronyban delet harangoztak [...]” (218), továbbá: „Én *boldogult úrfikoromban* mindennap friss fehér mellényt vettem ki a szekrényből...” (251). Ezen a szöveghelyen hiányoznak a » « fajta idézőjelek, amelyek jobbára a szereplők beszédéből való részleteket jelölik. Fried István (2006: 259) Plac imént idézett ábrándozásában „önmagára vonatkozó jelölést idéz a regénycím megisméltésével, s talán ez lehet az oka, annak, hogy lekopik az idézőjel, a visszautalás így markánsabb, amely keretei közé zárja a téridőt anélkül, hogy véglegesitené.” Egy esetben az elnök Pista úr mondja: „A pattanások, amelyeket *boldogult ifjúkoromban* jelölik halántékomat: többnyire azoktól a jószándékú koccintásoktól származtak [amelyekkel boldog, hosszú életet kívántam]” (127). Itt nincsenek idézőjelek; az úrfi és az *ifjú* rokon értelmű szavakkal összekötve egyaránt a 'boldog úrfikoromban' jelentés appercipiálható. Pista úr saját koráról még korábban is szól: „Már hetvenegy esztendő vagyok, félek, hogy kevés idő van hátra, amit az alvásnak szentelhetnék” (63). A *boldogult ifjúkoromban* kifejezés idézőjeles és idézőjel nélküli használatának nem mutatkozik különösebb stiláris vagy egyéb hatása, következménye. Egy helyütt más szerkezet is föltűnik, amelyik életrajzi szerepű, Plac mondja: „*Falusi úrfikoromból* azt az országúti csárdát sajnálom, ahol a tavalyi márciusi sört az idei márciusban bontja ki ládájából a csárdás” (246), ennél nincs dőlt betűs szedés, sem idézőjel. Az idézőjelek használata kapcsán észreveendő, hogy a regényben nyolcvan-egynéhány helyen írja le Krúdy a „*Bécs városához* címzett ~ címezett sörház ~ vendéglő ~ helyiség ~ fogadó ~ vendégfogadó” szerkezetet, legtöbbször a jelen idézet szerint. Néhányszor azonban nincs dőlt betűs szedés, ellenben a már fentebb említett idézőjel van: „»A Bécs városához« címzett vendéglőben becsületes porciókat adtak [...]” (59). Vannak helyek, ahol sem dőlt betűs, sem nem idézőjeles az intézmény neve: „[...] mondta most valaki a Bécs városához címzett vendéglőben” (126). Ezeknek a különbségeknek aligha van jelentőségük. A herceggel összefüggő események kapcsán azonban – éreztetve a váratlan vendég idegenségét – ilyen megoldásokat alkalmaz az író: „[...] valóban az a híres *Gasthaus*, amely »Bécs városához« van címezve?” (203); „[...] a »Bécs városához« címezett »*Gasthausban*« a vendégek még mai napig se tudják, hogyan is szólították volna az idegen urat [...]” (213).

3. A regény befejezésében (Végszó, 306–10) kiderül, hogy Vájsz úr és felesége felhagyott a fogadó vezetésével, amelyet Vilma tanítónő és Podolini egykori alszolgabíró vesz át, akiket Kacsokovics úr – mint már említett – összeboronál. Ez a finálé a jégtáblák, -torlaszok kikötésének felel meg, vagyis szimbolikus utalás, hiszen azok is a „földik” nyomán ütnek tanyát. Az emlék- és álmovilág, amelyet Krúdy utolsó éveiben meg-megjelenített (vö. Szabó 1970: 236–9), és amelyet a *Ferenc József* név szimbolikája földidézett a hozzá kötődő ábrázolt tárgyiasságok sokaságával, valamint a „»Bécs városához«” fogadó nevében a *Bécs cantus firmus* módján való állandó utalásával tanúsítja, hogy „[b]olond mindenki, aki túlélte *Ferenc Józsefet*” (FJ–10). A bevezető epiforikus elemei végül is erre, illetőleg arra utalnak, hogy a rend, amelyet az ezredkebe és kaszárnyákba sorakozó varjak, jégtorlaszok történései jósoltak meg, megváltozott. A *Ferenc József*kontingenciák ezt rendre mutatják, amint a regény egésze is.

Szakirodalom

- Ady Endre 1913. Krúdy Gyula könyve – A vörös postakocsi. *Nyugat* II. 17: 393.
- Bernáth Árpád 1971. A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről. In: Hankiss Elemér (szerk.): *Formateremtő elvek a költői műalkotásban*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 439–68.
- Bernáth Árpád 1980. Egy ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról. In: Horváth Iván – Veres András (szerk.): *Ismétlődés a művészetben*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 306–33.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959–1962.
- Fónagy Iván 1972a. [A] célzás. In: Király István et al. szerk. *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996.
- Fónagy Iván 1972b. [A] deviza. In: Király István (et al. szerk.): *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970–1996.
- Fónagy Iván é. n. *A költői nyelvről*. Korvina, h. n. [Budapest, 1999.]
- Fried István 2006. Szomjas Gusztáv hagyatéka mint elliptikus téridő. In: *Szomjas Gusztáv hagyatéka – Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*. Palatinus. 248–80.
- Fülöp László 1986. Az idő funkciói (Boldogult úrfi koromban). In: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 356–83.
- Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kárpáti Aurél 1930. Boldogult urfikoromban – Krúdy Gyula könyve. *Athenaeum*. = *Nyugat* I. 11: 884–5.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában – Krúdy Gyula a kortársak között*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.

- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet*. Balassi Könyvkiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 2016. Krúdy Gyula impresszionizmusának kérdéséhez. In: *Krúdy körül – Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 118–35.
- Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Krúdy Gyula 1961. Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban. In: *Mákvirágok kertje*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Krúdy Gyula 1930. *Boldogult úrfi koromban...* Athenaeum. Budapest. (Athenaeum Könyvtár, I. évf., 7. szám, 1930. április.)
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1-. Főszerk. Ittész Nóra. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 2006-.
- Schöpflin Aladár 1933. Krúdy Gyula. *Nyugat* I. 10–11: 629–31. (Válogatott tanulmányok). Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1967. 420–3.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 2003. A stilisztikai invarianciáról. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE – Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 213–5.

Részlet a szerző *Ábrázoltságjelek és stílusképek Krúdy Gyula szövegvilágából* című könyvéből (Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2023).

Nyelvi bizonytalanságok hatása a versenyjogi kártérítési perek szabályainak következetes alkalmazására

GYEBROVSZKI ZSOLT DÁNIEL

PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem
gyebrowsky@gmail.com

Competition law damages actions are civil actions for compensation for damages suffered by competitors because of the conduct of companies that have infringed competition law by, for example, price fixing, market sharing, or predatory pricing. Unlike public law enforcement - conducted by competition authorities - which dominates European Union and national competition law, the nature of the regulatory framework for competition law damages actions is such that it mixes public law (illegality) and private law (liability) rules, which operate based on different legal concepts and have different conceptual sets. The rules of competition law damages actions are laid down in the form of a Directive, which, considering the heterogeneity of private law and language in the European Union and the semantic duality of European Union and national legal terminology, has given rise to legislative and enforcement problems resulting in linguistic inconsistencies.

Keywords: *competition law, competition law damages actions, European Union, legislation, multilingualism*

A versenyjogi kártérítési perek a versenyjogi jogsértést – például árrögzítést, piacfelosztást vagy felfaló árazást – megvalósító vállalkozások magatartása révén a versenytársak oldalán jelentkező károk megtérítése céljából indítható polgári per. Az Európai Unió, valamint a tagállami versenyjogot domináló – versenyhatóságok által végzett – közjogi jogérvényesítéssel ellentétben a versenyjogi kártérítési perek szabályrendszere jellegéből adódóan vegyi jogi koncepció alapján működő és eltérő fogalmi készlettel rendelkező közjogi (jogellenesség) és a magánjogi (kárfelöltség) normákat. A versenyjogi kártérítési perek szabályozására irányelvi formában került sor, amely figyelembe véve az Európai Unió magánjogi és nyelvi értelemben vett heterogenitását, valamint az uniós és a tagállami jogi terminológia jelentéstartalmi kettőséget, nyelvi inkonzisztenciát eredményező jogalkotási és jogalkalmazási problémákat vetett fel.

Kulcsszavak: *versenyjog, versenyjogi kártérítési perek, Európai Unió, jogalkotás, többnyelvűség*

Problémafelvetés

Az EGK – illetve annak jogutódja az Európai Unió – működésének kezdetétől a hivatalos többnyelvűségen alapul. Jelenleg az Európai Uniónak 27 tagállama és 24 hivatalos nyelve van, ezen kívül 5 nyelv rendelkezik ún. félhivatalos státusszal. Az Európai Uniós jogszabályok szövegét az összes hivatalos nyelven szükséges elkészíteni, és e nyelvi változatok mindegyike hitelesnek tekintendő a 920/2005/EK rendeletet alapján. A Maastrichban 1992. február 7. napján kelt Európai Unióról szóló Szerződésben, valamint a Rómában 1957. március 25. napján kelt Európai Unió Működéséről szóló Szerződésben és a másodlagos jogban foglalt jogi követelménynek való megfelelés érdekében a jogi fordítás és a jogi nyelvi felülvizsgálat teljes mértékben beépül a jogalkotási folyamatba. Az uniós jog többnyelvűsége következményekkel jár arra nézve, hogy a jog jelentését hogyan lehet feltárni az értelmezés révén. Az uniós jogalkotás olyan jogszabályok megalkotását célozza, amelyek egyetlen, minden tagállam szempontjából azonos jelentéssel bíró normát hivatottak létrehozni. E célkitűzés megvalósításának legfőbb leküzdendő akadályja az uniós jogalkotás többnyelvűségéből adódóan az uniós jogszabályok különböző nyelvi változatai közötti nyelvi és jogi jelentés közti eltérés. Ezen eltérések gyakori okai a különböző hivatalos nyelvekben használt jogi kifejezések keverése, vagy bizonyos tagállami jogrendszerekből hiányzó, egy más tagállam jogrendszerében vagy hivatalos nyelvében bevett kifejezés használata a jogi szövegekben. A jogalkalmazást tekintve probléma adódhat a következtelen fogalomhasználatból, amely tipikusan akkor fordul elő, ha egy jogi fogalom tagállamonként eltérő jelentéstartalommal bír, vagy eltérő jogi koncepciót takar (Gombos 2014).

A jelen rövid tanulmány azt vizsgálja, hogy a tagállamok és az 2014/104/EU irányelv („Irányelv”) által kidolgozott versenyjogi kártérítési perek szabályrendszerének következetes alkalmazását miként befolyásolhatják az Európai Unió jogi és nyelvi értelemben vett többnyelvűségéből adódó problémák.

Bevezetés

A jog, illetve a törvények manifesztálódásának alapvető csatornája a nyelv, illetve érvényesülni is a nyelven keresztül tudnak. Az Európai Uniós jog megjelenéséig az egyes államok jogalkotói az adott állam társadalmi berendezkedéséhez, hagyományaihoz, kultúrájához illeszkedő, azt alapul vevő szabályozási megoldásokat választottak, ha úgy tetszik nemzeti „jogi nyelvet” alkottak (lásd bővebben Gessner 1996) Az önálló jogrendszereknek jogi terminológiájukat tekintve is önállóknak kell lenniük, amelynek legfontosabb alapja a nyelvi egyértelműség (Somssich 2011: 9)

Mindezért az Európai Unió versenyjogi szabályozás nagy kihívása a különböző jogi hagyományokkal rendelkező tagállamok, illetve azok állampolgárai vonatkozásában konzisztens szabályok megalkotása, azonban a hivatalos nyelveken megfogalmazott uniós jogszabályok nem mentesek a gyors és meggondolatlan fordítások következtében elkövetett hibáktól és kétértelműségekől. Az Európai Bizottságnál gyakori jelenség, hogy egy jogszabály tervezet esetében csak angol nyelvű szövegváltozatot használnak a belső jogszabály alkotási folyamat során. A belső jogszabály alkotási folyamat végén az angol nyelvű szövegváltozatokat lefordítják és elvégzik a lektorálást. Ettől a pillanattól fogva a címzetti nyelvi változat válik a hiteles változattá. Nem ritka ezért az az eset, hogy a hiteles változat javításra szorul a fordítási hibák miatt, amíg az angol nyelvű változatot nem kell kijavítani (Hettinger 2019: 6).

Az Európai Unió jogszabályok nyelvi változatainak koherenciája és következetessége kulcsfontosságú, hiszen mindez szükséges ahhoz, hogy az azokból származó jogok és kötelezettségek megfelelően átültetésre kerüljenek a nemzeti jogszabályokba (Robertson 2013: 14-32). Előfordulhat azonban, hogy egyes tagállamok jogszabály előkészítői a saját nyelvükön írt irányelv-változatot veszik alapul az irányelvek végrehajtásához, és nem hasonlítják össze más nyelvi változatokkal. A gyakorlatban előfordulhat, hogy mindez egyes esetekben eltéréseket eredményez az irányelv különböző nyelvi változatai között (ld. Arató 2022: 81.90; Arató 2022b: 91-103). Ennek eredménye az lehet, hogy az irányelvet és az azt végrehajtó nemzeti jogszabályok nem lesznek egységesek. Az inkohereensen átültetett irányelvek alapján létrejött tagállami jogszabályokat pedig ezt követően a tagállami bíróságok értelmezik és alkalmazzák, amely következetlenségeket eredményez az Európai Unió jog alkalmazása során (Conway 2015: 165).

A fentiek kiváltképp igazak egy korábban nem létező, vagy nem szabályozott jogintézmény esetében, mint amilyen a versenyjog magánjogi érvényesítése. Annak ellenére, hogy a versenyjog a XX. század második felében az Amerikai Egyesült Államok közvetítésével érkezett Európába (Boytha 2010: 37), ahol a versenyjog magánjogi érvényesítésének komoly hagyományai vannak (lásd például a Sherman Act 26 Stat. 209, 15 U.S.C. §§ 1-7 valamint Clayton Act 15 U.S.C. §§ 12-27. törvényeket), az Európai Unióban a versenyjog tekintetében a hatósági úton történő jogérvényesítés sokkal dominánsabb szereppel bír, mint a magánjogi úton történő jogérvényesítés (Boytha 2008: 21). Az uniós versenyjog kikényszerítéséért elsősorban tehát az Európai Unió Bizottsága („Bizottság”), valamint a tagállami versenyhatóságok felelősek, míg a versenyjog magánjogi érvényesítése kapcsán egy természetes vagy jogi személy versenyjogi jogsértés révén sérült magánérdekeinek reparációja céljából történő magánjogi igények érvényesítéséről beszélünk. Ennek következtében az új jogintézmény egy olyan terminológiai vákuumba került, ahol az uniós jog-

alkotóknak egy ez idáig nem létező jogintézmény fogalmi kereteit kellett meghatározni és hozzáigazítani a meglévő versenyjogi szabályokhoz az uniós jogot eleve jellemző ellentmondásos terminológiai környezetben. Mondhatni az Irányelv átültetésével két meglévő terminológiai készlet, az uniós versenyjog és a 27 tagállam magánjogi terminológiája lépett egymással kölcsönhatásba, amely folyamatot tekinthetjük a jog és a jogi terminológia „európaizálódásának” (Biel – Sosoni 2019: 222)

Az Irányelv egy új, jogi konfliktusoktól sem mentes jogintézményt szabályozott, amelynek hagyományai pusztán két évtizedes múltra tekintenek vissza (lásd a C-453/99. számú, *Courage Ltd kontra Bernard Crehan és Bernard Crehan kontra Courage Ltd.* és társai ügyében hozott ítéletet). Az Irányelv megalkotása egy fontos lépés volt a magánjogi igényérvényesítéssel kapcsolatos uniós jogfejlesztési folyamatban, amely jogi innováció mindenképpen egy hiánypótló munkája az Európai Unió jogalkotásának. Az Irányelv több anyagi jogi és eljárásjogi akadály elhárítását célozta a versenyjogi jogsértésekből eredő károk megtérítésével kapcsolatos nemzeti szabályok jelentős részének harmonizálása révén, így számos meghatározó jellegű anyagi és eljárásjogi szabálynak igazodniuk kell hozzá.

Az Irányelv több helyen is utal a következetes jogalkalmazás fontosságára, amelynek kapcsán az Irányelvben megfogalmazódik, hogy a nemzeti versenyhatóságok általi hatékony és következetes alkalmazásához közös uniós megközelítésre van szükség. A Bizottság az uniós versenyjog következetes alkalmazását kétoldalú jelleggel és az Európai Versenyhatóságok Hálózatának keretében iránymutatások nemzeti versenyhatóságok rendelkezésére bocsátásával kívánta biztosítani. Az Irányelv leszögezi, hogy a jogbiztonság fokozása, az uniós versenyjog következtelen alkalmazásának megelőzése, a kártérítési perek hatékonyságának és a pergazdaságosság fokozásának, valamint a vállalkozások és a fogyasztók körében a belső piac működésének javítása érdekében, amennyiben egy nemzeti versenyhatóság vagy egy felülvizsgálati bíróság jogerős határozata megállapítja az uniós versenyjog megsértését, az későbbi kártérítési perekben nem képezheti jogvita tárgyát. Az Irányelvben említésre kerül továbbá a tagállami bíróságok által hozott ítéletek közötti összhang fontosossága.

Elmondható tehát, hogy a következetes jogalkalmazás fontos szempontként jelenik meg az Irányelvben. Az alábbiakban kifejtettek alapján véleményem szerint azonban az Irányelv megalkotása során az uniós jogalkotó nem fordított kellő figyelmet a következetes jogalkalmazás és jogalkotás minden aspektusára, esetünkben az esetleges nyelvi, vagy terminológiai konzisztenciára, a különböző kognitív elemek közötti összefüggésre, amely körülmény a versenyjog magánjogi érvényesítésére vonatkozó szabályok következetes alkalmazásának egyik akadályává vált.

Az Európai Unió jogi terminológia főbb problémakörei

A közjog és a magánjog eltérő szabályozási logikájának összeegyeztetése jelentette nehézségek mellett, a versenyjogi kártérítési perek kapcsán a tagállami jogalkotókat az uniós jog többnyelvűsége által predesztinált fogalmi szinten fennálló problémák is kihívás elé állították. Nyelvi és terminológiai szempontból a versenyjog ugyanis önmagában egy rendkívül összetett jogterület, amely vegyíti mind a jogi, közgazdaságtani és politikai fogalmakat (Vogel 2019: 213), mindemellett a globalizáció hatásainak is erősen ki van téve (Dabbah 2010: 93), ezáltal sok jogi fogalommal ellentétben, amelyek bizonyos esetekben a köznyelvben is ismert fogalmak és jelentésük köztudomású (például házasság, tulajdon vagy per), a versenyjogi fogalmak nem minden esetben értelmezhetők intuitívan. Ebből a tulajdonságából adódóan a versenyjog a nemzeti jogoknál univerzálisabb, kevésbé beágyazott a nemzeti jogi rendszerekbe, ezáltal határokon átívelő, univerzális – fogalmi szempontból korántsem egységes, ám lényegi és tartalmi szempontból egyező – terminológiával rendelkezik (Vogel 2019: 213).

Az Európai Unió versenyjog – mint az európai integráció célját szolgáló közös piac alappillére – esetében fontos elvárás, hogy terminológiáját tekintve egységes legyen. Az Európai Unió versenypolitikájának hangsúlyossá válása az 1980-as évektől kezdődően a nemzeti jogrendszerek egymáshoz való közeledését eredményezte, az egyes tagállamok sajátos historikus, eltérő nemzeti társadalmi kontextus következtében kialakult nemzeti versenyjogi sajátosságok fennmaradása mellett (Rodger 2015: 2).

Az Európai Unió tagállamainak eltérő jogi kultúráinak „fúziója” (Dabbah 2010: 93) és az amerikai versenyjogi fogalmak alapulvétele (Jones 2016: 36) egy hibrid uniós jogi kultúrát hozott létre, a közösségi jogi terminológiára komoly hatást gyakorolva, amely a közösségi jog fogalmi és szemantikai rétegét képi (Vogel 2019: 219). Az uniós jog vonatkozásában említett „hibrid” jelleg a heterogén tagállami jogi kultúrák közötti egyfajta kompromisszumként (Trosborg 1997: 147), valamint a nyelvi és kulturális hagyományok közötti konvergenciaként is értelmezhető (Schäffner 2001: 173). Mindebből kifolyólag az uniós jogi terminológiával szemben fontos követelmény a tagállami nyelvek együttélésének biztosítása, valamint a folytonosság és az összhang megteremtése a meglévő és az újonnan létrehozott jogi fogalmak között (Stefaniak 2017: 109-121).

Az uniós jog hibrid mivoltából adódó problémakörök közé sorolja Biel és Sosoni a szupranacionális és nemzeti jogi elemek közötti összetett kapcsolatot, a jogi terminológia kultúra semlegességének hiányát, a kettős jogi környezetet, és az uniós terminológia rendszerének instabilitását. Ezek a körülmények egy rendkívül összetett és szövevényes problémakört teremtenek, ezáltal terminológiai szempontból feszültséget gerjesztve a szupranacionális

és nemzeti fogalmi dimenzió között, amely mintegy tovább mélyíti a hibriditás jelentette áthidalni szükséges szakadékokat (Vogel 2019: 216). Mindez feltételezhetően abból ered, hogy a szupranacionális jogrendszer nem autonóm jogi fogalmakra, hanem jobbra nemzeti jogokból kölcsönzött fogalmakra támaszkodik (Pietro 2014: 128-129).

Az uniós jog hibrid jellegéből adódó problémák a különböző hivatalos nyelvváltozatok elkészítése során tovább súlyosbodhatnak, ugyanis a különböző hivatalos nyelvek eredendő asszimetriája és a különböző fogalmak poliszemiája, valamint a fordítás során jelentkező kognitív korlátok eltéréseket eredményezhetnek egy uniós jogforrás hivatalos nyelvváltozatai között (Vogel 2019: 217).

A fent említett problémát pedig tovább mélyíti az unió de facto egynyelvű, vagy legalábbis korlátozott többnyelvű jogalkotási gyakorlata. Habár az Európai Unió hivatalosan többnyelvű, az uniós jogalkotás kapcsán ez a többnyelvűség megkérdőjelezhető (a nyelvstratégiai témához lásd: Balázs 1996, 1999, az európai és nemzeti terminológiához: Balázs 2004, Balázs 2014). A jogalkotási bizottságokban az uniós jogszabálytervezetek gyakorlatban az unió három munkanyelvén, vagyis angolul, németül és franciául kerülnek megtárgyalásra, valamint a kezdeti tervezetek is e három nyelven kerülnek elkészítésre, amelyeket később lefordítanak a többi munkanyelvre (Schiffauer 2019: 190), amely körülmény a nemzeti jogi idiómák lefordítását – amelyek különböző nyelveken lényeges eltéréseket tartalmaznak – ellehetetleníti, ellentmondásokat és jogbizonytalanságot eredményezve.

Példák az uniós versenyjogi terminológia nyelvi következetlenségeire

Az uniós jogi terminológia instabilitása által eredményezett jelentésbeli rugalmasság a normavilágosság hiányát eredményezi, ezáltal bizonytalansághoz vezet, amely az egységes alkalmazhatóság kárára válik. Az uniós jog, de kiváltképp az uniós versenyjog kapcsán gyakori jelenség, hogy bizonyos jogi fogalmak esetében az elsődleges, jog – vagyis az alapító szerződések – illetve a másodlagos jog – vagyis az egyes uniós rendeletek, illetve irányelvek – szintjén egyaránt hiányzik a jogszabályi meghatározás (vagyis a pontos nyelvi jelentéstartalom definíciója), amelyet gyakran az Európai Unió Bíróságának jogértelmező tevékenysége pótol. Tipikusan ilyen jogi fogalom a *de minimis*, az *irányítás*, gazdasági erőfölény esetében a *visszaélés*, de még a versenyjog egyik alapvető fogalmának titulált *kartell* is.

Erre a jelenségre az egyik kiváló példa az uniós versenyjog személyi hatályának meghatározásához elengedhetetlenül szükséges *vállalkozás* fogalma (angolul: undertaking, németül: unternehmen, franciául: entreprise, olaszul: impresa) (Whish – Bailey 2015: 85). Az uniós versenyjog címzettjei a vállalkozá-

sok, azonban e fogalom az Európai Unió Bíróságának jogértelmező tevékenysége révén nyert jelentéstartalmat. Az Európai Unió Bíróságának esetjoga azonban nagyon tágan határozta meg a vállalkozás fogalmát, amely alapján vállalkozásnak tekinthető minden gazdasági tevékenységet végző személy vagy szervezet (Tóth 2020: 102). Az Európai Unió Bírósága a Höfner ügyben (C-41/90. Klaus Höfner and Fritz Elser kontra Macrotron GmbH) mondta ki először, hogy a vállalkozás fogalmának meghatározásához szükséges gazdasági tevékenység végzésébe a szolgáltatásnyújtás is beletartozik, míg a FENIN ügyben (T-319/99. Federación Nacional de Empresas de Instrumentación Científica, Médica, Técnica y Dental (FENIN) v Commission of the European Communities) – a Poucet és Pistre (C-159/91. és C-160/91. Christian Poucet kontra Assurances Générales de France and Caisse Mutuelle Régionale du Languedoc-Roussillon), valamint Albany ügyekben (C-67/96. Albany International BV kontra Stichting Bedrijfspensioenfonds Textielindustrie) foglalt megállapítások nyomán – kimondta, hogy a szociális funkciót ellátó, szolidaritási alapon működő, járulékbevezetésből és állami juttatásokból fenntartott egészségügyi szervezetek nem tekinthetők vállalkozásnak.

Az uniós versenyjog terminológiáján tetten érhető az alapító országok nyelvei közül is domináns szerepet magának tudó francia és német nyelvi és jogértelmezési hatás. A vállalkozás fogalmának kapcsán szemléletes például szolgál a versenyjogi értelemben vett vállalkozás fogalmának alapul szolgáló német *Unternehmen* vagy francia *entreprise* és az angol *undertaking* fogalmak közötti jelentéstartalmi különbség. Az angol *undertaking* kifejezés a német *Unternehmen* kifejezés fordításaként jelent meg az angol jogi nyelvben az Egyesült Királyság EGK-hoz történő csatlakozásakor, amikor a versenyjog fogalmi készlete már kialakult, és az angol jogi nyelvre le kellett fordítani az uniós versenyjogi terminológiát (Vogel 2019: 218). Az *undertaking* kifejezés jelentéstartalmát tekintve korábban kötelezettségvállalást, vagy ígéretet, garanciát, biztosítékot jelentett (Lásd az Oxford értelmező kéziszótár „undertaking, n.” szócikkét), míg a német *Unternehmen* kifejezés kapcsán eredetileg is megtalálható volt a lehetséges jelentés tartalmak között az üzleti vonatkozás, vagyis a társaság, cég vagy üzlet fogalma (Lásd a Cambridge angol német szótár „unternehmen, n.” szócikkét). Az angol *undertaking* és a német *Unternehmen* kifejezéseknek megfelelő *entreprise* francia kifejezésnek egy teljesen más angol jogi fogalom, a francia nyelvi változattal formailag teljesen azonos, ám jelentéstartalmát tekintve sokkal szűkebb *entreprise* kifejezés feltehető meg, amely az angol jogi terminológiában gazdasági társaságot jelent (Lásd az Oxford értelmező kéziszótár „enterprise, n.” szócikkét), amelynek német megfelelője azonban a *Wirtschaft*. Ez a nyelvi asszimetria – amely az angol nyelvben megkülönbözteti az angol *undertaking* és *enterprise* kifejezéseket, amelyek eltérő jelentést takarnak, valamint két eltérő jogi koncepció húzódik

mögöttük, míg a német *unternehmen* és a francia *enterprise* kifejezéseknek az angol nyelvi változattal ellentétben csupán egy jelentésük van, azaz ugyanazt a szemantikai tartalmat egyetlen fogalom alá rendelik (Vogel 2019: 219) - jól szemlélteti az uniós jog többnyelvűségéből eredő interpretációs problémákat.

A kultúra semleges fogalomhasználatra Biel és Sosoni tanulmányukban példaként hozzák fel az EUMSz. 107. cikke szerinti *állami támogatások* fogalmát, mint az autonóm jogi kifejezések létrehozására tett kísérletek egyik igen plasztikus esetét, amely egy szemantikailag átláthatatlan, a tagállami nyelvek beszélőinek jelentéstartalommal nem bíró, vagy a szándékozottól eltérő jelentéstartalmat hordozó kifejezésként honosodott meg az uniós versenyjog fogalmi készletében (Biel - Sosoni 2019: 220). Az állami támogatás fogalma (angolul: *state aid*) az uniós jogban a francia *aide d'état* kifejezésből származik, amely az uniós versenyjogban a vállalkozás fogalmához hasonlóan szintén egy olyan terminus, amelyet sem az elsődleges, sem a másodlagos uniós jog nem határoz meg kimerítően (Tóth 2020: 828). Ebből kifolyólag, az állami támogatás fogalma meglehetősen tágan definiált, amely magába foglal minden olyan a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatást, amely bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által torzítja a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közötti kereskedelmet (lásd az EUMSz. 107. cikkét). Magyarország az uniós csatlakozáskor az EUMSz. 107. cikke szerinti *aide d'état* fogalmát a magyar nyelvben meglévő ekvivalensnek tekintett állami támogatás fogalmának feltette meg. A magyar pénzügyi „köznyelv” azonban az állami támogatás alatt állami forrásból folyósított ingyenes támogatást vagy kedvezményes feltételek mellett nyújtott kölcsönt ért, amelyet vissza nem térítendő támogatásnak, illetve visszatérítendő támogatásnak nevez. A magyar nyelvben a köznyelvi használat nem tesz különbséget aközött, hogy a támogatás kedvezményezettje az állami szférához vagy a versenyszférához tartozik-e (lásd a Pénzügyminisztérium Támogatásokat Vizsgáló Irodája által 2001. májusában készített információs füzetét). Azaz a köznyelvben gyakran szociális alapú juttatásokat értünk állami támogatások alatt, és nem piaci szereplőknek diszkriminatív alapon nyújtott állami forrásból származó pénzügyi támogatásokat, amelyek piactorzító hatással bírnak.

Magyarországon nem csupán a köznyelvben, hanem a jogszabályokban sem a versenyjogi értelemben vett állami támogatásokat értették állami támogatás alatt az uniós csatlakozást megelőzően, de jelenleg is hatályban vannak olyan magyar jogszabályok, amelyek az EUMSz. 107. cikk szerinti értelemről eltérő jelentéstartalommal töltik meg ezt a fogalmat. Példaként hozható fel a lakás-előtakarékosság állami támogatásáról szóló 215/1996. (XII. 23.) Kormányrendelet, a lakáscélú állami támogatásokról szóló 12/2001. (I. 31.) Kormányrendelet, illetve a fiatalok, valamint a többgyermekes családok lakáscélú

kölcsöneinek állami támogatásáról szóló 134/2009. (VI. 23.) Kormányrendelet, amely közel öt évvel Magyarország uniós csatlakozását követően került megalkotásra, végezetül pedig a nemzeti otthonteremtési közösségekről szóló 2016. évi XV. törvény (lásd 33. § szakasz), amely a csatlakozást követően tizenkét évvel később került megalkotásra. További példaként hozható fel napjainkban néhány pénzügyi tudatosság növelésével kapcsolatos tájékoztató anyag (például a Magyar Nemzeti Bank által kiadott, a Nemzeti Otthonteremtési Közösségekről szóló tájékoztató anyag), amelyek szintén nem a versenyjogi értelemben vett jelentéstartalmat tulajdonítják az állami támogatások fogalmának, hanem olyan szociális alapú juttatásokat, mint a családi otthonteremtési kedvezmény, ÁFA-visszatérítés, az illetékkedvezmény, vagy a nemzeti otthonteremtési közösségeknek nyújtott támogatás. Az uniós csatlakozást megelőző magyar állami támogatás fogalom értelmezéséhez hasonlóan az Egyesült Királyságban is eltérő jelentéstartalommal bírt az állami támogatások fogalma, jellemzően a fejlesztési és katasztrófa elhárítás keretében nyújtott pénzügyi segítséget értették alatta (Biel – Sosoni 2019: 220).

Wüster és Felber szerint a hatékony szaknyelvi kommunikációhoz egyértelműség szükséges, azaz egy kifejezésnek mindig csak egy meghatározott fogalomra szabad utalnia (ld. Wüster 1974: 61-106; Felber 1984: 179). Az uniós versenyjog terminológiájában megfigyelt aszimmetria vitán felül ellentétes az egyértelműség kritériumával, és félreértéseket okozhat az uniós jog végrehajtása és értelmezése során. Ez a nyelvi aszimmetria tükröződik az uniós más hivatalos nyelvein is, amelyek többsége a francia nyelvet követi (Biel – Sosoni 2019: 220). A versenyjogi kártérítési perek jogintézménye tehát egy sajátos szemantikai szabályoknak engedelmessé uniós terminológiai környezetben született meg, és került implementálásra a tagállami jogrendszerekbe.

Az Irányelv tagállami jogba történő inkohérens implementációjának lehetséges okai

Amint azt a fentiekben megkíséréltem érzékletes példákon keresztül szemléltetni, az uniós jog többnyelvűségéből eredő hibrid jelleg a jogi terminológia szintjén a normavilágosságot veszélyeztető problémáktól szenved. Ezen problémákat tetézi, hogy az uniós jog nem alkot koherens rendszert, mivel az uniós jogalkotás szubszidiárius jellegű, ezért az uniós jogi terminológia nem definiált horizontálisan, így tartalmi szempontból adott esetben jogforrásonként változhat az uniós jog által használt fogalmak jelentéstartalma (Somssich 2011: 30). Ahogyan arra fentebb már utaltam, az önálló jogrendszerek alapja a nyelvi egyértelműség, amely egy tisztán nyelvi aspektus. A jogi fogalmak terminológiai inkonzisztenciája erősen veszélyezteti egy jogrendszer önállóságát, amely probléma egy olyan jogrendszer esetében, mint az

uniós jog, sokkal nagyobb jelentőséggel bír tekintve, hogy a soknyelvűség hatványozott negatív hatással lehet a nyelvi egyértelműségre, ugyanis a fentebb már említett nyelvi különbségekből eredő következtelenségek mellett az eltérő nemzeti jogi terminológia jelentéstartalmi különbségeivel is kénytelen szembenézni az uniós jogalkotó (Somssich 2011: 30). Ahogyan az Európai Unió Bírósága is megfogalmazta a CILFIT ügyben, még a nyelvi változatok pontos egyezése esetén is szem előtt kell tartani, hogy az uniós jog sajátos terminológiát használ, emellett a jogi fogalmak tartalma nem szükségszerűen azonos az uniós jogban és a különböző tagállami jogokban (lásd a C-283/81. számú Srl. CILFIT és Lanificio di Gavardo Spa kontra Egészségügyi Minisztérium ügyben hozott ítéletet).

Az uniós jog szubszidiárius jellege ennek következtében predestinált bizonyos, az Irányelv átültetését érintő következtelenségeket. Az Irányelv például szándékosan nem foglalkozott a felelősség anyagi jogi szabályaival és terminológiai készletével, a tagállamok hatáskörébe utalta, hogy az uniós versenyjog által előírt korlátokon belül, az uniós jog általános elveivel (például a tényleges érvényesülés elvével) együtt, valamint magának az Irányelvnek a rendszerszintű és teleologikus értelmezésével összhangban meghatározzák azokat.

Ennek egyik oka az, hogy az Európai Unió kizárólagos hatáskörébe tartozó versenyjoggal (lásd az EUSz. 3. cikkét) ellentétben a polgári jog anyagi jogi szabályainak megalkotása tagállami hatáskörben maradt, amelynek következtében az Európai Unió tagállamait heterogén magánjogi szabályozás és nyelvi-fogalmi környezet jellemzi. Ez a körülmény az Irányelv megalkotóit komoly kihívás elé állította, ugyanis az egységes uniós magánjogi terminológia hiánya, valamint az uniós versenyjogi terminológia hibrid jellege és szubszidiárius jellege miatt szinte előre látható volt az a következetes jogalkalmazást érintő hiányosság, amely révén az Irányelv lehetővé tette az uniós versenyjog alapján indítható kártérítési perek igen heterogén alkalmazását a tagállamokban. A jogegységesítő munkát egyértelműen az Európai Unió Bírósága vállalta magára.

A tagállamonként eltérő magánjogi szabályok fényében nagy kihívást jelent továbbá a tagállami magánjogból kiinduló hagyományos bírói jogértelmezés, amely hajlamossá teheti a tagállami bírókat arra, hogy az Irányelv szabályait a polgári eljárás meglévő általános elveinek fényében értelmezzék (lásd Arató 2020: 8-15). Véleményem szerint ez a jelenség hívta életre azt a tendenciát, hogy növekvő számban vannak azok a tagállami bíróságok által hozott ítéletek, amelyek kifejezetten hivatkoznak más tagállam bírósága által meghozott ítéletekben szereplő jogértelmezésekre, hozzájárulva a jogegységesítéshez (Gyebrovski 2023: 55).

Az Irányelv implementálásával kapcsolatos eltérő megközelítések az egyes szabályokon keresztül érzékelhetők megfelelően. Az egyetemleges felelősségre vonatkozó szabályok átültetése (Carsten 2018: 110; Peyer 2015: 41-43) egyértelműen mutatja a tagállamok eltérő megközelítését az Irányelv pontos átültetésére vonatkozóan. Németországgal, Magyarországgal, Írországgal, Olaszországgal, Litvániával ellentétben például Belgiumban, Franciaországban és Luxemburgban igen eltérő értelemmel töltötték meg az egyetemleges felelősség intézményét, mint egy *in solidum* felelősségként értelmezve azt (Malinauskaite 2018: 506).

Az Irányelv elévülési időre vonatkozó szabályainak tagállamok általi megközelítése szintén jelentős eltéréseket mutat. Számos tagállam (például Olaszország, Portugália) az elévülési szabályokat anyagi természetűnek tekinti, míg az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata eljárási jellegűnek minősítette azt (Lásd például a C-228/96. sz. Aprile ügyet; a C-343/96. sz. Dilexport ügyet; a C-62/200. sz. Marks & Spencer ügyet; a C-255/00. sz. Grundig Italiana ügyet).

A teljes kártérítéshez való jog mibenlétével kapcsolatban sok tagállamon belül nagy a jogbizonytalanság, illetve a kamatszámítás módszereit illetően nagyfokú a szabályozás heterogenitása az Európai Unió tagállamaiban (lásd bővebben Monti 2016). Az uniós jogból közvetlenül eredő teljes kártérítéshez való jog nem egyeztethető össze a kártérítés összegének drasztikus eltéréseivel, attól függően, hogy melyik tagállam bírósága foglalkozik a követeléssel. Komoly hiányosságnak tekinthető, hogy az Irányelv nem harmonizálta ezt a kérdést, különösen annak fényében, hogy már az Irányelv elfogadásához vezető előkészítő munkálatok is megállapították, hogy a nemzeti jogszabályok e tekintetben nem következetesek (Waelbroeck 2004: 82-88; valamint e témakörben lásd a Staff Working Paper Annex to Green Paper Damages actions for breach of EC antitrust rules, COM(2005) 672 FINAL elnevezésű anyagot).

A fentiekben ismertetett körülmények és a tagállami jogok közötti diszcrepancia véleményem szerint kiválóan szemlélteti, hogy egy olyan jogterület kapcsán, mint a versenyjogi kártérítési perek – amely jogintézmény eleve jogdogmatikai alapvetéseket kérdőjelez meg, ezzel komoly kihívás elé állítva a polgári anyagi és eljárási jogot (Gyebrovski 2023: 60) – a minimum harmonizációs követelményeket előíró irányelvi forma, illetve a magánjogi szabályokat érintő harmonizációs szabályok hiánya, valamint az eltérő magánjogi terminológia és az eltérő nemzeti jogi „nyelvek” használata a jogalkalmazás következetlenségét eredményezheti (Arató 2023: 216). Ugyanis még egy következetesen megalkotott irányelv esetében is előfordulhatnak ellentmondások abban, ahogyan a tagállamok az egyes rendelkezéseket értelmezik az átültetési folyamata során.

Példa a nyelvi következtelenségekre az Irányelv implementálása során

Az Irányelv nemzeti határozatok hatályával kapcsolatos szabályainak tagállami jogba történő következtelen átültetése szemléletes példát szolgáltat ahhoz, hogy a soknyelvűség, mint tényező, hogyan gyakorolhat negatív befolyást a következetes jogalkotásra, ezáltal pedig a jogalkalmazásra. Az Irányelv 9. cikk (1) bekezdése alapján valamely nemzeti versenyhatóság vagy felülvizsgálati bíróság által hozott jogerős határozatban megállapított versenyjogi jogsértés megtörténte nem lehet vitatható az uniós, illetve a nemzeti versenyjog alapján a nemzeti bíróságoknál indított kártérítési perekben.

Ami a nemzeti határozatok más uniós tagállam bírósága előtt indított kártérítési perben meglévő kötőerejét illeti, az Irányelv 9. cikk (2) bekezdése alapján a tagállamok kötelesek annak biztosítására, hogy amennyiben egy másik tagállamban jogerős határozatot hoznak, arra a nemzeti joggal összhangban legalább, mint a versenyjogi jogsértés megtörténtének *prima facie* bizonyítékára hivatkozni lehessen, és azt adott esetben a felek által előterjesztett egyéb bizonyítékokkal együtt meg lehessen vizsgálni. Az uniós jogalkotó láthatóan úgy tekintette, hogy a *prima facie* kifejezés egy univerzális jogi szaknyelvi idióma, amely objektív normatív tartalommal bír.

A nemzeti határozatok kötőerejével kapcsolatban egy kutatás a többnyelvűség által generált potenciális problémákra hívja fel a figyelmet az Irányelv kelet-közép európai országokban történő átültetésének kapcsán (Piszcz – Wolski 2017: 227-228). Az Irányelv szinte valamennyi közép- és kelet-európai hivatalos változatában az angol „*prima facie evidence*” tagállamonkénti nyelvi megfelelőit a latin „*prima facie*” szavak és az „*evidence*” szó nemzeti megfelelőinek összekapcsolásával hozták létre (Piszcz 2017: 171). Azokban az esetekben, amikor a hiteles változatok fordítása során a fordítóknak olyan jogi fogalmakat kell interpretálniuk, amelyekre a célnyelvben nincsenek funkcionális megfelelők, gyakori jelenség, hogy az ún. „kölcsonzési” technikákat alkalmazzák, amely gyakorlat gyakran az így elkészített hiteles változatok koherenciájának rovására mehetnek (Piszcz 2013: 171).

Jelentéstartalmi szempontból a német jogban például a *prima facie* bizonyítás követelményeinek való megfelelés a bizonyítási teher tényleges megfordítása utáni legerősebb bizonyítási módozatnak tekinthető (Ritz – Marx 2019: 492). A *prima facie* bizonyítás elve általánosságban véve a tapasztalat különösen megbízható, általánosan igaz szabályain alapul, amelyek szerint bizonyos hatások jellemzően bizonyos okokból erednek (és fordítva) (Stancke – Weidenbach – Lahme 2017: 491). A Német Szövetségi Bíróság kialakult ítélkezési gyakorlata alapján egy eseménysorozat akkor tekinthető tipikusnak a *prima facie* bizonyítás értelmében, ha olyan gyakran fordul elő, hogy nagyon nagy az esélye annak, hogy az egyedi eset bizonyos értelemben véve tipikus

esetnek tekinthető (lásd a KZR 26/17. ítélet 50. bekezdését; a XI ZR 210/03. ítélet 22. bekezdését; a VI ZR 33/09. ítélet 8. bekezdését; a VI ZR 179/04. ítélet 13. bekezdését). Tehát a német joggyakorlatban ismert a bizonyítottsági szint csökkent változatának (Beweismassreduzierung) tekinthető *prima facie* bizonyítás (Fascing 1990: 468-469). A *prima facie* bizonyítás alkalmazása esetén a peres fél tehát egy általános életpasztalatra alapított következtést használ fel a bizonyítás során, amely ezen aspektusát tekintve egy bizonyítási módszernek tekinthető. Alkalmazásával egy könnyebben bebizonyítható vagy ismert eseménysor tipikus lefolyásának tényről, illetve folyamatáról az általános életpasztalatok alapján egy hozzá tipikusan hasonló lefolyású tényállásra következtetünk (Beutel 2011: 127-128). A német jogrendszeren kívül első sorban természetesen azonban az angolszász jogrendszerekben ismert széles körben a *prima facie* bizonyítás.

Érdekes, hogy az Irányelvhez képest a német versenytörvényben (lásd Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen § 33b Bindungswirkung von Entscheidungen einer Wettbewerbsbehörde) a *prima facie* bizonyítékra történő hivatkozás lehetőségének biztosítása helyett, a külföldi határozatokat kötőerővel ruházta fel annak ellenére, hogy az Irányelv német nyelvi változatában kifejezetten szerepel a *prima facie* bizonyíték német megfelelőjének számító „*Anscheinsbeweis*” kifejezés (lásd bővebben az Irányelv német változatának 9. cikk (2) bekezdését: „*die in einem anderen Mitgliedstaat ergangen ist, gemäß ihrem jeweiligen nationalen nationalen Recht vor ihren nationalen Gerichten zumindest als Anscheinsbeweis dafür vorgelegt werden kann, dass eine Zuwiderhandlung gegen das Wettbewerbsrecht.*”).

Magyarországon – több kelet-közép európai országhoz hasonlóan – az Irányelv 9. cikkének (2) bekezdése jelentéstartalmát tekintve, mint megdönthető vélelem – vagyis olyan valóságként elfogadott előfeltételezésként, amelylyel szemben lehetséges az ellenbizonyítás – került átültetésre (lásd a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény („Tpv.”) 88/R. § (2) bekezdését). A versenyjogi kártérítési perek esetén, követő kereseteknél (ahol már rendelkezésre áll a versenyhatóság jogsértést megállapító határozata) a jogsértés tényének bizonyítására már nincs szükség, valamint a vonatkozó magyar szabályozás további törvényi vélelmeket alkalmaz. Kartellel okozott versenyjogi jogsértés esetén a Tpv. 88/D. § (4) bekezdése alapján például – megdönthető – vélelem terjed ki az okozatiságra, a Tpv. 88/G. § (6) bekezdése értelmében pedig magára az árnövekedésre is. Az AT.39824 számú Kamion-kartell ügyben – amely kártérítési per sorozatnak magyar lába is van (lásd C-451/18. sz. Tibor-Trans ügy) – hozott ítéletben a stuttgarti tartományi bíróság előtt indított kártérítési perben (lásd LG Stuttgart 45 O 1/17.) a bíróság egyértelművé tette, hogy a *prima facie* bizonyítékok olyan eseménylánc esetén alkalmazhatók, amely alapján az a tapasztalat von-

ható le, hogy abból a bizonyítási szándékozott tény következik. A bíróság az adott ügyben a mennyiségi és fogyasztói kartellekkel kapcsolatban kifejtette, hogy a *prima facie* bizonyítékoknak ugyanakkor nincs olyan elfogadott okozatossági lánc, amely alapján a vélelem a károkozásról önmagában megállna, ezért a felperesnek ténybeli vélelemre kell hivatkoznia, törvényi vélelem nem áll fenn (lásd BGH, 11.12.2018, KZR. 26/17.).

A stuttgarti tartományi bíróság idézett ítélete némileg ellentmond az okozatisággal, illetve az árnövekedéssel kapcsolatos magyar szabályoknak, illetve a *prima facie* bizonyíték magyar nyelvi értelmezésének, amely révén láthatóvá válik, hogy az Irányelv megszövegezése – vagy éppen annak magyar jogba történő átültetése – a *prima facie* bizonyíték kapcsán némiképp következtelen volt.

Az Irányelv nemzeti határozatok kötőerejével kapcsolatos szabálya azonban nem csak a magyar jogban eredményezett jelentéstartalmi szempontú következtelenségeket. Az Európai Unió legtöbb tagállama úgy interpretálta az Irányelv 9. cikk (2) bekezdését, hogy a *prima facie* bizonyíték jelentéstartalmi szempontból a bizonyítás kiindulópontját jelenti (lásd például Belgium (Pico – Darding 2017), Írország (lásd S.I. No. 43/2017 - European Union (Actions for Damages for Infringements of Competition Law) Regulations 2017. („Ír Törvény”)), Olaszország esetét).

Az Irányelvet átültető ír jogszabály vonatkozó rendelkezése alapján (lásd az Ír Törvény 8. szakasz (2) bekezdését) a másik tagállamban meghozott versenyjogsértést megállapító jogerős határozat legalább *prima facie* bizonyítékként bíróság elé terjeszthető a versenyjog megsértésének megtörténteire vonatkozóan, és adott esetben együtt értékelhető a felek által hozzáadott bármely egyéb bizonyítékkal.

Az Irányelvet átültető olasz jogszabály vonatkozó rendelkezése alapján (Decreto legislativo del 19/01/2017 n. 3 - Attuazione della direttiva 2014/104/UE del Parlamento europeo e del Consiglio, del 26 novembre 2014, relativa a determinate norme che regolano le azioni per il risarcimento del danno ai sensi del diritto nazionale per violazioni delle disposizioni del diritto della concorrenza degli Stati membri e dell'Unione europea. Articolo 7.) – hasonlóan az ír megoldáshoz – más tagállamok nemzeti versenyhatóságainak határozatait bizonyítéknak kell tekinteni, amely a felek által hozzáadott bármely más bizonyítékkal együtt értékelhető azzal, hogy a nemzeti határozatok bizonyító ereje csak a jogsértés természetére és tárgyi, személyi, időbeli és területi hatályára terjed ki, tehát a felpereseknek minden esetben bizonyítaniuk kell az elszenvedett kárt, valamint a jogsértés és az elszenvedett veszteség közötti okozati összefüggést.

Franciaország és Luxemburg egyszerűen bizonyítékként (*preuve*) tekint a nemzeti versenyhatóságok, vagy bíróságok által hozott versenyjogsértést

megállapító jogerős határozatokra. A francia kereskedelmi törvény (lásd Code de commerce: Section 1 : Des conditions de la responsabilité (Articles L481-1 à L481-7)) vonatkozó rendelkezése alapján az Európai Unió másik tagállamának versenyhatósága vagy fellebbviteli bírósága által kihirdetett határozat, amely a versenykorlátozó gyakorlat fennállásának és betudásának megállapítására vonatkozó rész tekintetében már nem képezheti rendes jogorvoslat tárgyát természetes vagy jogi személy vonatkozásában e gyakorlat elkövetésének bizonyítékát képezi („*Une décision qui ne peut plus faire l'objet d'une voie de recours ordinaire pour la partie relative au constat de l'existence et de l'imputation d'une pratique anticoncurrentielle, prononcée par une autorité de concurrence ou par une juridiction de recours d'un autre Etat membre de l'Union européenne à l'égard d'une personne physique ou morale, constitue un moyen de preuve de la commission de cette pratique.*”). Az Irányelv francia implementációja jelentéstartalmi szempontból tehát a versenyjogsértést megállapító nemzeti határozatoknak a megdönthető vélelemnél alacsonyabb értéket, csupán bizonyító erőt tulajdonít.

Ehhez képest Portugáliában (lásd Lei n.º 23/2018 de 5 de junho Artigo 7.) és Spanyolországban (lásd Real Decreto-ley 9/2017, de 26 de mayo Artículo 75.) határozatok megdönthető vélelmet jelentenek (illetve amint fentebb már említésre került Magyarországon) a jogsértés fennállására, természetére és annak tárgyi, szubjektív, időbeli valamint területi hatálya, továbbá az abból eredő károk megtérítése iránti kereset szempontjából (Rodger – Ferro – Marcos 2019: 496), a spanyol esetet tekintve azzal a megszorítással, hogy ha egy másik tagállam versenyhatósága hatósága saját nemzeti jogára alapozza döntését, az nem köti és nem érinti a spanyolországi eljárásokat, de a felperesek felhasználhatják álláspontjuk megerősítésére.

Az Európai Unió Bíróságának esetjoga alapján a *prima facie* bizonyíték az uniós versenyjog és a tényleges érvényesülés elve alapján a bizonyítási teher áthárítását eredményezi, amely során a jogsértés anyagi, személyi, időbeli és területi hatályának meghatározása kiemelkedő jelentőségű (lásd Imgarten 2023; valamint lásd a C-25/21. sz. Repsol ügyben, az Európai Unió Bíróságának első kérdésre adott válaszát). Mindezek alapján leginkább a spanyol, portugál és a magyar implementációs megoldások állnak közel az egyértelmű jogi idiómának vélt *prima facie* bizonyíték uniós jogalkotói értelmezéséhez, azaz az uniós jogalkotó valós szándékához. Mindebből látható, hogy az uniós jogalkotó nem tulajdonított kellő jelentőséget a nyelv és a jog kölcsönös függőségének az Irányelv elemzett szabályának megalkotásakor.

Összegzés

Az Európai Unió többnyelvűségéből, illetve a jogalkotás következetlenségeiből eredően az uniós versenyjog magánjogi érvényesítése terén a tagállamok által megalkotott szabályok bizonyos kérdésekben nem következetesek (Waelbroeck 2005: 82-85). Természetesen ennek nem csupán a többnyelvűség az egyetlen oka. Az eltérések a szerteágazó és különböző tagállami magánjogi szabályok sokféleségét megőrző, irányelvi forma, és a minimum harmonizációs követelmények együtthatásának eredményeként jelentkeztek véleményem szerint. A következetlenséggel kapcsolatban általam ismertetett példa a tagállami jogszabályokban olyan megoldások elfogadásához vezetett, amelyek lehetőséget teremtenek például a forum shoppingra, illetve azt eredményezik, hogy jelentős különbségek alakulnak ki a tagállamok között a jogintézmény hatékonyságát illetően, ami hosszú távon bizonyos vállalkozásoknak kedvezőtlen lehet. Ezek a sajátos megoldások veszélyeztethetik az Irányelv következetes alkalmazását az Európai Unióban. A versenyjogi kártérítési perek esetében – ahol kifejezett célként kellett volna megfogalmazódnia a jogalkotó oldalán az uniós szinten egységes és következetesen, minden tagállam által használt jogi terminológia megalkotása – véleményem szerint sem az irányelvi forma, sem a minimum harmonizációs előírások nem elégedőek a jogintézmény határon átvívelő következetes alkalmazásához, kiváltképp olyan ügyek esetében, mint a Kamion kartell nyomán indult kártérítési per sorozat. Amint arra a fentiekben utalni kívántam, az irányelvi forma, a minimum harmonizációs követelmények, illetve a magánjogi szabályokat érintő harmonizációs szabályok hiánya, valamint az eltérő magánjogi terminológia és nemzeti „jogi nyelv” használata a jogalkalmazás következetlenségét eredményezheti.

Az Irányelv értelmezését megnehezíti az, hogy az egyes tagállami jogrendszerek nem szükségszerűen ismerik az Irányelv által valamely – tagállami jogban egyébként ismert és alkalmazott – jogintézményre használt fogalmat, vagy adott esetben egészen más jogi értelmezés vert gyökeret az adott tagállami jogrendszerbe az érintett fogalom kapcsán, például ahogyan azt a *prima facie* bizonyíték kapcsán is láthattuk. Az Irányelv 9. cikke által szabályozott nemzeti határozatok kötérejét illetően a *prima facie* bizonyíték tagállami jogokba történő átültetése a tagállamonként eltérő, a kérdéses jogi terminusnak tulajdonított jelentéstartalom következtében komoly jogalkotási következetlenséget eredményezett. A különböző tagállami jogokban a *prima facie* bizonyítéknak négy különböző jogi koncepciót tükröző jelentést tulajdonítottak, amely kritikus mértékben hozzájárulhat a széttartó jogalkalmazáshoz.

Véleményem szerint az Irányelv, és ezáltal a versenyjog magánjogi érvényesítésének szabályait tartalmazó joganyag fogalmainak következetes értelmezésének egyik fő problémája a valódi autonóm, a nemzeti magánjogtól

tartalmilag elváló fogalomrendszer kialakításának hiánya. Ez a probléma különösen hangsúlyos olyan esetekben, amikor az uniós jogalkotó sem ismeri fel adott esetben az általa megszövegezett joganyag következtelenségeit és nem ad megfelelő eligazítást, vagyis nem definiálja az érintett fogalmat, illetve a különböző tagállami magánjogi szabályokat nem kellően figyelembe véve univerzálisnak gondolt jogi fogalmakat használ egy olyan többnyelvű rendszerben, mint az Európai Unió.

Az Európai Unió Bírósága a C-143/88. és C-92/89. sz. Zuckerfabrik ügyben hozott ítéletében az uniós intézmények kártérítési felelőssége kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy a tagállami kártérítési szabályok alkalmazása következtelenségekhez vezet az uniós jog alkalmazásában, ezért az Európai Unió Bírósága az alapvető eljárási követelményeket maga dolgozta ki a következtelenségek kockázatának csökkentése érdekében (Horváth 2015: 31). Az Irányelv megalkotása előtt Gerald Mäscher professzor fogalmazta meg azt a gondolatot, miszerint az Európai Unió Bíróságának hasonló eljárása a versenyjogi kártérítési perekkel kapcsolatban nem lett volna teljesen elképzelhetetlen (Mäscher 2003: 843). Kiegészítve Gerald Mäscher professzor észrevételét, az Irányelv átültetését követő következtelenségek és eltérő tagállami átültetés fényében, véleményem szerint hatékony lehetne a versenyjogi kártérítési perek kapcsán a Zuckerfabrik ügyben alkalmazott megközelítés alkalmazása.

Jogforrások

A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény;
Az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szóló Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelv;

Szakirodalom

Arató Balázs - Balázs Géza 2022b. *The linguistic norm and norm of legal language*. Magyar Nyelvőr. 146: 91–103. DOI: 10.38143/Nyr.2022.5.91.; <https://nyelvor.mnyknt.hu/wp-content/uploads/146507.pdf>.
Arató Balázs 2020. *Quo vadis, igazságügyi nyelvészet?* Magyar Jogi Nyelv; 2020/2. <https://joginyelv.hu/quo-vadis-igazsagugyi-nyelveszet/>.
Arató Balázs 2023. *A tisztességes eljáráshoz fűződő jog, különös tekintettel a tisztességes igazságügyi szakértői eljárásra*; in: Tóth J. Zoltán (ed.) 2023. *Az Abtv. 27. §-a szerinti alkotmányjogi panasz. Tanulmányok a „való-*

- di” alkotmányjogi panasz alkotmánybírószági gyakorlatáról. KRE-ÁJK, Patrocinium. Budapest.
- Arató, Balázs 2022. *Norm clarity in the light of Hungarian case law*. Magyar Nyelvőr 146; 81–90. oldalak; DOI: 10.38143/Nyr.2022.5.81.
- Balázs Géza 1996. Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. Magyar Nyelvőr, 250–63.
- Balázs Géza 1999. A magyar nyelv művelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. (Tanulmány az MTA Magyar Nyelvi Bizottság felkérésére.) Magyar Nyelvőr, 9–27.
- Balázs Géza 2004. Euroterminológia és a magyar nyelv (Szaknyelvi kommunikáció és nyelvstratégiai munka). 279-288. In: Balázs Géza szerk.: A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Balázs Géza 2014. A szakmai nyelvhasználat múltja, jelene. És jövője? 19-26. In: Veszelszki Ágnes és Lengyel Klára szerk.: Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelv. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- Beutel, Bianca 2011. *Wahrnehmungsbezogene richterliche Erfahrungssätze im Marken- und Lauterkeitsrecht*. Spillingen.
- Boytha Györgyné - Tóth Tihamér 2010. *Versenyjog*. PPKE JÁK. Budapest.
- Boytha Györgyné 2008. *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. HVG-ORAC. Budapest
- Carsten, Koenig 2018. *Making contribution work: The liability of privileged and non-privileged injurers in EU competition law*, 14 European Competition Journal. <https://doi.org/10.1080/17441056.2018.1455387>
- Christian Ritz - Carolin Marx - Manuel Bogenreuther 2019. *Prima Facie Evidence in Cartel Damages Litigation – Landmark Decision by the German Federal Court of Justice in the Rail Cartel Case*. Journal of European Competition Law & Practice. 10. szám. <https://doi.org/10.1093/jeclap/lpz014> (Letöltés: 2023. október 1.)
- Conway, Gerard 2015. *EU Law*. Routledge. London.
- Dabbah, Maher 2010. *International and Comparative Competition Law*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511777745> (Letöltés: 2023. szeptember 20.)
- dr. Horváth András 2015. *Doktori értekezés: Versenyjogi kártérítési igények egyes kérdéseiről, kitékintéssel az iratokhoz való hozzáférésre*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék. Budapest. DOI: 10.15476/ELTE.2015.126 (Letöltés: 2023. április 19.)
- Fascing, Hans W. 1990. *Zivilprozessrecht*. MANZ'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH.Wien.
- Felber, Helmut 1984. *Terminology manual*. Unesco, Infoterm. Paris.

- Gombos Katalin 2016. *A jog érvényesülésének térsége az Európai Unióban*. Wolters Kluwer Kft. Budapest. <https://doi.org/10.55413/9789632956091> (Letöltés: https://mersz.hu/hivatkozas/dj36_6_p6/#dj36_6_p6 (2023. 10. 01.))
- Gyebrovski, Zsolt 2023. *Versenyjogi kártérítési perek - a közjog és a magánjog határmezsgyéjén*. Külügyi Műhely. Budapest. 5 (1-2). 55. oldal. DOI: 10.36817/km.2023.1-2.2
- Hettinger Sándor 2019. *A többnyelvűség értelmezési irányai az Európai Unió jogában*. Comparative Law Working Papers.
- Imgarten, Nils 2023. *No Binding Effect of NCA Decisions, but Shifts in the Burden of Proof in (Pre-Directive) Private Damages Claims? (Case C-25/21 – Repsol)*. Kluwer Competition Law Blog.
- Jones, Alison - Sufrin, Brenda 2016. *EU Competition Law. Text, Cases, and Materials*, 6th ed. Oxford University Press. Oxford. DOI: 10.1093/law/9780198723424.001.0001 (Letöltés: 2023. szeptember 20.)
- Malinauskaite, Jurgita – Cauffman, Caroline 2018. *The Transposition of the Antitrust Damages Directive in the Small Member States of the EU—A Comparative Perspective*. Journal of European Competition Law & Practice. <https://doi.org/10.1093/jeclap/lpy048>
- Mäsch, Gerald 2003. *Private Ansprüche bei Verstößen gegen das europäische Kartellverbot - „Courage“ und die Folgen*. Europarecht.
- Monti, Giorgio 2016. *EU law and interest on damages for violations of infringement of competition law: a comparative report*. EUI Law Working Paper 2016/11. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2753528>
- Peyer, Sebastian 2015. *The Antitrust Damages Directive - much ado about nothing?* In: Marquis, Mel – Cisotta, Roberto (eds.) 2015. *Litigation and Arbitration in EU Law*. Edward Elgar. Cheltenham. <https://doi.org/10.4337/9781783478866.00007> (Letöltés: 2023. szeptember 28.)
- Pico, Ivan – Darding, Koen 2017. *Damage Control: The Implementation of the EU Damages Directive in Belgium*. Kluwer Competition Law Blog.
- Piszc, Anna - Wolski, Dominik 2017. *Implementation of the EU Damages Directive in Central and Eastern European Countries*. University of Warsaw, Faculty of Management Press. Varsó.
- Piszc, Anna 2013. *A few notes on the language of EU antitrust law in EnglishPolish translation*. Studies in Logic, Grammar and Rhetoric 34(47). DOI: 10.2478/slgr-2013-0028 (Letöltés: 2023. április 27.)
- Piszc, Anna 2017. *Multilingualism in the EU and Consistency of Private Enforcement of Competition Law: Two Examples from CEE Countries*. De Gruyter. DOI: 10.1515/slgr-2017-0049 (Letöltés: 2023. április 27.)
- Robertson, Colin 2013. *How the European Union functions in 23 languages*. SYNAPS - A Journal of Professional Communication.

- Rodger, Barry J – Ferro, Miguel Sousa – Marcos, Francisco 2019. *A panacea for competition law damages actions in the EU? A comparative view of the implementation of the EU Antitrust Damages Directive in sixteen Member States*. Maastricht Journal of European and Comparative Law.
- Rodger, Barry J., MacCulloch, Angus 2015. *Competition law and policy in the EU and*
- Schäffner, Christina - Adab, Beverly 2001. *The idea of the hybrid text in translation revisited*. In: *Across Languages and Cultures*. DOI: 10.1556/Acr.2.2001.2.11 (Letöltés: 2023. október 1.)
- Schiffauer, Peter - Izabela Jędrzejowska-Schiffauer 2019. *Triumph of Law over Language, Case Studies on Multilingually Negotiated EU-Law*. In: Vogel, Friedman 2019. *Legal Linguistics Beyond Borders: Language and Law in a World of Media, Globalisation and Social Conflicts.: Relaunching the International Language and Law Association (ILLA)*. Duncker & Humblot GmbH. Berlin.
- Somssich Réka 2011. *Az európai jog fogalmai*. ELTE Állam – és Jogtudományi Kar Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék. Budapest.
- Stancke, Fabian - Weidenbach, Georg – Lahme, Rüdiger 2017. *Kartellrechtliche Schadensersatzklagen*. Fachmedien Recht und Wirtschaft in Deutscher Fachverlag GmbH. Frankfurt.
- Stefaniak, Karolina 2017. *Terminology work in the European Commission: Ensuring highquality translation in a multilingual environment*. In: Svoboda, Tomáš – Biel, Łucja – Łoboda, Krzysztof (eds.) 2017. *Quality aspects in institutional translation* (Translation and Multilingual Natural Language Processing 8). Language Science Press. Berlin. 109 – 121. oldal. DOI:10.5281/zenodo.1048192 (Letöltés: 2023. május 1.)
- Tóth Tihamér 2020. *Uniós és magyar versenyjog*. Wolters Kluwer Hungary Kft. Budapest.
- Trosborg, Anna 1997. *Translating Hybrid Political Texts*. In: Anna Trosborg (Ed.): *Text Typology and Translation*. John Benjamins. Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/btl.26> (Letöltés: 2023. szeptember 25.)
- UK. 5 th ed. New York: Routledge. London. 2. oldal <https://doi.org/10.4324/9780429955181> (Letöltés: 2023. szeptember 20.)
- Vogel, Friedemann (ed.) 2019. *Legal Linguistics Beyond Borders: Language and Law in a World of Media, Globalisation and Social Conflicts. Relaunching the International Language and Law Association (ILLA)*. Vol. 2. Duncker & Humblot GmbH. Berlin.
- Waelbroeck, Denis 2004. *Study on the conditions of claims for damages in case of infringement of EC competition rules*, Ashurst. Brüsszel.
- Whish, Richard - Bailey, David 2015. *Competition Law*. 8th ed. Oxford University Press. Oxford. DOI: 10.1093/law-ocl/9780198779063.001.0001 (Letöltés: 2023. április 14.)

Wüster, Eugen 1974. *Die allgemeine Terminologielehre – Ein Grenzgebiet zwischen Sprachwissenschaft, Logik, Ontologie, Informatik und den Sachwissenschaften*. In: *Linguistics* (119). <https://doi.org/10.1515/ling.1974.12.119.61> (Letöltés: 2023. október 1.)

Az elutasítás (a nem mondása) a magyarban

SIPOS ZSOLT

egyetemi hallgató

Partiumi Keresztény Egyetem, Magyar nyelv és irodalom szak

sipos-zsolt@partium.ro

Rejection can be expressed through verbal and non-verbal means of communication. The direct verbal forms are not new, but there are new indirect and even hidden forms. The thesis examines the rejection of bidders, online dating, and homeless people.

Keywords: *rejection, hidden forms of rejection, bidders, online dating, homeless people*

Az elutasítás megnyilvánulhat a kommunikáció verbális és nonverbális eszközeivel. A direkt módon történő verbális elutasítási formák nem újkeletűek, de vannak új indirekt elutasítási formák, valamint rejtett elutasítási formák is. A dolgozat az ajánlattevők, valamint az online-ismerkedők és a hajléktalanok elutasítását vizsgálja.

Kulcsszavak: *elutasítás, rejtett elutasítási formák, ajánlattevők, online-ismerkedők, hajléktalanok*

Elutasítás

Az elutasítás mint pragmatikai jelenség, mint beszédaktus minden nyelvre és kultúrára egyaránt jellemző, azonban vannak eltérések egyes kultúrák között. A pragmatikának ezen a területén a legátfogóbb, illetve az első irányadó kutatást Beebe–Takahashi–Uliss-Weltz (1989) végezte. Kutatásuk eredményeképpen született meg az elutasítás legismertebb típusrendszere, miszerint elkülöníthető egy direkt és egy indirekt szemantikai forma, melyek alcsoportjainak fókuszában kizárólag a legnyilvánvalóbb elemek jelennek meg és direktségük fokától függően vannak sorba állítva (Maróti 2013: 69). A kutatás terminológiáját illetően, megjelennek bizonyos arcfenyegető (face-threatening) helyzetek a kommunikációban. Ennek során a beszélgető partnerek egyike annak érdekében, hogy ne „sérüljön az arca”, indirekt módon minél kíméletesebben utasítja vissza partnerét. Ezekben a helyzetekben fontos megfigyelni, hogy a kutatás alanyainak döntő többsége, függetlenül, hogy japán vagy amerikai alanyról beszélünk, indirekt módon utasította visz-

sza partnerét (Beebe–Takahashi–Uliss–Weltz 1989: 208). A kutatás során felállított típusrendszernek köszönhetően magyar viszonylatban is folytattak kutatásokat, melyek amellet, hogy megerősítették a típusrendszer meghatározott pontjait, fényt derítettek a magyar sajátosságokra is.

Ebben a témában egyik legátfogóbb magyar kutatást Maróti Orsolya készítette 2013-ban, *Ajánlatok elutasításának pragmatikai vizsgálata természetes adatgyűjtési módszerrel* címmel. Kutatásában főleg az indirekt visszautasítás módszer használatának gyakoriságát állapította meg. Hipotézise, hogy felfedezhető új mintázatok a magyar visszautasítási szokásokat tekintve, hiszen a régebbi kutatások szerint inkább a direkt módszerek voltak használatban. (Maróti 2013: 7). Kutatásához a telekommunikáció eszközét alkalmazta, ahol telemarketinges ügyintézők kínáltak fel bizonyos ajánlatokat az ügyfeleknek. Az eredmények azt mutatták, hogy az ügyfelek döntő többsége nem csak egy módszert használt az ajánlat elutasítására. Sokan először látszólag elfogadták az ajánlatot, aztán magyarázkodni kezdtek, majd elutasították az ajánlatot, afféle megállapításos alapon, hogy nekik nincs is szükségük a felkínált ajánlatra (Maróti 2013: 79). Fő következtetései közé tartozik, hogy a kutatás alanyai a magyarázkodás stratégiáját használták legtöbbször, azonban nem egyből ezt a stratégiát alkalmazták, hanem sok esetben számos más stratégia előzte meg ezt, mielőtt elutasították véglegesen az ajánlatot. Maróti szerint: „...magyarázkodnia kell annak, aki a magyar visszautasítási szokásoknak megfelelően akarja megvalósítani szándékát” (Maróti 2013: 181-182). Tehát a magyarok többsége inkább magyarázkodik, mintsem direkt módon utasít vissza ajánlatokat. Mivel ez a kutatás csak a telekommunikáció területén gyűjtött adatokat, és mindenféle telemarketinges ajánlatokkal keresték meg a válaszadókat, ezért a kutatás eredménye nem egészen vehető irányadónak más kommunikációs helyzetekhez mérten, hiszen minden élethelyzet más és az is nagyon fontos, hogy hogyan viszonyulunk beszélgetőpartnerünkhöz.

Az elutasítás a mindennapjaink szerves részét képezi, hiszen nagyon sok élethelyzetben elutasításokkal találkozhatjuk szembe magunkat. Dolgozatomban arra törekedtem, hogy olyan helyzeteket mutassak be, amelyek nem feltétlenül függenek össze, azonban igazán sajátos módokon jelenik meg az elutasítás ezekben. Alapvetően a hétköznapokban verbális módon történik az elutasítás, azonban léteznek olyan helyzetek, amelyekben aligha van verbalitás, mégis megállják helyüket a direkt és indirekt elutasítás kategóriáiban. Az indirekt elutasítás sokkal komplexebb, mivel itt számos lehetősége van az egyénnek elutasítania beszélgetőpartnerét, anélkül, hogy sértőnek tűnjön megnyilatkozása. A konkrét iskolapéldák mellett azonban vannak olyan helyzetek is, amikor az elutasítás nem tudatosul bennünk azonnal.

Állásinterjúk, ajánlók

Egyik markáns példa erre a jelenségre, azok az állásinterjúk, ahol a munkavállalónak nem adnak helyben konkrét visszajelzést, hogy felveszik vagy sem az adott pozícióba, inkább csak annyit adnak az egyén tudtára, hogy majd értesítik. Persze ebben a helyzetben vagy értesítenek vagy sem, de általában a hosszútávú hallgatás a munkáltatók részéről végleges elutasítást jelent. Ebben a helyzetben az elutasított félben még nagyobb érzékenységet okoz az, ha nem kap egyáltalán visszajelzést a munkáltatótól, mintha direkt módon elutasították volna. Tehát az indirekt elutasítási módszerek nem minden esetben kíméletesebbek. Másik gyakori példa a fals ígéretésekben nyilvánul meg. Egy könyvajánlás esetén, nagyon gyakran előfordul olyan szituáció, ahol az a fél, akinek ajánlunk egy könyvet, elfogadja az ajánlatunkat, azonban mégsem olvassa el a szóban forgó könyvet. Itt csak akkor tudatosulhat bennünk az elutasítás, ha többszöri véleménykérés után is folytonos magyarázkodással találjuk szembe magunkat az adott fél részéről, hogy ezért vagy azért nem olvasta el a könyvet. Hasonló megtörténhet egy filmajánlás vagy minden más olyan dolog ajánlása esetén, ami a beszélőpartnerünket valamilyen cselekvésre készítené. Az ilyen szituációkban a visszautasító fél egyszerűen nem szándékozik megbántani a másik felet azzal, hogy direkt módon visszautasítja az ajánlatát, inkább elfogadja azt és csak reménykedik, hogy majd egyszerűen elfelejtődik a téma és mentesül a konfrontáció alól. Az ilyen elutasítás, ha akarattal történik az elutasító fél részéről és negatív/ártó szándék van mögötte, akkor ez értelmezhető arcvédő hazugságnak is (Falyuna 2016: 29).

Online ismerkedés

Az elutasítás mint védekezőmechanizmus a technika korában sokkal fejlettebb és hatékonyabb, mint valaha. Online ismerkedés terén (vö. Balázs 2023: 241), ha valakiben hibát látunk esetleg valamilyen okból nem nyeri el a tetszésünket, egyszerűen törölhetjük az ismerőseink közül, vagy le is tilthatjuk az adott személyt. Ez lényegében mentesít bármilyen felelősség, vagy esetleg magyarázkodás alól, hiszen a letiltott személynek már nincsen módja a konfrontációra. Ugyanez a helyzet a társkereső applikációkkal, ahol manapság nagyon nehéz úgy társalogni valakivel, hogy hosszabb távon fenttartható legyen a kommunikáció, hiszen ott is megvannak ugyanazok a funkciók, amikkel egy kattintással véget vethetünk a csetelésnek. Ez egy olyan direkt elutasítási stratégia, ami nem feltétlen vált ki érzékenységet a visszautasított félben, hiszen az elutasítás nem verbálisan történt meg. Abban az esetben, ha ez túlzott gyakorisággal történik valakivel, annak ellenére, hogy az ilyenfajta

elutasítás nem verbális, mégis direktségértől fogva okozhat lelki sérülést az elutasított félben. Pontosan az ilyen esetekben válik nyilvánvalóvá, hogy az online térben nincs is feltétlenül szükségünk verbális kommunikációra, ha el akarunk utasítani valakit.

Mivel az elutasításnak fő célja az arcfenyegető jelleg csökkentése, ezért az előbb bemutatott szituációban megjelenő elutasítást nevezhetnénk nemes egyszerűséggel biztonságos elutasításnak. Hiszen azzal, hogy ilyen módon megszakítjuk és egyben blokkoljuk a kommunikációt a másik féllel, vele további kommunikáció nem fog létrejönni, tehát nem szükséges magyarázkodni a vélt problémával kapcsolatban, amiért megtörtént a tiltás (a kapcsolatfelvétel leírásához lásd: Balázs 1987). Hasonló elutasítás megtörténhet a közösségi internetes platformokon, mint például a Facebookon vagy YouTube-on, ahol a platform „nem tetszik” vagy „nem követem többé” gombjai, lehetővé teszik számunkra, hogy gyorsan és hatékonyan fejezzük ki nemtetszésünket vagy érdektelenségünket anélkül, hogy személyesen kellene szembesülnünk a tartalom készítőjével. Ez a fajta elutasítás kevésbé fájdalmas, mint a személyes elutasítás, mivel nincs közvetlen konfrontáció, illetve a másik félben, gyakran nem is tudatosul rögtön, hogy elutasították.

Annak érdekében, hogy ne lehessen számszerűsíteni a nemtetszések és a kedvelések arányát, egyes médiaplatformok, mint például a YouTube és az Instagram elrejtette a “dislike” vagy “nem tetszik” gombok leütésének számát a felhasználók előtt. Ennek a lépésnek több oka is van. Elsősorban a lépés célja, hogy megvédjék a kezdő tartalomgyártókat a “dislike-támadások” vagy zaklatások ellen. A negatív visszajelzések, ha túl magas arányban fordulnak elő, gyakran nagy stresszt okoznak a tartalomgyártóknak, különösen a kezdőknek. Továbbá a YouTube csapata ezzel a lépéssel egy kísérletet is végrehajt, aminek hipotézise szerint, ha a nézőközönség nem látja a nemtetszés arányát egy-egy tartalom alatt, valószínűleg nem fogják tömegesen elutasítani az adott tartalmat¹. Hiszen az esetek döntő többségében, ha bármilyen tartalom az interneten kezd közutálat tárgya lenni, akkor az emberek hajlamosabbak azonnal kifejezni nemtetszésüket, akár anélkül, hogy egyáltalán megtekinték először az adott tartalmat, mielőtt kifejtenék véleményüket.

Hajléktalanok elutasítása

Kilépve a virtuális világ elutasítási szokásaiból, vizsgáljuk meg az egyik legmegosztóbb társadalmi problémában megjelenő elutasítási szokásokat, ami pedig a hajléktalanok elutasítása. Valószínűleg nem létezik olyan ember, aki legalább egyszer nem utasított el egy hajléktalant, ha az pénzt kéregetett.

¹ Video Dislike Button & Count Updates — YouTube Blog - YouTube Blog

Természetesen kiemelten fontos a rászorulókat megsegítése anyagi, vagy bármilyen javak hozzájárulásával, azonban nehéz eltekinteni attól, hogy hány-szor utasítanak el egy hajléktalant a hétköznapi életben. A hajléktalanokat számos módon elutasíthatják az emberek. Észrevételeim szerint nagyon sokan csak ignorálják őket, vagy sebesen elsétálnak mellettük, szóba sem állva velük. Ezt követi a verbális elutasítások sora, ahol megjelenhetnek olyan indirekt szemantikai formák, mint a sajnálkozás (*Sajnálom, nem tudok adni*), magyarázkodás/kifogás (*Nekem sincs pénzem*), vagy az elvek hangoztatása (*Csőveseknek nem adok pénzt!*). Nagyon sokszor direkt szemantikai formákat alkalmazva is elutasíthatják őket. Ilyen esetekben megtörténhet, hogy eldurvul a szituáció, hiszen sokszor a frusztráltság is kiszűrhető az elutasító fél megnyilatkozásából (*Nem adok pénzt! vagy Menj el dolgozni, s lesz pénzed!*). Ez az elutasításforma sokkal sértőbb tud lenni a hajléktalanokra nézve, azonban a civilektől eredő elutasítás még a kisebb gondot jelenti a hajléktalan közösségeknek.

A hajléktalankérdésben az elutasítás nem csupán a civilek részéről jelenik meg, hanem nagyobb mértékeket öltve, a politika is képes átfogóan elutasítani őket az egyik látszólag legindirektebb módon. A "hostile architecture", vagy más néven "anti-homeless architecture", magyarul hajléktalanellenes városi tervezés egy olyan várostervezési stratégiát jelent, melynek során a város köztereit a politikai vezetés olyan módon alakítja át, hogy az a hajléktalanok számára teljesen élehetlenné váljon². Véleményem szerint ezeket a módosításokat azon megoldások ihlették, amiket a különböző épületek, szobrok, vagy más műalkotások védelmére alakítottak ki, a madarak, rágcsálók és egyéb kártevők távoltartása érdekében. Ilyen megoldások például a tüskeshálók, amik meggátolják a madarakat abban, hogy rászálljanak az épületekre és bepiszkolják azokat. Tehát hasonló megoldásokkal, esztétikai átépítésre hivatkozva az adott városvezetés átalakítja a köztereken megjelenő objektumokat (padok, játszóterek, forgalmas járdaszakaszok, aluljárók, nyilvános mellékhelységek stb.) olyan módon, hogy azok új kinézetükben, bonyolult mértani formákat öltve lehetetlenné tegyék a kényelmes pihenést, esetleg ottalvást.

Nagyobb városokban gyakran láthatók olyan köztéri padok, melyeknek közepén indokolatlan karfák vannak elhelyezve, hogy megakadályozzák az embereket abban, hogy lefeküdjenek azokra. Egy másik gyakori példa az olyan ferde padok kihelyezése, amelyeknek tervezésükből adódó hepehupás felszínén lehetetlen kényelmesen aludni. Az aluljárók átépítése is gyakori módszerré vált a hajléktalanok kiszorítása érdekében, ugyanis ezeket már

² Hostile architecture is making our cities even less welcoming | Life and style | The Guardian

alapról úgy tervezik meg, hogy ne tartsák a meleget és ne védjenek az esőtől, szélről, hiszen kifejezetten huzatosak is. Továbbá a zord téli időjárás alatt, a hajléktalanoknak hőforrást nyújtó szellőzőrendszerek köré szögesdrótból álló kerítést építenek, ezzel lehetetlenné téve a hajléktalanoknak, hogy azokon melegedhessenek. Ezek az intézkedések aligha tűnnek elutasítónak az átlagember számára, azonban a hajléktalan közösségnek egy elég egyenes üzenet az adott városvezetés részéről.

Az előbbieken bemutatott helyzetekben láthattuk, hogy az elutasítás megnyilvánulhat a kommunikáció verbális és nonverbális eszközeivel is egyaránt. A direkt módon történő verbális elutasítási formák egyáltalán nem újkeletűek, azonban a dolgozat elején tárgyalt olyan indirekt elutasítási formák, ahol nem azonnal tudatosul bennünk az elutasítottság, újabb kutatási irányt adhat a jövőre nézve. Továbbá nagyon érdekes megfigyelni inkább azokat a rejtett elutasítási formákat, amiket az internetes kommunikáció fejlődése, vagy az imént tárgyalt bújtatott, afféle szimbolikus elutasítás kialakulása eredményezett.

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 1987. A kapcsolatfelvétel nyelvi formái. *Magyar Nyelvőr*, 111: 402-12.
- Balázs Géza 2023. *Az internet népe*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Beebe, Leslie M. –Takahashi, Tomoko 1989. Sociolinguistic variation in face-threatening speech acts. In: Eisenstein, Miriam (ed.): *The Dynamic Interlanguage*. Plenum. New York.
- Maróti Orsolya 2013. Ajánlatok elutasításának pragmatikai vizsgálata természetes adatgyűjtési módszerrel. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Falyuna Nóra 2016. *Az arcvédő hazugság, a szívességkérés elutasításában megjelenő hazugság vizsgálata*. Budapest: KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet

A görög mitológia istenneveit tartalmazó cégnevek szemiotikai vizsgálata

SOMOGYI ABIGÉL

magyartanár

Mezőtelegdi 1-es számú Általános Iskola,

Alsólugasi, Ovidiu Drimba Gimnázium

somogyiabigel@yahoo.com

Typically, some company names include the name of a Greek god. Among these, I examined company names containing the names of Aphrodite, its Roman version, Venus, and Zeus. I collected the company names from Romania and Hungary using the Google Maps search engine. I was looking for the answer to what kind of service companies chose the listed names. Knowing the figure and role of the deity, what meaning does the use of the given name enrich the company name with? What are the similarities and differences between the naming practices in Romania and Hungary?

Keywords: *company name, names of Greek gods, Aphrodite, Venus, Zeus*

Jellemzően vannak olyan cégnevek, amelyek görög isten nevét foglalják magukba. Ezek közül Aphrodité, római változata, Venus és Zeusz neveit tartalmazó cégneveket vizsgálom. A cégneveket Románia és Magyarország területéről gyűjtöttem össze a Google-térkép keresőjének segítségével. Arra kerestem a választ, hogy milyen szolgáltatást nyújtó cégek választották a felsorolt istenneveket. Az istenség alakjának, szerepének ismeretében milyen jelentéssel gazdagítja az adott név használata a cégnevet? Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a romániai, illetve magyarországi névhasználat között?

Kulcsszavak: *cégnév, görög istenek nevei, Aphrodité, Vénusz, Zeusz*

Összességében a leggyakoribb mögöttes jelentés az lehet, hogy a szolgáltatás színvonalas, isteni rangú, minőségi, ám, mint láttuk, esetenként előfordul, hogy világos a viszony az istenség alakja és az adott szolgáltatás között. A cégnevek tehát valóban bővülnek bizonyos jelentéssel azért, hogy egy népszerűségnek örvendő görög isten nevét foglalják magukba. A görög mitológia egyes isteneiről az átlagember is rendelkezik valamiféle tudással, automatikusan kapcsol valamilyen jelentést e nevekhez. Ebben számos cégalapító felismerte a reklám, a figyelemfelkeltés lehetőségét. A dolgozatban olyan cégnevek gyűjtésére és vizsgálatára kerül sor, amelyek valamelyik görög isten nevét foglalják magukba. (A művészeti formákhoz: Balázs 2021, a mitológia folklorizációjához Balázs 2022, a márkanevek írásához: Balázs 2023.)

Aphrodité

Elsőként az Aphrodité nevét tartalmazó cégnevekre térünk ki. A görög mitológiában Aphrodité a szerelem istennője, aki Homérosz szerint Zeusz és Deióné lánya, Hésziodosz Istenek születése című műve szerint viszont Uranosz tajtékba vetett szemérmének ondójából született. (W1) A név a görög habron szóból származik, amelynek jelentése bájos, csinos. (W2)

Érthető hát az összefüggés a szépségápolás és az istennő neve között. Aphrodité a mitológiában olyan nőalakként ismert, aki nem köteleződött el egyetlen társ mellett sem, számos afférjáról tudunk. A csábítás és a testiség megélése szorosan hozzákapcsolódnak alakjához. Romániában például a következő találatokra akadtam: *Aphrodite*, két *Salon Aphrodite*, és *Afrodité Szépségszalon*. Magyarországon a teljesség igénye nélkül a következőket sorolhatjuk fel: *Afrodité Étterem*, *Aphrodite Wellness Hotel Zalakaros*, két *Aphrodité Fodrászat*, *Aphrodite Panzió*, *Aphrodité Menyasszonyiruha Szalon*, *Aphrodité Szépségszalon*, *Aphrodite Esküvői Ruhaszalon*, *Hotel Aphrodité*, *Aphrodité masszázsszalon Debrecen*, *Aphrodité Textilház*, *Aphrodite Szépségápolók Boltja - Aphrodite Oktatási Centrum*, *Aphrodité Nail Art*, *Aphrodité Szexshop*. Összegezve elmondható, hogy Romániában 100%-ban szépségszalonok viselik az Aphrodité nevet. Ezek a cégek elsősorban a női fogyasztókat célozzák meg, de nem csak, s a test, a külső megjelenés ápoltsága, csinosítása, kényeztetése által nyerik bevételeiket (kozmetika, fodrászat, bőrápolás, stb., egyben). Magyarországon, annak is köszönhetően, hogy sokkal gyakoribb a név használata, megoszlik az aránya annak, hogy milyen szolgáltatású cégek kapták a nevet. A szépségápolással, kényeztetéssel foglalkozó cégek itt is többségben vannak, 57%-ban. Ezek szintén főként női igényekre szabottak, a test csinosítására, kényeztetésére, ápolására szolgálnak (fodrászatok, szépségszalonok, masszázs, esküvőiruha-üzletek stb.) A Maslow által felállított szükséglet-hierarchiában megjelenik az elismerés-megbecsülés igénye az emberi környezet részéről, illetve később kiegészíti a piramisban felsorolt igényeket a szépség-rendezettség utáni vággyal. (W3) Ezekre az igényekre építenek a felsorolt cégek. Az Aphrodité nevét magukba foglaló cégnevek mélyebb jelentéssel bővülnek, tekintettel az istennő alakjára, szerepére a görög mitológiában: az isteni szépség, a vonzerő, a csábítás hatalmát ígérik, amely valahol összefügg a szerelemben való sikerrel is. A hotelek, panziók, éttermek, textiltolt, stb. esetén Aphrodité „isteni” volta miatt bővíthet kedvező jelentéssel a cégnév, hiszen minőséget, luxuskörülményeket, színvonalat sugall az istennév. A szexshop esetén az Aphrodité alakját övező erotika, a testi szerelem bővíti a cégnév jelentését.

Vénusz

Érdekes összevetni a görög Aphrodité és római megfelelőjének, Vénusz nevének a használatát. A római istennő és Aphrodité alakját egynek tekintették, hisz nagy az átfedés kettejük között. Vénusz a termékenység istennője is, a kertnek, a tavasznak és virágzó természetnek a pártfogója. Ő a római nemzet szülőanyja, hiszen Caesar és Augustus az ő fiát, Aineiaszt tették meg a rómaiak ősevé. (W1) Vénusznak volt szokás fogadalmat tenni egy szerelmi kaland sikerességéért is. (W4) Magyarországon, többek között, a következő cégnevek tartalmazzák a Vénusz nevet: *Hotel Venus Zalakaros*, *Vénusz Hotel*, *Venus Medical* (szülészet), *Balaton Camp Venus* (táborhely), *Venus Trans Bt.* (szállítócég), *Venus Autókozmetika*, *Venus Pole Dance Studio - Venus SE.* (rúdtánc-stúdió). A felsoroltak szemmel láthatóan másfajta cégekhez kapcsolódnak, mint az Aphrodité név. Nem annyira a külső szépséggel kapcsolatos szolgáltatásokat nyújtó cégeket találhatunk. A találatok 43%-a elszállásolással kapcsolatos cég (hotelek, táborhely), 29%-a közlekedési járművekkel kapcsolatos (autókozmetika, szállítócég). Ezekben az esetekben Venus „isteni” volta kerülhet előtérbe. A cégnév jelentése az isteni jelző jelentésével bővül, a minőséggel, színvonallal, s különösen a hotelek esetében a luxus-körülményeket, a kényelmet sugallhatja. A találatok 14%-a az erotikával kapcsolatos (rúdtánc-stúdió), amely összefüggésbe hozható Vénusz szintén szabados életmódjával, hiszen a római mitológiában is olyan női alak, aki gyakran változtatja partnereit. 14%-ban egészségüggyel, ezen belül szüléssel kapcsolatos a találat (Venus Medical szülészet). A cégnév a Venus alakjához kapcsolódó termékenységi szerep jelentésével bővül. Romániában a Vénusz (Venus) nevet tartalmazó cégnevek például: *Venus* (szórakozóhely), *Villa Venus Hotel*, *Pensiunea Venus* (panzió), *Venus* (ablakszállító), *Agentia Venus* (ingatlaniroda), *Magazin Venus* (fehérneműbolt), *Venus Med* (termékenységi klinika), *Venus Beauty Center* (szépségszalon), *Centru Vascular Venus* (szívkórház), *Restaurant Venus* (étterem), *Mera Resort Venus* (szálloda). Szembetűnő különbség a magyarországi találatokhoz képest, hogy Romániában több cég viseli a Venus nevet, épp ellenkezője történik annak, amit az Aphrodité név esetén észleltünk. A találatok 37%-a elszállásolási, étkeztetési szolgáltatást nyújt, a turizmusból profitál (szállodák, étterem). Ez esetben is Vénusz „isteni” volta emelendő ki, tehát a minőség, a luxuskörülmények ígérete az a mögöttes jelentés, amely a cégneveket gazdagítja. 18%-ban jelennek meg a külső megjelenéssel kapcsolatos szolgáltatásokat nyújtó cégek (szépségszalon, fehérnemű üzlet), ahol Vénusz alakjának, mint a szerelem istennőjének képe kerülhet előtérbe, az isteni szépség, vonzalom, intimitás fogalmaival bővíthet a cégnév jelentése. 18%-ban egészségügyi intézmények viselik ezt a nevet. A termékenységi klinika elnevezése utalhat Vénusz termékenységi

istennői szerepére, a szívkorház feltehetően inkább a minőségi, megbízható kezelést sugalmazza. 9%-ban viseli szórakozóhely a nevet, amely megint a minőséget, esetleg a szerelem, csábítás lehetőségét érzékelteti a névhasználattal. 9%-ban, akárcsak a magyarországi találatoknál, megjelenik a szállítócégnévben, amely a minőségre utalhat. Ugyanez történik a szintén 9%-ban előforduló ingatlaniroda esetében. Aphrodité névhez tehát összességében elsősorban a szépség, a csábítás, vonzalom fogalmait társíthatjuk, figyelembe véve, hogy milyen szolgáltatású cégek működnek e név alatt, s ezekkel a jelentésekkel bővülnek a felsorolt cégnevek, a Vénusz név pedig, noha itt nagyobb a megoszlás, inkább a hotelek, panziók cégneveire jellemző, s az isteni jelző, a minőség, színvonal, a kényelem jelentéseit társítják a cégnevekhez.

Zeusz

Zeusz a főisten a görög mitológiában, az ég és a föld ura. Az ő uralkodását a jog és igazság jellemezi, noha zsarnok vonásai is megjelennek a mítoszokban (pl. Prométheusz felett mondott ítélete). Ő valamennyi istenség és halandó apja, istennőkkel és halandókkal egyaránt nemz gyermekeket. Az állam rendjének, a királyok jogos uralmának védője, igazságtevő bíró a halhatatlanok vitáiban. Az antik képzőművészek erős termetű, szakállas, szép férfiként ábrázolták. (W1) Zeusz alakját tehát a tekintély, a hatalom, erő övezi. Ő az istenek istene, a királyok felett álló hatalom. Férfivolta hangsúlyos, s ez megmutatkozik feladatköreiben, kapcsolataiban. Romániában a következő cégnevekben találkozunk a Zeusz névvel: *Zeus Power* (vízvezeték-szerelő), *Vila Zeus moneasa* (szálloda), *Zeus Ceramica* (csempebolt), *Zeus Gold* (ékszerfelvásárlás), *Zeus S.R.L.* (írószerbolt), *Zeus Solution SRL* (számítógépszervíz), *Hotel & Restaurant Zeus*, *House of Zeus tattoo and beauty centre*, *ZEUS* (bútorbolt), *Zeus International Transport* (fuvarozóvállalat), *Zeus Conta Srl* (könyvelési szolgáltatás), *Taverna Zeus* (étterem), *SC ZEUS SA* (építőipari vállalat). A találatokat áttekintve feltűnik, hogy általánosan sokkal gyakorlatibb, „praktikusabb” szolgáltatást nyújtó cégek használják a nevet. Ezek már nem annyira az élvezetre építenek, hanem inkább a hétköznapi élet szükségleteit elégítik ki, a gördülékenyebb problémamegoldást teszik lehetővé. 67%-ban nyújtanak gyakorlati, praktikus szolgáltatást a cégek (szervizek, építészettel kapcsolatos cégek, szállítás, írószerárulás, könyvelés). Ezekben a nevekben is az „isteni” jelző gazdagítja a cégnév jelentését. Zeusz, mint főisten, mindenképp felett áll, ő az abszolút, a lehető legjobb, a legelső, tehát a munka és áru minőségét sugallhatja a név használata. 25%-ban éttermek, szállodák viselik a nevet, amelyek szintén a minőség, a luxus jelentéseivel bővülnek. 17%-ban a külső megjelenéssel kapcsolatos szolgáltatásokat nyújtó cégek viselik a Zeusz

nevet, hiszen az ékszerek a külső csinosítására, a gazdagság kifejezésére alkalmasak. A tetoválások is külső jegyek, az önkifejezés eszközei. E két cég-név esetében nem csak Zeusz nevére, hanem az Olümposz fényűzésére is asszociálhatunk, illetve az Olümposzon élő isteni társasághoz való tartozásra. Ez utóbbi jelentésre egyértelműbben utal a tetoválószalon neve: „House of Zeus”, vagyis Zeusz háza, ami egyfajta elithez való csatlakozás érzetét keltheti azok számára, akik tetováltatnak, s ezáltal bizonyos értelemben egy közösséghez csatlakoznak. Ugyanakkor a minőségi munka ígéretét is meglebegtetik a kliensek előtt. A Zeus Gold név is az isteni, olümposzi gazdagságot, az elithez való tartozás ígéretét rejtheti üzenetként magában. A magyarországi találatok például a: *Zeus Fashion* (ruházati bolt), *Zeus* (Elektronikai szaküzlet), *Zeus* (Elektromos készülékek nagykereskedője), *Zeus Gyros Bar* (étterem), *Zeus-mada bt* (benzinkút), *Zeus Kocktélbár*, *Zeus Mobile - Mobiltelefon Szaküzlet*, *Zeus Mobile E.V.* (Mobiltelefon-szaküzlet), *Zeusz papucs Cipőjavító Bt.*, *Zeus Bt.* (házi orvos), *Zeus Kft.* (Marketingtanácsadó). Magyarországon szintén többségben vannak az olyan cégek, amelyek praktikus, gyakorlati szolgáltatásokat nyújtanak. Különösen gyakori az elektronikával, mobiltelefonhasználattal kapcsolatos szolgáltatást nyújtó cégek neve. Manapság az elektronikus használati tárgyak nélkülözhetetlenné válnak, jelentős szerepük van mindennapi életünk gördülékenységében. Talán ezért sem véletlen, hogy a görög mitológia főistenének nevét viselik ezek a cégek, jelezve a szolgáltatás fontosságát és minőségét. A javításokat vagy egyéb gyakorlati segítséget nyújtó cégek 64%-ban jelennek meg a találatok között, ide sorolva a benzinkutat és a marketingtanácsadót is. A Zeusz névhez itt tehát a minőségi, értékes, jelentőségteljes munka jelentései társulhatnak. 18%-ban éttermek, bárók viselik a nevet, amelyek szintén utalhatnak a minőségre, a színvonalra, az étel és ital „isteni” voltára, az istenek olümposzi eledelait idézhetik. 9%-ban jelenik meg egészségügyi szolgáltatást nyújtó cég, amely Zeusz nevének használata által hangsúlyozhatja az orvos megbízható, kiemelkedően jó munkavégzését. 9%-ban jelenik meg a külső megjelenésre építő cég, a ruhásüzlet, amely esetén a cégnev bővíülhet a minőség, színvonal jelentésével, vagy az isteni külső, a stílus ígéretével kecsegtethet.

Érdeemes még megjegyezni, hogy míg az Aphrodité és Venus nevekhez inkább a női léthez kapcsolódó szolgáltatások voltak jellemzők, addig a Zeusz névvel kapcsolatos szolgáltatások közelebb állnak a férfiak világához, az olyan szakmákhoz, amelyeket gyakrabban végeznek férfiak, mint nők, a köztudatban is a férfiak szakterületeiként ismertek (építészet, számítógép-, mobiltelefon- és vízvezetékyszerelés, szállítás, stb.). Ez mindkét országban megjelenik. Összességében a leggyakoribb mögöttes jelentés az lehet, hogy a szolgáltatás színvonalas, isteni rangú, minőségi, ám, mint láttuk, esetenként előfordul, hogy világos a viszony az istenség alakja és az adott szolgáltatás

között. A cégnevek tehát valóban többletjelentéssel gazdagodnak azáltal, hogy egy közismert, s népszerűségnek örvendő görög isten nevét foglalják magukba.

Felhasznált irodalom

Balázs Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT—IKU, Budapest.

Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv*. IKU, Budapest.

Balázs Géza 2023. A márkanevek helyesírása. 21–30. In: Kovács László szerk.: *Márkanevek: marketing és nyelvészet határán*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2023.

W1. *Ki kicsoda az antik mítoszokban?*, Arcanum. Link: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-ki-kicsoda-az-antik-mitoszokban-F869D/z-F8D6B/zeusz-F8D71/>

W2. Molnár Dávid, *Az anya és a szajha: Leone Ebreo materia prima fogalmáról*, 17. Link: http://real.mtak.hu/32088/1/Az_anya_es_a_szajha_Leone_Ebreo_materia_prima_fogalmarol_Molnar_David_Okor_u.pdf Letöltve: 2022. 02. 11.

W3. Dr. Balogh Bálint, *Magyar gerontológia*, 11. évfolyam 37 – 38. szám, 93. Link: <file:///C:/Users/HP/Downloads/7420.pdf> Letöltve: 2022. 02. 11.

W4. Hahn István, *Rómaistenei*, 50. Link: <http://www.elib.hu/05400/05422/05422.pdf> Letöltve: 2022.02.10.

A székely viccek pragmatikája

MÁTÉFFY SÁRA

egyetemi hallgató

Partiumi Keresztény Egyetem, Többynnyelvűség és multikulturalitás MA

ffysara@gmail.com

Various pragmatic misunderstandings can be observed in Szekler's jokes. These misunderstandings are typical of the Szekler way of thinking. They are constructed by creating anti-maxims in contradiction with Grice's maxims. Szeklers do not want to lose their authority, try to hide their narrow-mindedness, or even emphasize their cunning nature. Knowledge of language misunderstandings and the worldview of the Szeklers helps to find the source of humor and to gain comprehensive knowledge about the world of the Szeklers.

Keywords: *Szekler joke, pragmatics, maxims, anti-maxims, misunderstanding*

A székely viccekben a különböző pragmatikai félreértések figyelhetők meg. Ezek a félreértések alapvetően jellemzőek a székely gondolkodásmódra. Megalkotásuk a grice-i maximáknak ellenmondó antimaximák létrehozásával történik. A székely ember nem szeretné elveszíteni tekintélyét, leplezni igyekszik szűkszavúságát, vagy éppen furfangos természetét hangsúlyozza. A nyelvi félreértések és a székelység világvépeének ismerete hozzásegít ahhoz, hogy megtaláljuk a humor forrását, átfogó ismereteket szerezhessünk a székelyek világáról.

Kulcsszavak: *székely vicc, pragmatika, maximák, antimaximák, félreértés*

„A humortalan ember emberietlen.” Ez a mondás tükrözi a tényt, hogy mennyire fontos a humor, a nevetés és a humorérzék az életben. Nehezen tudunk megenni nélküle, hiszen egyrészt jól jön kellemes és kellemetlen helyzetekben, másrészt mi magunk, ha nem is műveljük aktívan, másokéval mindenképp találkozunk. Térben és időben egyaránt univerzális – ha nem értjük meg, önmagunkat tagadjuk, mivel a közlések egy oldaláról nem veszünk tudomást. A humor olyan alapvető emberi jelenségekben (szükségletek, érzelmek, viselkedésformák) nyilvánul meg, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni (Balázs 2018: 57). Komolyan kell venni, hiszen ezerarcú, sokféle és élénk mozzanat, az emberi intellektus része. A világ jelenségeinek összefüggéseiben felfedezni vélt ellentmondásokat egyféle tréfás beállításban tárja elénk – erre pedig emberileg szükségünk van.

A humor jelentőségéről korábban már sokan és sokféleképpen írtak. Ciceró, Karinthy Frigyes és Bergson egyaránt, Jean Paulon át Arany Jánosig.

Arany megközelítésében: „A humor csak álarcát viseli a nevetségesnek. Alapjában véve fönséges. Nevetséges álruhában rejtezett sírás. A komikum tisztán csak nevettet, semmi keserű íz nem vegyölvén a nevetéshez. A szatíra javítani akar; a humor a fájdalomból ered. A komikus író nevet a világ bohóságain, mulatja magát és másokat velük. A szatirikus csúffá teszi azokat, hogy térjenek észökre. A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.” (Demeter 2018: 1.)

Ezt a szemléletmódot látszani vélem a székelység anekdotáiban, illetve vicceiben is, hiszen azok frappánsan és élvezetesen tesznek bizonyosságot a székelység rátermettségéről. Ebből kifolyólag a következőkben igyekszem egy-két rövid székelység anekdotát a pragmatika módszereivel elemezni, ezáltal is rámutatva arra, hogy a félreértett kommunikációs helyzetek milyen humoros megnyilatkozásokat produkálhatnak. Az általam választott történetekben közös pontot képez, hogy a kommunikációs szituációk a megértés akadályába ütköznek, kommunikációs zavart hozva létre, a félreértésre alapozva a csattanót, illetve humort, vicc jelleget. Igyekszem mindezt rávetíteni arra, hogy miként tükrözik az anekdoták a székelység gondolkodásmódot, miért kultúrspecifikusak, miért szükséges az adott régió szokásainak, világképének, gondolkodásmódjának, tájszavainak ismerete a megértésükhöz.

Korpuszomként azok a tréfák szolgáltak, melyeket az évek során nagyszüleim a legtöbbit emlegettek, illetve egyúttal igyekeztem a legismertebb vicceket kiemelni és igyekeztem rámutatni általuk számos sztereotípiára. (A székelység gondolkodásmód és furfang kérdéséhez lásd még: Balázs 2021: 62, 64.)

Elméleti keret: maximák és antimaximák

A pragmatikai gondolat – persze előzmények után - az 1950-es években Chomsky, Miller, Newel és Simon írásaiban már megjelent, megszületése 1955-re, Austin nevéhez köthető (Reboul-Moeschler 2006: 27–28). Austin beszédaktus-elméletének kiindulópontjaként szolgált, hogy számos olyan mondat létezik, mely se nem kérdő, se nem felszólító, se nem felkiáltó jellegű, és mégsem ír le semmit, nem értékelhető logikai minőség szerint, ezért inkább a valóság változásainak leírására szolgál. (Reboul-Moeschler 2006: 29). Austin elméletét tovább fejlesztve, John Searle szabályokat dolgozott ki a beszélő szándékainak leírására, illetve arra, hogy milyen módon fejezhető ki azok a konvenciók segítségével. Bár a pragmatikát koránt sem lehet egységes tudományterületnek nevezni, általánosságban azonban elmondható, hogy azt kutatja, miként irányítja az emberi tudás a nyelvhasználatot, a kommunikációt.

Wittgenstein nyelvjátékelmélete, amely a nyelvet tevékenységként fogta

föl, illetve Grice interakció-elmélete, amely a kommunikáció sikerét a benne résztvevők együttműködéséből kiindulva magyarázta, szintén jelentős mértékben hozzájárult a pragmatika tudományágának kiforrásához (Tátrai 2011: 279). Grice szerint a kommunikáló felek az együttműködés alapelvét követve közösen járulnak hozzá, ahhoz, hogy hozzásegítsék egymást a mondanivaló interpretálásához. Mindezt négy alapelvben fejt ki: a mennyiség elvárja a kellő információ átadását (sem többet, sem kevesebbet, mint amit megkövetel a szituáció), a minőség maximája a kijelentés igaz voltát követeli meg, a relevancia a tárgyhoz való ragaszkodást, a mód maximája pedig a világos és egyértelmű kifejezésmódot (Reboul-Moeschler 2006: 53). Hogyha ezeket a kommunikáló fél a megnyilatkozás során pontosan betartja, akkor szó szerinti a jelentés, megsértésük esetén azonban félreértés jön létre az interakcióban (Hardi 2010: 82). Fontos tudni viszont, hogy az egymással kommunikáló felek rendelkeznek azzal a képességgel, hogy mondandójukat a kommunikációs igényekhez igazítsák (Tátrai 2011: 280). Erre építve, Lendvai Endre (2008) *A vicc anatómiája és élettana* című művében a nyelvi humort az együttműködési szabályok tudatos megsértéseként írja le. A grice-i maximák megszegését anti-maximáknak nevezi, melyek tanácsként is felfoghatók humorérzékünk gyémánttá való csiszolásához – mindez pedig a székely viccek kapcsán is visszaköszön. Fontos kiemelni továbbá a kontextus szerepét is, mely a környezet ismeretét foglalja magába, illetve tágabb értelmezésben azt a tér- és időbeli, társadalmi és világismeretet jelenti, amely összefügg a megnyilatkozás témájával, hozzájárulva a könnyebb megértéshez. A kontextus mellett a deixis az értelmezésbe a résztvevők fizikai és társas világát is bevonja, vagyis azokat az ismereteket, amelyek a szituáció feldolgozásából származnak (Tátrai 2011: 280). A megnyilatkozásaink során az explikálás mellett többet közlünk, mint amit kimondtunk, mindazt pedig, amit nyelviileg nem fejezünk ki, implicit jelentésnek nevezzük. Létrehozása megkövetel bizonyos kontextuális ismereteket, dekódolása következtetési folyamatokon alapszik, így a beszélő által használt nyelvi eszközök azt a célt szolgálják, hogy az üzenet problémamentesen jusson el a hallgatóhoz, aki dekódolja és kikövetkezteti a szándékot. Félreértett kommunikációs helyzetet eredményezhet, ha valamiféle hiba történik és az üzenet nem éri el célját, akadályozva ezáltal a társalgás gördülékeny lefolyását (Hardi 2010: 51).

A viccek elemzése

A félreértett kommunikációs helyzetek szülik a leggyakrabban a humoros megnyilatkozásokat, szituációkat, épp ezért mindennek kihasználása nem ritka a viccek létrehozásakor. A vicc nevetetés célzatával született, rövid, csattanóval záruló történet, főbb jellemzői közé sorolható a kötött

forma, azonban népköltészeti jelleget kölcsönöz neki a szóbeliségben való terjedése. A szóviccekkel ellentétben, melyek inkább nemzetiek, etnikusak a nyelvi meghatározottságukból adódóan, a cselekményt és szereplőket tartalmazó tréfák javarészt a különböző nyelvhasználók számára is érthetőek, főként tematikájuk miatt. Akadnak azonban olyan helyzetek, amikor a tematika kulturális különbségeket emel ki s így nem válik érthetővé a humor forrása (Crystal 1998: 145).

Amikor számba vesszük, hogy milyennek is ismerjük a székely embert, számos sztereotip tulajdonság az eszünkbe juthat. A székelyek előszeretettel vallják önmagukról, hogy világlátásuk, életszemléletük és értékrendszerük, viselkedés- és magatartásformáik egy sajátos mi-tudatot képvisel. Ennek a legalapvetőbb megnyilvánulási formája a székely humor, mely forrását a székely csavaros észjárás, a sajátos kifejezés- és ábrázolásmód adja, ami hol váratlanságával, hol jellemző voltával nevette meg (Vőő 2009). A góbéskodó hősök szüntelen célja egyfelől, hogy mások fölé kerekedjenek, másfelől, hogy komoly, szorgalmas és mély érzésű emberek legyenek, akiknek nem állandó célja az ügyeskedés.

A székely specifikum különbözősége más etnográfiai csoportoktól nem csak az anyagi és szellemi kultúra javaiban, nyelvjárásban, viseletben, folklórban észlelhető, hanem a karakterben, szociálpszichológiai jellemzőkben is. A székelység etnikai tudatának legjellemzőbb ismérve a magyarokkal való azonosság. A székely egyéniség, melyet a közösség sajátjának vall, legfőbb jellemzője a humor, melyet a köztudat az eszesség, intellektuális képesség és adekvált magatartás velejárójának tekint (Vőő 2009).

(1) Tudok, de még nem próbáltam

A mezőre ment fiacskájával a székely. A hosszú úton nem gyűzött válaszolni a gyermek sok kérdésére, aki útközben is faggatta:

- Szántani tud-é, édesapám?
- Tudok, fiam.
- Hát kaszálni tud-é, édesapám?
- Má' hogyan tudnék édes fiam.

Bármit kérdezett a gyermek, az öreg mindenhez értett. Kezdte bosszantani a fiucskát a dolog, gondolta, sarokba szorítja az apját.

- No és hegedülni tud-é, édesapám?

Erre a kérdésre valóban meghökkent az apa, de azért önérzetesen válaszolt:

- Tudok, fiam, mán hogyan tudnék! Csak még sohasem próbáltam!

A minőség maximájának betartása a legfontosabb, hiszen ez a központi maxima: ha nem teljesül az igazmondás feltétele, a többi maxima teljesítése is lényegtelennek válik (tehát tulajdonképpen afféle előmaximaként működik). Jelen esetben a bácsi épp minőség maximáját sérti meg azzal a kijelentésével, hogy „Tudok, fiam, mán hogyné tudnék! Csak még sosem próbáltam!”, ugyanis utolsó kijelentése által olyasmit állít, amihez nincs elég evidenciája. Így a székely gondolkodás egyik fontos sajátosságára világít rá, hiszen a székely szeret „nagyot” mondani, felnagyítani, eltúlozni a valóságot. A helyzet megmentése érdekében éppen ezért igyekszik kihúzni magát a kínos helyzet alól, mikor be kell látnia, mégiscsak van olyan dolog a világon, amit ő sem tud. Nagyozolása itt bukik el, de azért bízik önmagában, s ennek az önbizalomnak hangot is ad – szellemi kultúrájában is. Ennek fényében láthatjuk, hogy a vicc komikumát a pragmatikai félreértés mellett a népcsoportról alkotott sztereotípiák kifigurázása is adja (Kolumbán 2019).

(2) **Tehenek**

Székely gazda legelteti a teheneit. Odamegy hozzá egy turista és megkérdi:

- Legelnek a tehenek?
- Azok a szép fehérek igen.
- És a szürkék?
- Azok is.
- Tejelnek is?
- Azok a szép fehérek igen.
- És a szürkék?
- Azok is.
- Mondja, miért említi először mindig a fehér teheneket?
- Mer azok az enyémekek.
- És a szürkék?
- Azok is!

Jelen esetben a székely ember büszkesége szűkszavúságának ellentmondásában nyilvánul meg, megsértve a mennyiség maximáját a túlzott mennyiség alkalmazása által. Első olvasatra talán olybá tűnik, hogy szellemileg viszsamaradott emberrel futott össze turistánk és korántsem egy furfangos székely paraszttal, azonban a székely gondolkodásmód a nyitja a vicc megértésének – ezt pedig, ha valaki nem ismeri fel, az nehézséget okozhat a dekódolás folyamatában. A turista az érdeklődést akkor rontotta el, mikor eldöntendő kérdéseket tett fel a bácsinak, ami a lehetőségek számát lecsupaszította az igen vagy nem válaszokra. A székely bácsit viszont büszkesége nem engedi, hogy tömönkatákat hányjon oda válaszként s helyet adjon a már előre felállított sztereotípiáknak, melyek szerint szűkszavúságukról ismeretesek a széke-

lyek. A mennyiség maximájának megsértése által kerül ki az akadályt, gondolván, hogy értelmesebbnek, megfontoltabbnak, bőbeszédűbbnek tűnhet így fel a turista előtt.

(3) **Barkóba**

Két székely barkochbázik. Azt kérdezi az egyik:

– Fogalom?

Két hét szünet...

– Igen.

Újabb néhány hét...

– Rákérdezek: humanizmus.

– Hunnét tudtad?

– Vót időm gondolkozni.

A székely ember nem arról ismeretes, hogy naphosszat a gondjairól beszél, pszichoanalizál családi körben vagy épp a kocsmában. Sokkal inkább szűkszavúsága, szófukarsága az, amiért megjegyzik maguknak az emberek. Ez nyelvészetre lefordítva annyit tesz, hogy a székelyek gyakorta megszegik a társalgás egyik szabályát, nevezetesen a mennyiség maximáját. Ahogyan Grice is megfogalmazta, ez a társalgás során nyújtandó információmennyiségre vonatkozik, melynek a helyzettől függően van egy optimális mennyisége. Ha nem vagyunk kellően informatívak, nem közlünk megfelelő minőségű információt, vagy épp áthágunk különböző udvariassági szabályokat, humorossá válhat a helyzet köztünk és beszédpartnerünk közt. Jelen esetben bár a barkóba koránt sem tudható be hétköznapi, spontán társalgásnak, a vicc jól érzékelteti az említett szabályok megszegését, hiszen a székely bácsik nem siették el a választ a kérdésekre, nem adtak időben kellő tájékoztatást, inkább hetekre széthúzták a párbeszédet. Továbbá a közlések információhiányát is kiválóan szemlélteti a fenti tréfa: a barkóba első, általános jellegű kérdésére kapott igenlő válaszból találja ki a székely ember a bonyolult fogalmat. Továbbá kitűnik az is, hogy nem igazán zavarják meg egymást a székelyek a szófukarsággal és az udvariassági szabályok megsértésével. Agyafúrtak, tudják, hogy nyelvük helyett elég, ha eszüket forgatják – ahhoz pedig idő kell!

(4) **Hova viszi a tehenet?**

János bácsi pipázva álldogál a kapuban. Mihály bácsi vezet egy tehenet épp a kapu előtt.

– Mihály bácsi, hova viszi azt a tehenet?

– Az orvoshoz.

- Miért? Beteg az a tehen?
- Nem beteg az.
- Nem ad elég tejet az a tehen?
- Húsz litert tejel minden nap!
- Nem borjadzik az a tehen?
- Dehogynem, a tavasszal hármat is borjadzott!
- Az Isten szerelmére, akkor mi a fenének viszi az orvoshoz?
- Mer' az övé.

(5) A székely tehene

Beteg a székely tehene. Megkérdezi a szomszédját, hátha tud segíteni.

- Mit adott maga a tehenének, amikor az beteg volt?
- Hát terpentint.

Másnap megint találkoznak. Mondja az első székely:

- Szomszéd, megdöglött a tehenem a terpentintől.
- Az enyém is.

Megesik viszont az is, hogy egy idegen ember elegyedik beszédbe a székellyel, s ha nincs tisztában a székely gondolkodással, a jellegzetes társalgási szabályokkal, érhetik meglepetések a dekódolás kapcsán. Az utóbbi két vicc tökéletes példa erre, hiszen a székely – jó szokásához híven –, nem beszél feleslegesen, nem ad bő, kifejtett választ, sőt, legminimálisabbat. Ritkán beszél, ha nem kérdezik nem is szól, s bár neki ez nem számít szabályszegésnek, az lehet a más normákat követő beszélőnek. Újabb példa tehát ez a mennyiség maximájának megszegésére és az információmennyiség ideális átadásának – ez adja a vicc lényegét.

Összegzés

Az általam elemzett viccekben a különböző pragmatikai félreértések tükröződnek vissza, melyek a grice-i maximák be nem tartásával jöttek létre. Megfigyelhető többek közt az is, hogy a maximák megsértését általában a székely gondolkodásmód különféle elemei eredményezték, mivel a székely ember nem szeretné elveszíteni tekintélyét, leplezni igyekszik szűkszavúságát, vagy éppen furfangos természetét hangsúlyozza ki. Másokkal szemben, még ha magáról a magyar királyról is lenne szó, a székely mindig megtalálja a megfelelő szavakat ahhoz, hogy kivágja magát, túljárjon a társai eszén. Ekképpen a példaként hozott viccek frappáns módon bizonyítják a székely ember rátermettségét, másságát. Mindemellert megfigyelhető bennük, hogy gyakori az implicit jelentések föl nem ismerése, a szó szerint történő dekódo-

lás. A pragmatikai elemzés által kiderült, hogy az üzenet célba nem érése, a társalgás akadályokba való ütköztetése gyakran indukál olyan félreértett kommunikációs helyzetet, ami alapja lehet egy-egy viccnek. A nyelvi félreértések és a székelység világgképének ismerete hozzásegít ahhoz, hogy megtaláljuk a humor forrását, átfogó ismereteket szerezhessünk a minket, illetőleg főként a székelyt körülvevő világról – ennek nyomán válhat érthetővé az is, hogy miért vicces, ha a székely bácsi *elmegy* a kocsmá előtt...

Felhasznált szakirodalom

- Balázs Géza (2018) A nyelvi humor antropológiája. *Századvég* 57–72.
- Balázs Géza (2021) A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet. (IKU-monográfiák, 6.) MNYKNT—IKU, Budapest.
- Crystal, David (1998) A nyelv enciklopédiája. Osiris, Budapest.
- Demeter Tamás – Pócza Kálmán – Veszelszki Ágnes – Zuh Deodáth (szerk.) (2018) Humor. *Századvég* 87. évf. 1—185.
- Hardi Judit (2010) A félreértés pragmatikai vizsgálata. Társadalmi-nemek közti párbeszéd elemzése alapján. In: *Magyar Nyelvőr* 133: 78—87.
- Kolumbán Adrienn (2019) Székely viccek pragmatikai elemzése. *Nyelvünk és kultúránk* 38-43 (Legutóbbi letöltés: 2020.02.10.) <http://mnyknt.hu/wp-content/uploads/2020/05/combinepdf-3-compressed.pdf>
- Reboul, Anne – Moeschler, Jacques (2006) *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Osiris, Budapest.
- Tátrai Szilárd (2011) Pragmatika. In: Balázs Géza (szerk.) *Nyelvészetéről mindenkinek, 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter, Budapest, 2011.
- Vőő Gabriella (2009) Más-e a székely? *Erdélyi Toll*, 107–112. (Székelyudvarhely)

Asztali beszélgetések a taburól

ASZTALOS TAMARA

egyetemi hallgató

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

asztalostamara00@yahoo.com

Based on individual observation among relatives, the author examines what language taboo topics are spoken during meals. She assumes that the emergence of taboo topics is rarer in an official environment than in a friendly environment. She collected data on the following taboo topics: swearing, politics, religion, sexuality, metabolism, death, wherewithal, and social media. She finds that the most taboo-breaking groups are close friends and relatives. Meals with officials are the most taboo-free.

Keywords: *linguistic taboo, taboo-breaking, swearing, politics, religion, sexuality, metabolism, death, wherewithal*

A szerző rokoni körben végzett egyéni megfigyelés alapján azt vizsgálja, hogy étkezés közben milyen nyelvhasználati tabutémák hangzanak el. Feltevése, hogy a tabutémák előkerülése hivatalos közegben ritkább, mint baráti közegben. A következő tabutémákról gyűjtött adatokat: káromkodás, politika, vallás, szexualitás, anyagcsere, halál, anyagiak, közösségi média. Megállapítja, hogy leginkább tabutörő csoport a közeli baráti társaság, a rokonság. A hivatalos személyekkel töltött étkezés leginkább mentes a tabuktól.

Kulcsszavak: *nyelvi tabu, tabutörés, káromkodás, politika, vallás, szexualitás, anyagcsere, halál, anyagiak*

A tabu egyfajta tiltás, azaz olyan társadalmi jelenséghez kapcsolódik, amelyre tiltás vonatkozik. A jelen Európa társadalmának tabui némiképpen eltérnek a múltbeli tabuktól. A mai társadalomban nemcsak a népek/kultúrák között van különbség, hanem generációk, családok felfogása között is. Ami az én generációmnak magától értetődő, az a múltban teljes mértékben tabunak számított. Megkülönböztetünk verbális (nyelvhasználati) és viselkedési tabut. A kettő többnyire együtt jelenik meg. Tipikus tabuterületek a vallási és szexuális élet kérdései, sok helyen a politikai és pénzügyi nézetek firtatása, vagy az adott kultúrával való viccelődés, kivéve, ha azt maga a kultúra képviselője teszi (Csontos—Dér 2018). A kérdéshez lásd még a legfrissebb szakirodalmat: Balázs—Dede (2021); különösen a verbális agresszió és tabuk, tabutörés, a kimondhatóság, valamint a médiabeli nyelvi tabuk kapcsán (Balázs 2020, 63—70, Balázs 2021, Balázs 2022), a kimondhatóság kérdéséhez

Ebben a dolgozatban azt vizsgálom, hogy étkezés közben milyen nyelvhasználati tabutémák hangzanak el, ha elhangzanak egyáltalán, és kik körében. Az utóbbi egy hónap étkezéseit veszem alapul a dolgozathoz. Ültem asztalnál a szűk családdal, a távolabbi rokonokkal, hivatalos személyekkel, közeli barátokkal, ismerősökkel és a párommal. Feltevésem az volt, hogy a tabutémák előkerülése hivatalos közegeben ritkább, mint baráti közegeben.

A tabu univerzalitása miatt az egykori és mai tabutémák étkezéskor is eltérőek. Hagyományosan a politika és a vallás az a két alaptabu, amely a legtöbb embernek eszébe jut. Viszont az idő múltával és a technológia fejlődésének köszönhetően a politika és vallás mellett előtérbe került a szex, jövedelem és a közösségi médiával kapcsolatos tabu. A legtöbben a szexet tartják tabunak az étkezőasztalnál, ezt a fizetés, valamint az általános pénzügyi helyzet követi. Az asztalnál kerülendő témának tartják a fogamzást, kapcsolati státuszt, a házasság állapotát. Csupán ezek után jönnek a hagyományosnak tekintett tabutémák mint a vallás, a politika és a faji kérdések/megkülönböztetések. A Facebook térhódításának köszönhetően a tabuk közé sorolható a Facebook-profil, valamint a követők/ismerősök számának megvitatása is. (W1) Összehasonlítva a 2022-es értékrenddel, Amerikában valószínűleg ugyanez a rangsor, viszont a romániai magyarok esetében a közösségi médiával kapcsolatos tabura nem találtam példát.

Tabunak tartott jelenség a káromkodás, „bálványtörés” a meg nem engedett, tabunak tartott dolgok önkéntelen szidásban, emlegetésben nyilvánulnak meg. Istent, Krisztust, Máriát, a szenteket trágár szavak kíséretében emlegetik (Galgóczi 2008). Erre példát leginkább a közeli barátokkal való étkezés alatt tapasztaltam. Egy leezett villa, kés máris előhozta az istenkáromlást, holott az Úr azt parancsolatba is foglalta: „*Az Úrnak a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd; mert nem hagyja azt az Úr büntetés nélkül, a ki az ő nevét hiába felveszi.*” (III. parancsolat. Az ortodox és a protestáns egyházak által használt tradicionális tízparancsolat szövege) Úgy tűnik, hogy a düh hatására az ember nem vesz tudomást a tabukról.

A politika mint az egyik leghagyományosabb tabu, szinte mindegyik esetben elhangzott. Szűk családi étkezésekkor leginkább a családfő szájából, de nem a helyi politikáról, hanem a magyarországi közlő választásokat illetően. A távolabbi rokonokkal töltött étkezés alatt szóba került az elmúlt rendszer főként az idősebbek által, akik közül többen is szimpatizáltak az előző rendszerrel. A hivatalos személyekkel folytatott vacsora viszont a helyi politikai helyzettől nem tudott függetlenedni, jóformán nyomasztóan csak az került szóba. A barátokkal, ismerősökkel és a párommal töltött étkezés alatt viszont egyáltalán nem került szóba.

A környezetemben nem jelentenek gondot a vallási kérdések, ugyanis az ismerőseim 80%-a református, beleértve a családomat, páromat, barátaimat.

15%-a a párom családjának egy része római és görögkatolikus, a fennmaradt 5% pedig baptista. Viszont beszélhetünk ebben az esetben is tabutörésről, mivel mind a rokonokkal, mind az ismerősökkel folytatott étkezés alatt elhangzott a tiszteletes módszerei elleni kritika, a konfirmáció szükségessége, a megkeresztelkedés ideje (hány hónaposan kell a gyermekeket megkeresztelni, holott a baptisták akkor keresztelkednek, amikor késnek érzik magukat rá), az első áldozás lényege, a húsvéti fogások megszenteltetése. Mindez nem vita, hanem ismeretterjesztés céljából kerül szóba, gyakran étkezés közben is.

A 21. században a testnek egyre nagyobb teret szab a társadalom, az intimitást felszámolja a média például a pornográfia által. Az érzékiség, erotika, szexuális beállítottság, szeretkezés férfiak és nők, férfiak és férfiak, nők és nők között már nem minden eshetőségben számít teljes mértékben tabunak. A szemérem, erkölcs sok esetben a múlté. A prostitúció nem mai fogalom, viszont a médiaprostitúció az. Vannak emberek, akik eladják arcukat, testüket néhány lájkért, kommentért, de már van olyan weboldal, amelyen előfizetéssel látható a kedvenc „influenszerük” úgy, ahogyan még soha. Étkezés közben nem hangzott el erotikus tabutéma sem a családdal, sem a rokonokkal, sem az ismerősökkel, sem a hivatalos személyekkel kapcsolatban. Viszont a közeli barátok esetében az asztalnál elmondott disznó vicc erejéig megtörik a tabu, valamint a párommal töltött étkezésekkor sem teljesen tabu a testiség. Ebbe a témakörbe sorolnám az anyagcserét is, amely végképp nem tartozik az asztalnál való beszélgetés témái közé, azonban kisgyermekes családoknál előfordul, mivel a kisgyermekben még nem alakult ki a szégyenérzet, nincs fogalma arról, hogy tabut feszeget.

A halál mint tabu összetett: vannak olyan helyzetek, amikor elengedhetetlen beszélni róla, arra viszont figyelni kell hogyan. Bizonyos környezetekben eltérő módon beszélnek a halálról/halottról. Ez nyilván az adott kultúrától függ, valamint attól, hogy milyen viszonyban vannak a halottal. A halál eufemizálásához kapcsolódik a halálkultusz, amely „életcélá” emelte a hősi halált, mártírhalált. A századfordulón az irodalom is hozzájárult ehhez a kultuszalkotáshoz, holott a halál ekkor még nem számított tabunak, nem volt annyira magánügy, mint ma: *„A jövő embere midőn delelőre jut, felébred benne a halálösztön és mindinkább erősödve kívánatossá teszi az elpihenést, a fájdalom és kínlás nélküli elmúlást, amely testvére az álomnak”* írja 1904-ben Cholnoky Viktor *A Hét* című folyóiratban. Ehhez a halál-álom metaforához ma is különböző hasonlatokat, megszemélyesítéseket használunk előszeretettel, mint például: „jobb létre szenderült”, „elhunyt” – lehunyta szemeit, mint aki kész álmodni, „könnyű neki a föld” stb. Az elmúlt évtizedekben vált a halál igazán tabuvá, magánüggé. Ahogy az életszínvonal, a vagyon egyre élvezetesebb lett, úgy vált ezzel párhuzamosan izoláló hatásúvá is.

Elvárassá vált, hogy a gyászolók gyászukkal ne terheljék a társadalmat. Nem osztoznak egymás fájdalomban, mint egykor, a temetés kevésbé rituális: egyre több a hamvasztás, így az elhunyt sírját sem kell gondozni (Kunt 1981). A halál eufemizálásának leggyakoribb módja, ha egyáltalán nincs kimondva a szó. A halál tehát tabuszó (Cselovszkyné Tarr 1999). Étkezés közben a halál eufemizált alakjaival találkozhatunk leggyakrabban: nem a legfájdalmasabb szemszög-ből közelítjük meg, gyakran megemlékezések, imák formájában kerül elő. A vasárnapi ebédnél gyakran hangzik el egy hálaadó ima, amelyben az elhunyt szerettek hiánya fogalmazódik meg, olykor metaforikusan. A családdal, rokonokkal töltött étkezés alatt a leggyakoribb a halál mint téma megjelenése. Az idősek áhítatos nyugalommal beszélnek róla, gyermekek fel sem fogják, a fiatalokat szorongással tölti el.

A pénz mindenkor kényelmetlen téma. A jövedelem, fizetés szóba hozása gyakran kínos helyzeteket szül, mivel az mindenkinek a magánügye, senki nem kívánja kitergetni az anyagi helyzetét. Az asztalnál viszont amennyire kellemetlen téma, olyan gyakran előfordul. A kérdés bár illetlen, mégis a hallgatóságot érdekli, ki milyen életszínvonalat engedhet meg magának, a családjának. A vizsgált étkezések mindegyikében előkerült a pénz fogalma: üzemanyag árak, infláció, jövedelem, projekt beruházás, adók, számlák stb. Ez azt bizonyítja, hogy materialista világban élünk, az életet a pénz határozza meg, és ebből nem látni kiutat.

A megfigyelések alapján arra következtettek, hogy az étkezés közbeni beszélgetéseink nehezen határolódnak el a tabuktól. A tény, hogy asztalnál ülünk, nem zárja ki azt, hogy ezeket a tabutémákat olykor köntösbe bújtatva, de elővegyük, foglalkozunk velük. A leginkább tabutörő csoport a közeli baráti társaság lett, olykor gátlástalan kifejezésmóddal, de a rokoni étkezések alatt is megannyi meglepő tabu került elő. A hivatalos személyekkel töltött étkezés volt leginkább mentes a tabuktól, a politika és pénz kivételével.

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 2020. Nyelvszokások. A nyelvszokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések. Inter-IKU, Budapest.
- Balázs Géza 2021. Nyelvi tabuk a médiában. 149–152). In: Balázs—Dede 2021.
- Balázs Géza 2022. Folklór és nyelv. IKU, Budapest.
- Balázs Géza—Dede Éva 2021. Agresszió és nyelvhasználat. (IKU-monográfiák, 7.) IKU, Budapest.
- Bakró-Nagy Marianne 2008. A tabu születése (Előleg egy fogalomtörténeti elemzésből). MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Cselovszkyné Tarr Klára 1999. A „megszépített” halál. Kharón, Budapest.

- Csontos Nóra és Dér Csilla Ilona 2018. Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában. L'Harmattan Kiadó, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.
- Galgóczi László 2008. A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. 5—28. In: Zimányi Árpád szerk.: Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben. In: Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei (Új sorozat 35. kötet). Eger.
- Kunt Ernő 1981. A halál tükrében. Magvető Kiadó, Budapest.
- W1. <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-2515705/Sex-salaries-social-media-Not-table-The-new-taboo-dinner-party-topics-replaced-politics-religion.html>

A Szent Jakab-út jelentései

SOMOGYI ENIKŐ

egyetemi hallgató

Partiumi Keresztény Egyetem

Többynnyelvűség és multikulturalitás MA (Nagyvárad)

This paper examines the meanings of The Way of St. James (Camino de Santiago). The author discusses the relationship between the tourist attraction and the place of the pilgrimage site, the external and internal route, and analyses the sacred, spiritual, physical, and touristic characteristics of pilgrimage today.

Keywords: *pilgrimage, Camino de Santiago, tourism, religious tourism, holy sight*

A dolgozat a Szent Jakab-út (El Camino) jelentéseit vizsgálja. A szerző tárgyalja a turisztikai vonzerő és a zarándokhely kapcsolatát, a külső és belső utat, elemzi a mai zarándoklat szakrális, lelki, valamint a fizikai, illetve a turisztikai jellemzőit.

Kulcsszavak: *zarándoklat, El Camino, turizmus, vallási turizmus, szent látó*

A Szent Jakab-út, spanyol nevén Camino de Santiago vagy csak egyszerűen El Camino, régi zarándokút, a kelta időkben a Tejút szimbóluma volt. Ennek az útnak a célja a mai Spanyolország Galícia tartományának fővárosa, Santiago de Compostelába vezet. A hagyomány szerint itt található idősebb szent Jakab apostol földi maradványai.

Különböző útvonalakon lehet eljutni Santiago de Compostelába, négy fő úton, melyek Hispániában egyesülnek. Az úthálózat valójában ennél bonyolultabb, hiszen az eredeti utakhoz más híres kegyhelyeken átvezető utak is kapcsolódnak. A négy főút: Via Podiensis, Via Lemovicensis, Via Turonensis, Camino Francés, amelyet francia útnak neveznek, s ez a legkedveltebb útvonal. Jeruzsálem és Róma után, a Santiago de Compostela a keresztény zarándoklatok egyik legfontosabb célpontja. A középkortól kezdve, mikor a Szentföldre menő zarándoklatok ellehetetlenültek, a Camino szerepe felértékelődött. A Szent Jakab-út 1993-tól az UNESCO Világörökség részét képezi.

A zarándokút jelvénye a fésűkagyló, melyet az út mentén mindenütt fel-festve megtalálhatunk, egyfajta útmutatóként.

Még régen a középkoriak bűneik megbocsátását remélték a hosszú és fáradságos gyalogúttól napjainkban egyre kisebb szerepet tölt be a vallási

indíttatás, és sokkal inkább nő a vallásoktól független kulturális érdeklődés vagy a vallásoktól független spirituális szomjúság, tehát a mai kor embere leginkább a lelki megnyugvást, a válaszokat és önmagát keresi az út során, vagy tisztázzon valamit az életében egy krízis után, vagy erőt gyűjt egy krízis megoldásához, illetve egy kihívást jelenthet számára fizikailag.

John Brierley szerint a ma zarándokát az a cél vezérli, hogy „ellenállá-sunkon áttörjünk, megszabaduljunk kötöttségeinktől és szabadon engedjük megérzéseinket, továbbá azok legyünk, akik vagyunk” (Brierley 2006: 27).

A korai zarándoklatok egy belső spirituális változás ígéretére épültek, a fizikai teljesítményen keresztül a lélek megtisztulását ígérték, a mai kor embere számára az utazás, jelenthet egyfajta menekülést, és a gyógyulás keresését egy olyan helyen, ahol begyógyulnak a modern technikai civilizáció által ütötte sebek, vágyakozás egy jobb világ közössége iránt, vágyakozás a testi-lelki megtisztulás után, illetve visszatérést egy természethez közeli életmódhoz. Az utazó egyfajta identitás vagy eredetiség-keresése, MacCannell szerint az elvesztett tökéletesség keresése, az élet végső értelmének keresése, amely a későmodernitás sokszínű egzisztenciális instabilitását próbálja ellensúlyozni (MacCannell 1976: 2-3). A látványosságokat az utazó, turista, kulturális élményként azonosítja, tehát a látványosság az utazó, a látnivaló (jel) és a jelölő tapasztalati viszonyán alapul. A látnivaló a maccannelli modellben egy tárgy, hely vagy jelenség, amelynek nincs önmagában jelentősége az utazó, turista számára. A jelölő végső soron egy olyan információ, amely közli a turistával, utazóval, hogy a látványt miért kell megtekinteni. Az utazó vagy turista, a látnivaló, és a jelölő hármas rendszernek a legfontosabb eleme a jelölő. A jelölők rendkívül kiterjedt halmazát a kutatás többféle megközelítésben próbálta rendezni. Leiper hármas tagolásában a kiváltó vagy megmozdító jelölő (generating marker) az az információ, amit elindulás előtt szerzünk, ami utazásra készítet minket. Az átmeneti jelölő (transit marker) az utazás során szerzett ismeret. Végül az érintkező jelölő (contiguous marker) a látnivalóhoz közvetlenül kapcsolódó értelem (Hem--Iversen--Grønhaug 2003: 50). Az utazó útja során képeket vagy élménybeszámolót készít a látnivalókról, ezáltal az élmény által válik aktív részvétellé a jelölő és a látnivaló közötti jelviszonyban, néha egyenesen annak megalkotása, azaz a látványosság előállítása (Culler 1990: 160). Selänniemi a turista, utazó látványosság maccannell-i modellét háromszöggé ábrázolta. A jelölő kizárólagos értelemközvetítő voltának elfogadása nyilvánvalóvá teszi, hogy azonos tárgyhoz más turista, vagy utazó más jelölőt kapcsolnak. Tehát a turisták vagy utazók, miközben ugyanazt nézik, kultúrájuktól függően, tulajdonképpen mást látnak egy helyszínen, tehát mást is érezhetnek (Selänniemi 1999: 346-347). Az utazók vagy a turisták jelrendszerekként olvasnak városokat, tájakat, kultúrákat (Culler 1990:155).

MacCannell szerint a látványosságot két folyamat hozza létre az utazóban: a látvány szakralizációja és a rituális attitűd. A rituális attitűd, vagyis „ezt látni kell” érzés, amely köthető mindazokhoz a helyekhez amelyről az út előtt hallott vagy az útja során szerez tudomást, és amelyeket meglátogat, ezekhez társulnak a különböző rítusok is, mint például Santiago de Compostelába érve az oklevél kiváltása, amelyeket az út során által begyűjtött pecsétekkel bizonyítja maga az zarándokút megtevését. Egy másik példa lehet a Cruz de Ferro az El Camino egyik szakrális színhelye. A vaskereszt arról nevezetes, hogy a zarándokok a tövébe helyezik az otthonról cipelt apró köveiket, benne a terheikkel, kéréseikkel vagy hálájukkal. Manapság a kövek mellett a legkülönbözőbb tárgyakat és személyes üzeneteket is elhelyeznek a zarándokok, így a vaskereszt oszlopa hemzseg a kegytárgyaktól.

A jelölő által értelmezett látványosságok nem léteznének intézményi támogatás (jelentéstársítás) nélkül. Az intézményi segítség a látvány szakralizációjához szükséges, ilyen például a Botafumeiro, a legnagyobb füstölgő a világon, amelyet a Santiago de Compostela székesegyházában a zarándokok tiszteletére a hagyománynak megfelelően tartanak, tehát azoknak akik rendelkeznek oklevéllel, vagyis ugyanazt az utat tették meg, vagyis akik részei a szimbolikus alapon összetartott közösségnek. Az egyszeri utazók vagy turisták, az út során más tartalmakat és élményeket tapasztalhatnak. Másként értelmezik a látottakat, hiszen szerte a világon amatőr szemiotikusok sétálnak a térben, de nemcsak turisták, hanem különböző kulturális alapú közösségek tagjai is és különböző jelentéseket vélnek felfedezni (Culler 1988: 155).

Tom Selänniemi a jelenségek hasonlóságának megragadására egy találó angol szójátékot alkotott. Egy adott hely látogatóit majdnem azonos dolog vonzza: a turisták a sacred sight-ot (szent látnivalót), míg a nemzet tagjai a sacred site-ot (szent helyet) látogatják meg (Balázs 2004, 2022: 13, 51). Selänniemi-a maccannelli szemiotikai rendszer nyomán-a turisztikai attrakció és a zarándokhely kapcsolatára táblázatban bemutatott sémát dolgozta ki (Selänniemi 1999: 343).

A turisztikai vonzerő és a zarándokhely kapcsolata

Jelölő	Szent hely	(szent) látvány
Jelentés	a hagyományos értékek nyilvánvalóvá tétele	az utazás értékére való rámutatás, annak jelzése (a megtekintésre érdemesség értéke)
A jelentés adója	Helyi kultúra, vallás	Nyugati (turista) kultúra

Kánon (a jelentés forrása)	narratívák, hagyomány, szent szövegek, mitológia	útikönyvek, reklámok, oktatás
Rítus	zarándoklat	(egy konkrét helyre irányuló) turizmus
A kapcsolat formái (más rítusok)	vallási rítusok, ünnepek, felajánlások, énekek	turisztikai rítusok, az idegenvezető magyarázata, városnézés, fotók készítése, útikönyv-olvasás
Cél	átalakulás, az érték kategóriák megújítása és megerősítése	átalakulás, az érték kategóriák megújítása és megerősítése

Ahogy a táblázatban láthatjuk, bár lehetnek eltérők a jelentések, a jelentés forrásai, maguk a rítusok is, de a cél mégis azonos. Tehát a végső cél mindkettőnél az átalakulás, az érték kategóriák megújítása és megerősítése.

A Szent Jakab-utat lehet nevezni turisztikai látványosságnak is, és ahogy a dolgozatom elején említettem vannak olyanok, akik inkább egy kihívásként tekintenek az útra, hiszen fizikailag is megterhelő, hiszen napi 25-40 km gyaloglást jelent egy hónapon keresztül, nagy kalandként élük meg.

Már a XIX. században úgy tekintett a műveltebb társadalmi réteg az utazásra, mint a nevelés lezárására, vagyis a felnőtté válás utolsó szakasza, ahol az utazó ismerkedik a világgal, a kultúrákkal, s nemcsak a helyét keresi a világban, hanem önmagát is. Főleg a nyugati társadalmakban ma is fontos eleme a felnőtté válásnak, az utazás, tehát sok fiatal, mielőtt elkezdené a felnőtt élet taposómalmát, világot lát és hasznos tapasztalatokat gyűjt utazásaiból, ezért is lehet egy Szent Jakab úton találkozni sok fiatallal. Számukra inkább kulturális kaland ez az út.

Természetesen sokan ténylegesen zarándokútként gondolnak erre az útra, s számukra hasonló jelentéssel bír, mint elődeik számára, ugyanolyan komolyan veszik, s főleg vallási okokból vágnak neki az útnak, akár függetlenül a vallásuktól.

Sokaknak viszont ez az út egy belső utat is jelent (spirituális értelemben), egy lehetőséget, hogy újra önmagukra találjanak vagy újra megismerjék önmagukat, tehát egyfajta identitás keresés is lehet. Itt főleg, olyan középkorúakra gondolok, akik a napi robotból szabadulni vágyanak, akik valahol félúton elfáradtak (nemcsak fizikailag, de lelkiileg is) megtörtek, s szeretnének újra töltődni, s megszakítani ezt a rohanó életet. Olyan emberek, akik felismerték, hogy milyen fontos a testi egészség mellett a lelki egészséget is megővni, és odafigyelni rá, és hogy ez a napi rohangálás mellett szinte lehetetlen. Felismerték, hogy változásra van szükségük, s ehhez a változáshoz nem elég egy-két nap,

vagy egy-két új időtöltés, nagyobb radikálisabb döntés szükséges. Hiszen egy ilyen úton részt venni, nem egyszerű, nemcsak az anyagi okok miatt, de főleg az idő miatt, hiszen ez az út, legalább egy hónapos, s nem olyan egyszerű és könnyen kivitelezhető csak úgy eltűnni egy hónapra. Ezért sokszor az úton való részvételt, vagy döntést, olyan krízisek előzik meg vagy kísérik, amelyek már eleve nagy változtatásokat követelnek az ember életében. Sokan mesélték, hogy egy-egy komolyabb betegség után vágtak neki az útnak, vagy éppen ellenkezőleg, egy-egy komoly műtét vagy problémával kellett szembenézniük és ebből az útból, merítették erőt. A legjobb barátnőm is ebből az útból merített erőt, egy olyan döntésre, amelyről félt, és amelyet évről-évre halogatott, mert előtte, szeretett volna minden más lehetőséget kipróbálni, amely sajnos várhatóan nem sok eredménnyel járt, s nehezen tudott lemondani arról, hogy édesanya lehessen, ha egy műtéttel elveszíti a megmaradt minimális esélyét is rá. Az ő személyes története és az útról való élmény beszámolója ihletett meg engemet a téma választásért, illetve az ő fotóit, amelyeket az úton készített és oklevelét használtam fel dolgozatomban.

Felhasznált szakirodalom

- Balázs Géza 2004. Antropológiai gondolatok a szent és a profán nyelvről. 17–23. In: Pócs Éva szerk.: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Balassi Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2022. Folklor és nyelv. IKU, Budapest.
- Bartha Elek 1992. Vallásökológia. Ethnica, Debrecen.
- Benkő Ágota, Vértesaljai László SJ szerk. 2011. Zarándokolni jó. Tanulmányok a zarándoklásról. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Brierley, John 2006. Zarándok útikalauz. A Szent Jakab-út. PartGroup Kft., Budapest.
- Culler, Jonathan 2012. [1981] A turizmus szemiotikája. In Túl a turistatekinteten. A turizmus kritikai és kultúratudományi perspektívái. 23–40. In: Bódi Jenő és Pusztai Bertalan (szerk.). Budapest – Pécs – Szeged: Gondolat – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék – SZTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Hem, L. E.-Iversen, N. M. Grønhaug, K. 2003. Advertising Effects of Photos Used to Portray Nature-Based Tourism Attractions. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 3(1): 48-70
- Jedzinák, K. 2002. Kitüntetett pontok. A kultuszhelyektől a turisztikai látványosságig. 71–84. In: Fejős, Z- Szíjártó, Zs. (szerk.): Egy tér alakváltozásai. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Korpics Márta 2014. A szakrális kommunikáció színterei: a zarándoklat. Typotex Kiadó, Budapest

MacCannell, D. 1976. The Tom ist: A New Theory of the Leisure Class. Schocken Books, New York.

Salgó Péter 2015. Pszichedelikumok és spiritualitás. Pszichonauták és gyalogos zarándokok összehasonlító vizsgálata. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest. Kézirat

Selänniemi, Tom 1999. Secular Pilgrims on the Quest for Authenticity? Acta Ethnographica Hungarica 44(3-4): 341-354.

**Szövegről az oktatásban és tudományban
Tuba Márta: „Cégére egy tündér” Szövegtípusok az oktatásban
és a kutatásban. IKU Kft. Budapest, 2022.**

H. TOMESZ TÍMEA

egyetemi docens

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

Mozgóképművészeti és Kommunikációs Intézet

tomesztim@gmail.com

Tímea H. Tomesz: About the Text in Education and Science

Márta Tuba: „Cégére egy tündér” Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban (‘‘A Fairy for your Company’’ Text Types in Education and Research)

A szövegek, kommunikációs üzenetek tapasztalataink, ismeretszerzésünk legfontosabb forrásai. Kommunikatív cselekedetekhez köthetők, hiszen mindennapi diskurzusaink során szövegeket alkotunk, s azok megértésére törekszünk. A szövegről való tudás, a különböző szövegek helyes értelmezése éppen ezért elengedhetetlen. A szövegalkotás, szövegértés fejlesztését a Nat is kiemelten kezeli, hiszen feltétele az összetett, elvont gondolkodási műveletek elsajátításának, valamint a többi tantárgy tanulásának, végső soron pedig a társadalmi beilleszkedésnek és a mindennapi boldogulásnak (Nat 2020: 302).

A szövegről való ismeretek szélesítését segítő céllal jelent meg 2022-ben *„Cégére egy tündér” Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban* címmel, az IKU-monográfiák 9. számaként Tuba Márta válogatott tanulmányokból álló kötete. A Gazdag Erzsébet-című kiadványt elsősorban magyartanároknak ajánlja a szerző a szövegtani és stilisztikai témájú tanórákhoz, a tankönyvi tartalom tudományos kiegészítéseként, valamint módszertani segédletként. A munka három nagyobb fejezetbe rendezve tartalmazza a szerző 1995 és 2022 között megjelent szövegnyelvészeti írásait.

Ahogy a bevezetőben is megfogalmazza, a szövegek vizsgálata, a különböző szövegtípusok – kiemelten pedig a mese – nyelvészeti leírása pályája kezdete óta meghatározza Tuba Márta tudományos érdeklődését, kíséri középiskolai és egyetemi oktatói munkáját. A kötet tehát eddigi tudományos és oktatói tevékenységének szintézisét is adja.

A könyv struktúrája jól megtervezett, ezáltal gondolatmenete követhető. A tágabb elméleti keretbe helyezhető témákat (szövegtipológia, egyes szövegtípusok leírása) bemutató első fejezetet két, speciálisabb terület (a mese mint szövegtípus, a szöveg stilisztikája) bemutatása követi. A tárgyalt témák,

bemutatott szövegtípusok jól kapcsolódnak a közoktatási tankönyvekben szereplő és a diákok érdeklődéséhez is jól illeszkedő szövegfajtákhoz.

Az első, *Szövegtípusok* fejezet tanulmányai elbeszélő, leíró és meggyőző szövegtípusok vizsgálati lehetőségeit mutatja be (vö. Balázs 1994, 2007). A témák feldolgozása kifejezetten didaktikai céloknak alárendelt, hiszen joggyakorlatokkal illusztrálja a szerző, miként lehet a tanuló motivációját és bevonódását növelve, a felismertetés módszerét alkalmazva a szövegtípusok azonosításának, az egyes szövegtípusok összehasonlításának készségét fejleszteni. A *Szövegfajták felismerése és előállítására kreatív-produktív módszerrel* c. tanulmány a Petőfi S. János szemiotikai szövegelméletén (Petőfi S. 1991: 42–44) alapuló módszert alkalmazza a mese műfaji sajátosságainak feltárása, felismertetésére. Teszi ezt különböző elbeszélő szövegfajták – mese, novella, ételrecept – összehasonlítására alapozva. A szemléltetett tanóra munkaformája a különböző kommunikációs készségek – együttműködés, konfliktuskezelés, bemutatás – fejlesztésére is kiválóan alkalmas csoportmunka (Balázs 2015, H. Tomesz 2019,). A következő tanulmányban bemutatott témafeldolgozás szintén a felismertetés gyakorlatán alapul. Első sorban a humort alkalmazza motivációként, hiszen egy olyan szöveget választ a feldolgozáshoz, ami a mese szövegjellemzőit mutatja, ugyanakkor a történet szereplői különböző reklámok termékei. A feldolgozás – az egyes szövegtípusjegyeken túl – kiválóan rávilágít a szerzői szándék azonosságaira és különbözőségeire. A *Tájak, korok, múzeumok – a leíró szövegtípus tanítása* c. írásában a szerző már a szövegalkotói készség fejlesztési lehetőségeinek bemutatására helyezi a hangsúlyt. A tanulmányban leírtakazért is nagyon hasznosak, mert a tantárgyköziség megvalósítási lehetőségeit is jól illusztrálják. A fejezet utolsó munkája az intertextualitást helyezi a fókuszba, három Gárdonyi-regényt, valamint azok filmváltozatát alapul véve világít rá, hogyan rendeződnek hálózatba az egyes szövegek és műfajok. A témafeldolgozás távolról még a médiatudatosság fejlesztéséhez (Szíjjártó 2013) is jó alapot adhat, hiszen bár az egyes szövegek, szövegkategoróriák sosem egymástól függetlenül léteztek (alkotásuk és befogadásuk, megértésük is lényegében elválaszthatatlan más szövegekkel való összehasonlításuktól), az egymásbakapcsoltság azonban az újmédia felületein válik uralkodó strukturáló elvvé (H. Tomesz 2020, Balázs 2023).

A következő – legterjedelmesebb – fejezet a mese mint szövegtípus leírását kínálja. A mese ősi műfaja a társas megismerés egyik alapkategóriájának tekinthető (Simon 2017), gyermekek esetében a valóság megismerésének fontos eszköze, a szocializációban betöltött szerepe lényegében megkérdőjelezhetetlen. Tuba Márta ide kapcsolódó tanulmányai pedig arra is rávilágítanak, hogy fontos funkciója lehet a meséknek a középiskolások kompetenciafejlesztésében is. A *Jávorfal, avagy a mesei kevert műfajúság nyelvi mutatói* c. tanulmány a szövegmondatok grammatikai szerkezetét és jelentését, az egyszerű

koreferenciális láncok időbeli kapcsolódását mutatja be jól áttekinthető formában. A második tanulmányban bemutatott témafeldolgozásnak a folklorisztikából ismert, ún. aktáns modell szolgál keretével, s az egész szövegvilág értelemhálózatára fókuszál. A tündérmese szövegtípusának jellemzőit veszi számba. A szerző a feldolgozás során figyelembe veszi a szöveg alkotásának és befogadásának kontextuális tényezőit is. A tanulmány célja ezúttal nem egy jógyakorlat bemutatása, hanem a tündérmese jellemzőinek tanításához kapcsolódó elméleti szintetizálás.

A következő – *Mesei kellékek érvényesülése és módosulása Tamási Áron Szerencsés Gyurka című elbeszélésében* c. – tanulmány érettségiző diákok szövegtani kompetenciájának felmérési eredményét mutatja be. Tuba Márta a Tamási-elbeszélés diákok által leírt szövegjellemzőit a prototipikus mese, valamint a tündérmese jellemzőivel veti össze, majd megfogalmazza a mese szövegtípusának tanítására vonatkozó javaslatait. A *tündérmese titkaiban* a szerző innovatív megfigyelési-elemzési szempontot kínál, hiszen arra kíváncsi, hogy milyen hasonlóságok fedezhetők fel a mese, illetve egy tőle elsőre távoleső műfaj, a bűnügyi elbeszélés között. A tanulmány konklúziója, hogy amennyiben a károkozásfunkciót a gyilkosság tölti be, a megjelölés-felismerés-leleplezés funkciókat pedig a hős nyomozásaiként értelmezzük, lehetséges a tündérmese krimiszerű olvasata. A fejezet utolsó tanulmánya Szabó T. Anna *A fűszermadár* c. meseregényét vizsgálja funkcionális szövegnyelvészeti keretben. Saját elemzői elvárásait összeveti a műhöz kapcsolódó olvasói blogokban megjelenő észrevételekkel is, s megállapítja, hogy Szabó T. Anna elbeszélése nem prototipikus mese, az állandóan változó főszereplő megújítja a mese szövegtípusát.

A kötet zárófejezetének tanulmányai a szövegek stíluseszközeit tárgyalják. Az első, rövidke írásában egy Kazinczy-verseny felkészülési folyamatába enged betekintést a szerző. Amellett érvel, hogy a kifejező olvasáshoz elengedhetetlen a szöveghez stílust társítani, hisz ez az, ami lehetővé teszi, hogy az alkotó szándékát reprodukálni tudjuk. A *Mikszáth Aranyt olvas* c. tanulmány összehasonlító elemzése *A jó palócoknak*, valamint Arany kései parasztsballadáinak. Tanulása szerint a Mikszáth-novella legfontosabb értelemösszetevője a rájátszás poétikai eljárása. A következő cikk a szerelem kognitív metaforáit gyűjti össze Petőfi Sándor verseiben, a kötet záródolgozata pedig egy Margaret Atwood-regény stilisztikai elemzését adja.

A szövegtani kompetencia, kifejezetten pedig a szövegértés fejlesztése kiemelt cél a pedagógiában. S a témához kapcsolódó elméleti írások, gyakorlókönyvek kínálata ugyan széles, Tuba Márta kötete mégis hiánypótlónak tekinthető, hiszen a benne közölt tanulmányok témabemutatása a fejlesztési célokhoz igazadó, módszertani megalapozottságú, konkrét jógyakorlatokat leíró (amikből pedig sosem elég).

(Tuba Márta: „Cégére egy tündér” Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban. IKU Kft. Budapest, 2022.)

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 1994. Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok. ELTE, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2007. Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Kht., Budapest.
- Balázs Géza 2023. Újmédia-kislexikon. IKU-Tár 22. IKU, Budapest.
- Balázs László 2015. A Z generáció fejlesztésének lehetőségei – alternatív módszerek a közoktatásban. Anyanyelv-pedagógia, VIII. évfolyam 1. szám. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=594>
- H. Tomesz Tímea 2019. Kommunikációs tudástranszfer és készségfejlesztés. Filológia.hu. 1–2. szám. 56–67. http://www.filologia.hu/images/media/filologia_2019_1-2.pdf
- H. Tomesz Tímea 2020. Sportesemények a médiaszövegek hálózatában. In: Hálózat kutatás – Hálózatok a nyelvben. szerk. Balázs Géza – Imrényi András – Simon Géza. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.
- Nat 2020. Magyar Közlöny 2020/17
- Petőfi S. János 1991. A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai megközelítése. A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé. In: *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, szerk. Petőfi S. János és Békési Imre. JGYTF Kiadó. Szeged.
- Szűjártó Imre 2013. A médiatudatosság fejlesztése. Megoldások, módszerek és modellek. In: *A tanárképzés jövőjéről*. szerk. Horváth H. Attila, Pálvölgyi Krisztián, Bodnár Éva, Sass Judit. OFI Budapest.

Két könyv: Magyar isteni szolgálat... – Pásztorcsengők

BALÁZS GÉZA

egyetemi tanár, Partiumi Keresztény Egyetem

balazs.geza@partium.ro

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Ethnographer Imre Harangó from Újkígyós, who in the meantime became a member of the Hungarian Academy of Arts, was a frequent guest of the Partium Free Universities (2016-); as well as the participants of the universities, we visited the Báránd shepherd's bell collection several times, the unique material of which was published in a fabulous volume. The author presents a book related to these two experiences.

Keywords: *Imre Harangozó - Réka Kővári: Alföldi kéziratos kántorkönyvek a 19. századból (Alföldi manuscript cantor books from the 19th century), László Bihari-Horváth: Csengők a magyar népi kultúrában (Bells in Hungarian folk culture)*

Két csodálatos könyv van a kezemben. Mindkettővel az általam 2016-ban elindított partiumi szabadegyetem (Berettyóújfalu, Nagyvárad) kapcsán ismerkedtem meg. A szabadegyetem gyakori vendége volt az újkígyósi Harangó Imre néprajzkutató, aki közben az Magyar Művészeti Akadémia tagja lett; valamint ugyancsak többször ellátogattunk a bárándi pásztorcsengőgyűjteménybe, melynek unikális anyagát egy mesés szép kötetben jelentették meg. A következőkben ehhez a két élményhez kapcsolódó könyveket ajánlok a kedves olvasó figyelmébe.

Kulcsszavak: *Harangozó Imre—Kővári Réka: Alföldi kéziratos kántorkönyvek a 19. századból, Bihari-Horváth László: Csengők a magyar népi kultúrában*

A kántortanítók 1945-ig kántori, azaz egyházzenei teendőket is ellátó egyházi iskolai tanítók voltak. Az istentiszteleti alkalmakhoz kapcsolódó egyházzenei szolgálatot az egyházi ének és zene tanításával, kórus szervezéssel és orgonakisérettel látták el. Ehhez szolgáltak segítségül a kéziratos, egyes esetekben kottás kéziratos, majd nyomtatott kántor- vagy énekeskönyvek. A kéziratos kántorkönyvek, énekeskönyvek sok mindent megőriztek a helyi anyanyelvi vallásos hagyományból, a népénekekből, azok változataiból. Bár a 19. századtól már vannak nyomtatott kántorkönyvek, a kéziratos hagyomány egészen a 20. század közepéig, s nyomokban talán mindmáig fennmaradt,

mert a helyi hagyományoknak, szokásoknak, igényeknek jobban megfelelt. A népi kéziratos kántorkönyvekről korábban Erdélyi Zsuzsanna (1998, 1999, 2000) írt, Barna Gábor (2009) szerkesztésében pedig alföldi gyűjtemény látott napvilágot. (A népi énekeskönyvekben föllet Gárdonyi karácsonyi vers, nép-ének – Fel, nagy örömrre – előkerült változatáról, M. Mester Katalin fölfedezéséről itt lehet olvasni: Balázs 2020, és M. Mester—Balázs 2021, M. Mester 2022.)

Harangozó Imre és Kővári Réka három 19. századi alföldi kéziratos kántorkönyvet adott ki faksimile (hasonmás), tehát a könyvek használatát is tükröző kiadványban. A kötet hézagpótló, mert a Dunántúlról nagyobb anyag került elő, de az Alföldről jóval kevesebb. Az első Pataki Eugénius 1840-ből származó kántorkönyve, ez tartalmazza a leggazdagabb anyagot. A második kéziratos több szerzőtől származik és az egyik szövegből rekonstruálhatóan talán 1857-ben Jászfényszaruban születhetett. Címét az első énekről kapta: Óh irgalmas vedd be kérésünket... Tematikus énekeskönyv, mert csak halottas énekeket (gyászénekeket) tartalmaz. Ha jól olvasom, akkor az egyiknek ez a címe: „Nyug misékre alkalmazható gyász énekek”. A harmadik újkígyósi énekeskönyv (Szent Énekek Újkígyóson) korabeli énekeskönyvekből származó gondos összeállítás, és az ahogy a kéziratos könyveknél általános, változatokkal. Az újkígyósi kántorkönyv szentmisére való énekeket, esti zsolozsma imaórára, vesperásra (nagyvecsernye) szolgáló énekeket tartalmaz. Például: „Szent Mise Ének”, Kezdetre, Evangéliumra, Hálaadó ének, Böjti miseének.

A leggazdagabb tehát a Pataki Eugénius-énekeskönyv. Ebben szerepel a Magyar Isteni Szolgálat cím, amit a gyűjtemény címéül is választottak a szerkesztők. Ez az énekeskönyv szinte a teljes egyházi év összes ünnepére tartalmaz éneket. Eszembe jut erről egy néprajzkutató kollégám mondása a moldvai magyarokról: imában telt az egész napjuk. Ilyen népi ünnepek jelennek meg (nem ebben a sorrendben, ebből is kitetszik az énekeljegyzések alkalmi jellege): karácsony (éjféli), (nagy) karácsony böjtje, óesztendő utolsó napja, újesztendő első napja, háromkirályok napja, hamvazószerda, gyümölcsoltó Boldogasszony, nagyszombat, virágvasárnap, húsvét, pünkösöd, úr mennybemenetele napja. Olyan népi ünnepnapok hagyománya is fennmaradt az énekeskönyvben, mint a feketevasárnap, az újholdvasárnap vagy az angyalok napja. A feketevasárnap a római katolikus egyház liturgikus hagyománya szerint a nagyböjt ötödik, a húsvétot megelőző második vasárnap a Jézus szenvedésére való emlékezés kezdőnapja. Az újholdvasárnapra csak a 19. századi Czuczor—Fogarasi-szótárban találtam adatot: első vasárnap, a hold megújulta után; Bálint Sándor egyházi ünnepeit leíró könyvében újholdszombat szerepel (Bálint 1977: 1/310). Az angyalok napjára nem találtam adatot. És vannak alkalmi énekek ilyen megjelöléssel: boldogságos Szűz Mária ünnepére való énekek, Mária fájdmáról való ének, „Szükség üdejére való”, „Essőért”,

„Égi háború ellen”. „Tiszta időért”, „Betegért”, „Házasulandók miséje alatt”, „Fél százados embernek istenhez háladó fohászkodás”, „Halottas szent mise alatt”, „Több kimult lelkekért”, „Háznál fekvő halottakért”. Vagyis az élet szinte minden alkalmára volt ének. Ilyen csodás archaikus szakrális hagyomány kapcsán óhatatlanul eszembe jut az az európai parlamenti hidegrázással felérő (eddig egyszeri) fölvetést: Új irányelvek a karácsonyi időszak helyett a téli szünet használatát írják elő, és nevek említése esetén a Mária helyett a Malikát javasolják (W1.).

De vissza a még élő és megtartó hagyományhoz. A kéziratos kántorkönyvekből nemcsak szövegek, szövegváltozatok népi barokkos stílusa, hanem a liturgia és dramatikus népszokások (például: pásztormise) egy-egy részlete is rekonstruálható. A könyvben szereplő faksimilie szövegek olvasása meglehetősen nehéz; de így is kitetszik belőlük a szövegeknek a liturgiában betöltött szerepe, s ezt a kötetben szereplő énekek kezdősoromatatója is segíti. Mivel ezek olvasása már jóval könnyebb, lássunk néhányat: Ártatlan bárány, jegyesem, Jézus, én szerelmesem..., Az imádság eme szentelt helyére jöttünk..., Elmúlik az élet mint füst, pára..., Hints meg, Uram, izsópoddal, moss meg égi harmatoddal..., Ím a hajnal, jön az angyal, liliomszál kezében..., Jaj, szomorú, siralmas szó, világtól meg kell válni..., Könnyeim csordulnak, bánatim újulnak, víg napjaim eszembe ha jutnak..., Meg kell halni mindennek, a gyászos sír elfödöz..., Nincs e földön állandó, nincs semmi maradandó, az ifjú is mulandó..., Szörnyű halál, íme, hol áll, lest hányván életünknek..., Világ fénye, bölcs Istene, kérjük szent felségedet...

Akik a könyv nézegetése, az énekek böngészése kapcsán továbbiakra, a lejegyzett szövegek pontos tartalmára is kíváncsiak, a kiadványt nagy felbontású, jól kinagyítható formában is megtekinthetik a Magyar Tudományos Akadémia központi internetes könyvtárában (mtak.hu) vagy a Zenetudományi Intézet (zti.hu) oldalán.

(Alföldi kéziratos kántorkönyvek a 19. századból. Közreadja: Harangozó Imre—Kővári Réka. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2022. 262 old.)

*

Mindig izgalmas fölfedezői és leírói feladat egy-egy népi, korábban nem reflektált tárgy- és szövegtípus (műfaj), szokás leírása. Kezdetektől izgattak az olyan jelenségek, mint a népi textíliák, pásztorszaruk, léckerítések, kapuk, házoromzatok díszítése; vagy éppen a népi üvegművészet. Így töltöttek el fölfedezői izgalommal kutató pályámban az ismeretlen nyelvi tájak; firkálás, a tetoválás, a húsvéti locsolóvers, a pálinkázás szokásvilága; általában a nem föltárt „nyelvszokások”. Ugyanilyen izgalmas témát jelentettek számomra a mai folklór további izgalmas jelenségei, mint a madárijesztők, falvédők és

felirataik, az utak menti haláljelek, a klinkertéglába vésett szövegek (téglavésések), a szöveges-ábrás hentespapírok... - melyeknek mind-mind vannak érzékeny fölfedezőik, kutatóik.

És akkor egy Baránd melletti mezőgazdasági telepen (Baránd Geo-Terra 96. Kft.) megmutatták nekem a 2013-ban megnyílt Csengő örökségünk – Pásztorkincsek gyűjteménye című, szűk szobányi, de roppant gazdag és értékes pásztorcsengő-gyűjteményt. Majd megkaptam a gyűjteményre épülő elemzést, Bihari-Horváth László néprajzkutató (Hajdúszoboszló) csodálatos (színes fényképes) albumát: Csengők a magyar népi kultúrában című könyvét, melynek első része néprajzi leírás, a második, nagyobbik része fényképes album (katalógus) az egyes csengő- és kolomptípusokról.

Veres Sándor negyedszázada gyűjti a pásztorcsengőket. Az előszóban így vall erről: „a régi pásztorokat a csengők hangja – vagy ahogy ők mondták, a csengők szava – érdekelte igazán, és talán engem is az ragadott meg, hogy e tárgyakra nemcsak a külső megjelenése, de a szava is szép. Úgy is fogalmazhatnák, hogy azért figyeltem fel a csengőkre, mert azok megszólaltak. Beszélni kezdtek a világról, melyben a földnek értéke, a művelésnek haszna, a munkának becsülete, és az ünnepeknek méltósága volt...”

A csengők szaváról végülis nem szól a könyv. De amikor másodszor is meglátogattam a bárándi (határban) lévő, szűk térben elhelyezett, de csodálatos gyűjteményt, megkérdeztem Veres Sándort a csengők szaváról. Akkor ezeket a kifejezések jutottak eszébe: vastagszavú, vékony, danolós, rebegős, vízbehangzó, dobogós, nyeritős, sipítós, fütyülős, jajgatós, rezgős... Többségében antropomorfizált kifejezések: a csengők hangját emberi szóhoz, emberi hanghoz hasonlítják. Csengő vásárlásakor szempont volt a csengő szava, például annyiban, hogy illeszkedjék a már meglévő csengők (kolompok, „harangok”, „kongók”, „pergők”) hangjához. A csengőkhöz fűződő érzelmi viszonyt jellemzi, hogy „a fiúk azt is megőrizték emlékezetükben, hogy melyik volt apjuk lekedvesebb csengője”.

A néprajzkutató számára elemi öröm a fölfedezés és az ismeretalkotás élménye. A leírásban figyelmét nyilvánvalóan az esztétikus formák, a díszes vésetek ragadták meg, és innen elindulva az anyag, a készítő, a vásárlás, a használat kérdései. Kétségtelen, hogy a pásztorcsengők különleges népművészeti tárgyak. Harang- vagy kolompkészítők, kisvárosi, falusi iparosok, cigány rézöntők, rézművesek termékei. Jelesebb központjait és műhelyeit messze tájon számon tartották. Ilyenek például a hajdúböszörményi Tiszai Nagy család (csengőre vésett mesterjegyük: TNI, TNG, Tiszai Nagy Imre, Tiszai Nagy Gábor) koszorús, rámás, ráncos, ráncsos, a karcagi Hamar-féle, a kecskeméti koronás („nagy magyar”), a szentendrei gyári vagy misés csengői.

A csengők, kolompok (kongók) a templomi harangra emlékeztetnek, e formák elterjedési területe azonos a keresztény kultúráéval. A csengő terminoló-

giája követi a harangokét, és a legtöbb esetben emberi vagy állati testhez viszonyítanak (antropomorf vagy zoomorf alakzatok): váll, felső, alsó pártázat, palást, ütőtartó, ütő, ütőgyűrű, tartója pedig: fül, fül töve nyak, az ütőgyűrű köldök, tőgy, az ütő maga nyelv, sőt mony (tojás, here).

A csöngettyűformák díszítése beleilleszkedik a nagyobb népművészeti folyamatokba, megoldásokba és stílusokba. A nagy stílusok (reneszánsz, barokk, romantika, sőt szecesszió) alászállásai ezeken a tárgyakon is megfigyelhetők. Gyakoriak a koszorú-, tulipán- és gránátalma-díszítések; de vannak címeres csengők is, melyek alapja a cifra, koronás barokk pajzs, címertakaróval, címerkerettel, benne névbetűkkel, évszámmal (pl. N. J. 1835). A korona-, címerkeret-típusok mellett írásjeltípusok is megkülönböztethetők: például kapitális vagy kurzív (folyó-)írás, illetve iniciálészerű maradványok. A nemzeti romantika, historizmus, neobarokk hatását mutatják az 1887–1934 között készült kecskeméti koronás (vagy nagy magyar) csengők, sőt a szecesszióra utaló jegyek (nemzeti címer, Szent Korona, akantuszlevél) is fölfedezhetők rajtuk.

A néprajzi elemzés a formák után kiterjed a csengőhasználatra. A csengők gyakorlati haszna főleg a lovak, marhák, sertések legeltetésében nyilvánult meg: a csengő funkciója az állatcsoport (ménés, gulya, nyáj) összetartása volt. „E cél érdekében a csengőt általában olyan tapasztalt és fegyelmezett állatra kötötték, amely megfelelő tempóban legelt”, ő volt a szólásainkban ma is szereplő: főkolompos (másként: harangos vezérürü). De köthettek csengőt az elkószáló állatra, figyelemfelhívás céljából a legszebb állatra. A Hortobágyon úgy mondták, hogy „a csengő a lóhoz illik igazán”; a lóra való „pityegő” 4-8 kilométerre is elhallatszott. Az állatokkal való közlekedés időszakában a csengő közlekedési jelzőeszköz is volt. Csengővel hívták fel a figyelmet a nagy termetű és gyors fogatok közlekedésére, vagy ezzel ijesztették el a farkasokat. A 19. század végén már törvény írta elő a csengők használatát veszélyes helyzetekben (éjszaka). A csengő azonosításra is szolgált: „A gazdát megismerték a lovain levő csengő szaváról. Messziről meghallották, hogy jön haza, s nyitották a kaput a szekérnek. Ha a gazda gyanakodott a feleségére, akkor széna csóvát tekert a csengő nyelvére, hogy az néma maradjon. Így lepte meg az otthon maradókat, nagy riadalmára az esetleges szeretőnek.” Ünnepi alkalmakkor, például lakodalomkor is szerepet kaptak a csengős fogatok. Móra Ferenc felfigyelt a kisgyermeken előforduló csengőre. „A csengő szaváról tudta az anyja, hogy merre jár a kis bice-bóca, s ha messziről szólt a csengő, akkor érte ment”. Új jelenség, hogy a macskák nyakába csengőt kötnek, hogy ezzel védjék a madarakat a kis ragadozótól. Máig él, hogy csengővel szereznek örömet a kisgyerekeknek; karácsonykor csengő jelzi a gyermekeknek a Jézuska vagy az angyalkák érkezését; ugyancsak ismert a csengőkkel (és más zajkeltő eszközökkel) a szilveszter éjszakai gonoszűzés (csengetés, csergetés, pergő-

zés, kolompolás, kiharangozás); de olyan szokás is volt, hogy a gyermek első fürdővizébe csengőt tettek, mert úgy hitték, hogy ettől jó hangja (szava!) lesz.

A bárándi gyűjteményben az 1751–1960 közötti időszakból 700 csengő van, a legtöbbjük hajdúböszörményi, karcagi és kecskeméti. 2014-ben a gyűjteményt fölvtették a bárándi és Hajdú-Bihar megyei értéktárba.

(Bihari-Horváth László: Csengők a magyar népi kultúrában. Tárgytipológia és katalógus a bárándi Veres-gyűjteményből. A bárándi Geo-Terra 96. Kft., a hajdúböszörményi Bocskai István Múzeum és a bárándi Turizmusért és Hagyományőrzésért Egyesület közös kiadásában, Báránd-Hajdúszoboszló, 2018. 236 oldal.)

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 2000. Fel nagy örömmre. Gárdonyi karácsonyi éneke. Letöltés: <https://hajonaplo.ma/aktualis/fel-nagy-oromre-gardonyi-karacsonyi-eneke.html> (2020. dec. 26.)
- Bálint Sándor 1977. Ünnepi kalendárium. I. Szent István Társulat, Budapest.
- Barna Gábor (szerk.) 2009. Istent dicsőítő egyházi énekeskönyv – Mezey-énekek. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.
- Erdélyi Zsuzsanna 1998. Népi kéziratokról. Vigilia, 12: 941–951.
- Erdélyi Zsuzsanna 1999. Még mindig a népi kéziratokról. Vigilia, 4: 296–313.
- Erdélyi Zsuzsanna 2000. Megint a népi kéziratokról! Vigilia 1: 53–63.
- M. Mester Katalin—Balázs Géza 2021. Fel, nagy örömmre. Gárdonyi karácsonyi éneke. Letöltés: <https://mnyknt.hu/fel-nagy-oromre-gardonyi-karacsonyi-eneke/> (2021. 12. 21.)
- M. Mester Katalin 2021. Gárdonyi Géza „Fel, nagy örömmre...” című karácsonyi énekének szövegváltozatai. Magyar Nyelvőr 146. 2022: 401–411. DOI: 10.38143/Nyr.2022.3.401
- W1. <https://www.origo.hu/nagyvilag/20211129-brusszelt-mar-a-karacsonyi-kifejezes-es-a-kereszteny-nevek-is-zavarjak.html>

Átfogó kép az internet kulturális és nyelvi hatásairól. Balázs Géza *Az internet népe* című könyvéről

SZÚTS ZOLTÁN

egyetemi docens, dékán

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Pedagógiai Kar

szutszoltan@gmail.com

Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár az internetes kommunikáció egyik kiemelkedő kutatója Magyarországon. Könnyű dolga van a recenzensnek, amikor a munkásságát szeretné ismertetni, elég csak a balazsgeza.hu oldalt felkeresni, amelyet a szerző maga szerkeszt és frissít. Az oldalt böngészve három dolog is feltűnik. Az első, hogy Balázs Géza rendkívül jól szervezett, számon tartja a publikációit, a reflexiókat, tartalmat szabadon bocsátja rendelkezésre, archiválja az utókornak. A második, hogy Balázs Géza a nyelvészet szemüvegén keresztül számos jelenséget közelít meg, de egyértelmű, hogy a digitalizáció és az ezzel összekapcsolt hálózatosodás a kedvence. A harmadik észrevétel pedig, hogy Balázs Géza rengeteget ír, munkásságát számos szinten fejti ki, a tehetséggondozástól egészen az akadémiai igényű monográfiákig. A most megjelent, a Ludovika Egyetemi Kiadó által gondozott *Az internet népe* az utóbbi kategóriában tartozik. (...)

A nemrég megjelent *Az internet népe* című kötet célja, hogy átfogó képet adjon az internet kulturális és nyelvi hatásairól. A kötet kiemelt témái a következők: az internetes kommunikáció sajátosságai, az internetes nyelv újdonságai, az internetes írásbeliség és a beszélt nyelv kapcsolata, az online nyelvi változatok, az internetes néphagyomány és mémek, az internetes közösségek és identitások, az internetes kommunikáció társadalmi hatásai.

A munka rendkívül strukturált, négy nagy részből áll, belső szerkezete azonban már sokkal inkább az online világ hipertextuális logikáját követi, hiszen szövege nem egybefüggő, a fejezetekbe olvasmánybetétek, táblázatok, ábrák (mit ábrák, infografikák!), példák, és idézetek vannak beszúrva. A szöveg különböző betűméretekkel és típusokkal operál. Ennek is jelentősége van, már-már mágikus. Egy budapesti social média képzésen például az egyik résztvevő a rendkívüli mértékű ismeretátadás után is elégedetlen maradt, és számon kérte rajtam, hogy a legfontosabbat miért nem mondtam el nekik. Milyen betűtípussal és mérettel kell írni a Facebook cardokat.

Nem tartom túlzásnak a munkát Ted Nelson *Computer Lib: You Can and Must Understand Computers Now / Dream Machines: New Freedoms through*

Computer Screens – A Minority Report, Hugo's Book Service, 1974; rev.ed, Redmund, WA: Tempus Books/Microsoft Press, 1987 alkotásához hasonlítani. Balázs Géza számos esetben a kora elé fut, gondolatkísérleteket villant fel, hagyományos értelemben tudományos tényekkel nem támaszt alá, de mégis iskolát teremt. Ötvözi a nyelvészet, a kommunikáció, a filozófia és a szociológia tudományát. (...)

Összegezve elmondható, hogy Balázs Géza könyve fontos olvasmány kutatók és érdeklődők számára is, egyben, de szakaszonként is olvasható, olyasféle online városi séta kalauzként.

A recenzió teljes terjedelmében az *Ethnographia* folyóiratban jelenik meg.

***A Másik Magyarország (Töredék egy falu hétköznapjaiból)* című dokumentumfilm és Tar Sándor: *A mi utcánk* című regényének összehasonlítása**

TÖRÖK LÍDIA

egyetemi hallgató

Partiumi Keresztény Egyetem, magyar nyelv és irodalom szak

torok.lidia13@gmail.com

Many similarities can be discovered between the documentary *Another Hungary (The Life of a Village - Fragments)* and Sándor Tar's novel, *Our Street*, such as the theme, the characters, and the desire to break out.

Keywords: *Dénes Nagy: Another Hungary, Sándor Tar: Our Street*

A *Másik Magyarország – Töredékek egy falu hétköznapjaiból* című dokumentumfilm és Tar Sándor *A mi utcánk* című regénye között sok hasonlóságot lehet fölfedezni, ilyen például a tematika, a szereplők, a kitérés vágy.

Kulcsszavak: *Nagy Dénes: Másik Magyarország, Tar Sándor: A mi utcánk*

Írásomban összehasonlítást végzek Nagy Dénes magyar filmrendező, *Másik Magyarország – Töredék egy falu hétköznapjaiból* című dokumentumfilmje és Tar Sándor: *A mi utcánk* című regénye között. A dolgozatom célja, hogy megismertessem, azt, hogy a dokumentumfilmben és a regényben hogyan jelenik meg a magyar valóság, illetve a szereplők életében hogyan jelenik meg a szegénység és az ehhez társuló elszigeteltség.

A *Másik Magyarország – Töredékek egy falu hétköznapjaiból* egy olyan dokumentumfilmnek tekinthető, amely feltárja a magyar vidéki valóságot. Olyan problémákat dolgoz fel, mint a szegénység, falusi élet nehézségei, vegetáló vidék, kiszolgáltatottság. Ezekkel a problémákkal, a neves képzőművész Bukta Imre szembesíti a nézőt, aki egy szegény Heves megyei faluban, Mezőszemerén él. A Kossuth-díjas művész kifejti gondolatait arról, hogy a magyar vidék miért tengeti végnapjait. A filmben megszólalnak szomszédjai és az életüket kilátástalannak érző fiatalok is. A rendező, a filmben négy kamaszt szólaltat meg, akiknek életében van egy közös pont, az, hogy Mezőszemerétől minél messzebb képzelik el a jövőjüket, a hétköznapok elől a számítógépezésbe menekülnek, és kulturális-művészeti élménnyel egyáltalán nem találkoznak. (W1) A dokumentumfilm egy falusi képpel indul, amely azt igazolja, hogy a falu, olyannyira visszamaradott, hogy még az út sincs leaszfaltozva, egy

ember szánt, a film elején megjelenik a kocsmá, amely jelképes része a falunak, hiszen a legtöbb pletyka is innen indul el. Az első szereplő, szegényes öltözetű Flóri. Elmondja, hogy reggel korán szokott felkelni, általában öt vagy hat óra fele, szeret számítógépen játszani és nem jár iskolába. Mindeközben, a kép átvált, és már Bukta Imre beszél a rendszerváltásról, arról, hogy a kis falu hogyan vészelte át az akkori időket és jelenleg milyen helyzetben van. A következő szereplőnk Zsófi, aki elmondja, hogy egy kis szobában hatan alszanak a szüleivel és három öccsével. Szívmelengető volt számomra az a jelenet, amikor a nagymamájával ül az ágyon, és együtt elmondták, hogy hogyan készül a szihalmi kompéros. A receptből is látszik, hogy bár a régi hagyományok egy része él. A hagyományőrzés több helyen is megjelenik, ilyen például, az a jelenet, amikor a falu asszonykórusa énekelt, vagy az egyik jelenetben a néni a hímzésről, annak módjáról beszél és arról, hogy mennyi munkába telik míg egyet elkészít. A kép átvált, és megjelenik Noé, aki nyers őszinteséggel vall a jövőjéről, hiszen nem szeretne Magyarországon maradni, minél messzebb szeretne menni. Bukta Imre részletezi, hogy a magyar vidék halálra van ítélve, már nem éri meg a kertet sem művelni, mert sokkal olcsóbb az emberek számára, ha a zöldséget megveszik a Tescóban. Hozzáteszi, hogy nem igazán van miből, mert a pénz elmegy mobiltelefonra, a gáz-, villany-, szemétdíjakra. Az ittlakók a társadalom nincstelen rétegéhez tartoznak, az örökös körforgásból nem lehet kilépni. Arról is beszél, hogy a falu a végnapjait éli, hiszen nagyon kevesen élnek már a faluban, a legtöbb fiatal külföldön él. A művész közben a képeit mutatja, amelyek nagyon szép és igényesen megmunkált képek, nagyon jól tükrözik a falusi életet. (W2)

Nagy Dénes filmjében jól kontrasztba állítja a valós és elképzelt vidéket, hiszen az öregek még összejárnak népviseletben énekelni, tartják a hagyományokat, de a fiatalokat ezek már nem mozgatják, inkább ki szeretnének törni a hagyományokból; ugyanakkor még tudják azt, hogy régen kompérost sütöttek a falujukban, de a receptet már csak a dédszülőktől hallják. (W2)

A negyedik kamasz Zsófi, aki elmondja, hogy tizenketten vannak testvérek, jelenleg a nagymamájukkal élnek, hiszen a szülei elhagyták őket. Megható volt az a jelenet számomra, amikor elmondta, hogy a nagymamájától azt kapta karácsonyra ajándékba, hogy feltöltötte a telefonját, ami bár neki nagy ajándék, és szívből tud neki örülni, egy gazdagabb gyermeknek viszont ez egy hétköznapi dolog.

A film végén egy nagyon szép vallomást hallhatunk a művésztől, melyben elmondja, hogy ő nem éli meg tragikusnak ezt a falut, hiszen ő ott született, ő abba a környezetbe nevelkedett, és ő ezt elfogadja. El tudna költözni, külföldre is mehetne, de nem teszi, mert ez a hazája. Nagyon szép gondolat, hiszen sohasem szabad elfelejteni, hogy honnan jöttünk, és lehetünk akárhol, a szívünk mindig az otthonhoz fog húzni. A filmvégi buszjelenet is ezt a kitö-

rési vágyat érzékelteti, hiszen olyan mintha egy lassított felvételen történne az egész, ahogy a busz kijön a ködből, majd újra eltűnik benne. Kicsit úgy tűnik, mintha a falubeli emberek is ki akarnának törni ebből a helyzetből, de valójában nem tesznek semmit ennek érdekében, így újra a szegényes környezetben találják magukat.

A film képei is nagyon jól tükrözik ezt a nyomott, szomorú hangulatot, amelyhez a szereplők helyzete és vallomásai is hozzájárulnak. Az egész filmben a képek monoton, lassú tempóban váltakoztak, legfőképpen akkor érzékelhető amikor az öregek otthonában, az idős néniket és bácsikat mutatják, ahogy szórakoznak, sakkoznak. Ugyanakkor nagyon sok szereplőnek az arcán ürességet lehetet látni, leginkább az idősek arcán. A filmben megjelenő természetű képek is, mint például a köd, a latyak, a hó mind nyomasztó hangulatot közvetítenek a nézők felé.

Tar Sándor: *A mi utcánk* című regénye hasonlóképpen mutatja be a magyar valóságot és a perifériára szorult emberek sorsát, mint a *Másik Magyarország* című dokumentumfilm. *A mi utcánk* című regényét pályájának kimagasló szakaszán, 1995-ben írta. A regény harmincegy elbeszélést tartalmaz, amely akár regényként vagy novellaként is olvasható. Az elbeszéléseket, elsősorban a közös tér és a címben is megjelölt utca szervezi egységbe, ebben az utcában futnak össze a hasonló életsorsok. (W3) A regényben egy névtelen narrátor beszél, nem szereplője a műnek, de nem is áll kívül rajta, hiszen a mi utcánkról beszél. Belülről ismeri figuráinak életét és világát, olyan, mintha köztük élne, ő is egy senki, mint mindnyájan az utcában, és mindent tud, ami ezekről az emberekről tudható. A regény nyelvezete meglepően szókimondó és őszinte. A narrátor láthatatlan szereplője a történetnek, jelen van minden fontos eseménynél, beépül a szereplők gondolatvilágába, ismeri és ismerteti a cselekvések indokait. Tar Sándor regényében, a mindennapok nyelvével élt, ezen belül azonban számos nyelvi réteget, különféle beszédszólásokat kevert. A gyári munkások és a parasztok nyelvét használta. Az üzemi és a kocsmái nyelv hol ízléstelen, hol telitalálatos módon szerepel a szövegben. A sajátos munkáshumor, a leépült emberek nyelvének sivársága és gorombasága folyamatosan végigkíséri a regényt. (W4) Az első fejezetben megtörténik az utca bemutatása, amelynek nincs középpontja és nincs főhőse, csak egymás mellé rendelt, vegetáló lények vannak jelen a regényben. Ezzel szemben van benne állandó helyszín, állandósított idő, a szereplők is ugyanazok, nem változnak, és a történetdarabok ismétlődnek. (W5)

Már a címben megjelenik a *mi* személyes névmás és a birtokos toldalék utal arra, hogy a szerző osztja a szereplők nyomorúságos sorsában. A helyszínt ugyan névről nem tudjuk, de támpontot ad az, hogy az ott élő emberek közül sokan Debrecenben dolgoztak a rendszerváltás előtt. Az utca neve:

Görbe utca. Az utca nyomorban és kiszolgáltatottságban élő figuráit az együttélés, az egy helyszínen való vegetálás kovácsolja egy közösséggé. Ezáltal a szereplőket, mint például Vida bácsit, Hesz Jancsit, Sudákot, Dorogit és a többieket nem csak az egy utcában való lét köti össze, hanem kilátástalan életük is. A Görbe utca, a faluszéli földút igazi senkiföldjeként van jelen, amely metaforikusan is megragadja azt a peremhelyzetet, melyben az ott lakók élnek. Bátran mondhatjuk, hogy a falu utcájának lakói mind a periféria figurái, ilyen például a halálos beteg fiát ápoló Vida bácsi, vagy az agyvérzéses feleségébe szerelmes Béres. (W3) Itt is megjelenik a falu kiemelkedő helyszíne a kocsmá, a legtöbb férfi iszik és már a kakas kukorékolása előtt sorakoznak Sarkadiné Piroska házi borkimérése előtt. Az utcának négy, alkohol vásárlására alkalmas tere van, ilyen a Misi presszó, Piroska néni bögrecsárdája, Pintér kocsmája és a kisbolt. Ezek, a szereplők találkozásainak, interakcióinak színhelyei. A nők munkanélküliek, betegek, segélyből, gyesből élők, alkoholisták és kiszolgáltatottan tengetik kilátástalan napjaikat. Megjelennek a napi házastársi veszekedések–kibékülések, egymással való vitatkozások. Bár vannak menekülési kísérletek, ezt a történetek címei is hangsúlyozzák, ilyen például A szökés; Néha úgy elmennék; El valahová, de ezek általában kudarcba fulladnak. Az egyetlen menekülési pont a szereplők számára az alkohol, a folyamatos bódultság érzése és az állandósult máshol-lét távlata. A szereplőknek nincs sorsuk és nincsenek terveik, ugyanaz a nap kezdődik el minden nap. (W3)

Fontos megjegyezni, hogy Tar Sándor a műveiben szereplő figurák közt élt, és közről ismerte az egyszerű, kétkezi munkások mindennapjait, és azokat is, akik időközben elvesztették a talajt a lábuk alól. Ezeket az arcokat, hangokat és karaktereket megtalálhatjuk az ország legkülönbélebb területein, ha egy kicsit körülnézünk, bekanyarodunk egy falu szélső, betonosztatlan utcájába. Bár, az író sokszor a szociográfia irányába nyit és egy társadalmi réteg tipikus csoportját, annak életmódját mutatja be, viszont nem olvasható tudományos tudósításként a regény, mert erőteljesen jelen van benne a részvétel és a megértés a narrátor részéről. Ezzel az empátiával szorosan összefügg a kötet megdöbbentő, erőteljes és bizarr humora. A szereplők képesek kigúnyolni saját magukat, ironizálni saját sorsuk alakulását, a szerző pedig nem kineveteti őket, hanem velük együtt nevet. (W4)

A regény és a film között rengeteg hasonlóságot lehet kimutatni. Az egyik ilyen hasonlóság a tematika, hiszen mindkettő hétköznapi témát dolgoz fel, olyan témát, ami bemutatja a magyar valóságot, vagyis azt, hogy ha végignézzük Magyarországon, rengeteg olyan faluval vagy utcával találjuk szembe magunkat, ahol kevesen laknak, leginkább öregek, hiszen a fiatalok jobb élet reményében kimennek külföldre dolgozni, a szülők, nagyszülők pedig egyedül maradnak. Az ott lakó emberek nagyon szerény körülmények között élnek, és csak éppen annyi pénzzel rendelkeznek, hogy elég legyen egyik napról a másik-

ra. Ugyanakkor, a regényben és a filmben is a falu és az utca áll a középpontban, míg a film elején a sáros útról, a földművelésről jelennek meg képek, addig a regényben az utcáról, annak kinézetéről és az ott lakó emberekről ír az író.

Egy másik hasonlóság a kocsmá, amely mindkettő műalkotásban jelen van, a regényben a pletyka, a jókedv kapcsolódik hozzá, ugyanakkor a szereplők interakcióinak a helyszíne is. A filmben, bár csak néhány pillanatra jelenik meg, itt az emberek isznak, hangosan szól a rádió és elmondható, hogy a filmben is leginkább az interakció kapcsolódik hozzá. Elmondható, hogy mindkettőben hasonló szereplők jelennek meg, leginkább „számkivetett emberek”, akik a perifériára szorultak, kilátástalan az életük, ugyanakkor mindkettőben ugyanaz a monoton élet jelenik meg, minden nap hasonlóan telik a szereplők számára.

Mindkettőben megjelenik a kitörési vágy, míg a filmben, ez a fiatalok részéről hangzik el, hiszen többen hangoztják, hogy nem szeretnék megöregedni a falujukban, hanem egy jobb élet reményében minél messzebb akarnak kerülni a falutól, sőt Magyarországtól. A filmben nem tudjuk meg, hogy megvalósul-e vagy sem. A regényben, viszont a címek konkrétan utalnak arra, hogy vannak kitörési kísérletek, de itt a szereplők nem járnak sikerrel. Ezt egy példával szemléltetném. A Doroginé Mancika című elbeszélés címszereplője kifekszik a sínekre, feltehetőleg öngyilkossági szándékkal. Az utca kocsmáiban téma is az eset, mégsem tesz senki semmit, hiszen jól tudják, itt csak napi három vonat halad át, és mivel a legutolsó, a negyed hatos is elment már, jó darabig nincs mitől félni. Doroginét aztán a férje viszi haza, a megaláztatáson túl nem esik semmi baja. Ez a történet is azt igazolja, hogy ebből a nyomorúságos létből a halál sem vezethet ki. (W6)

Ugyanakkor a filmben a néző sajnálatot és együttérzést érez a szereplők iránt. A regényben az olvasó inkább szánalmat érez a szereplők iránt, ugyanakkor kétségek közt van, hiszen a komikus jelenetek miatt sokszor nem tudja eldönteni, hogy sírjon vagy inkább nevéssen rajtuk.

Egy táblázatban szemléltetem a film és regény közötti hasonlóságokat, különbségeket:

Másik Magyarország (film)	A mi utcánk (regény)
tematika: hétköznapi emberek élete a kilátástalan életmódból	
a kocsmá jelenléte, amely a szereplők interakcióinak a helyszíne	
szereplők: „számkivetett emberek”, akik a perifériára szorultak	
kitörési vágy a szereplők részéről	
a regényben megjelenő narrátor és a filmben, Bukta Imre: ismerik szereplőket, együtt éreznek velük	

Másik Magyarország	A mi utcánk
középpontban: a falu	középpontban: az utca
sajnálát a szereplők iránt	szánalom a szereplők iránt
hangulat: monoton, szomorú	hangulat: monoton, komikus
helyszín: bükkaljai vidék	helyszín: hajdúsági vidék
idő: 2000-es évek	idő: 1990-es évek

A regény a kilencvenes években íródott, az író a hajdúsági szegény emberek életéről ír, míg a film a kétezres években készült el, és a bükkaljai emberek életét örökíti meg. Nem sok különbséget lehet a kettő között felsorolni, hiszen ugyanaz a társadalmi kérdés fogalmazódik meg mindkettőben, amely valószínű, hogy egy örök téma marad, hiszen mindig lesznek olyan félreeső kis helyek az országban, amelyek le vannak maradva a fejlődéstől. Egy másik érdekesség, hogy a filmben, az idősök házában rengeteg olyan tárgy volt, amelyet nagyszüleim házában is fel lehet fedezni, ilyen volt például egy arany színű óra a falon, amely mai napig megtalálható a nagyszüleim házában is, vagy a szentképek, amelyek közül szintén ismerős volt pár darab. *A mi utcánk* íróját, Tar Sándort, a filmben szereplő művész úrral, Bukta Imrével lehet párhuzamba állítani, hiszen mindkettő úgy szerepel a filmben/regényben, hogy együtt él a faluval, ismeri a legtöbb szereplőt, azok hétköznapjait és életét. Mindkettőben van egyfajta részvét és megértés a szereplők iránt, annyi különbséggel, hogy *A mi utcánk* szereplői saját magukat is kifaragják a sorsuk miatt és az író velük együtt nevet, míg a *Másik Magyarország – Töredékek egy falu hétköznapjaiból* dokumentumfilmben az emberek nem ironizálják saját sorsuk alakulását, sőt a néző egyfajta sajnálatot érez irántuk.

Befejezésképp elmondható, hogy a *Másik Magyarország – Töredékek egy falu hétköznapjaiból* című dokumentumfilm és Tar Sándor *A mi utcánk* című regénye között nagyon sok hasonlóságot vélünk fölfedezni, ilyen például a tematika, hasonló szereplőkkel találkozhatunk és mindkettőben megjelenik a kitörési vágy. Ugyanakkor, különbségekkel is találkozhatunk, mint például a hangulat, az olvasók viszonyulása, különböző helyszín és időpont.

Felhasznált irodalom

- Bakos István szerk. 2021. A magyar falu sorskérdései. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- Balázs Géza 2013. A néma falu; A záhonyi fordulat. Magyar Napló, 4. 40–41.
- Balázs Géza 2022. Folklór és nyelv. IKU, Budapest.

- W1. Soós Tamás: Másik Magyarország – Töredék egy falu hétköznapjaiból <https://filmarchiv.hu/hu/alapfilmek/film/masik-magyarorszag>
- W2. Kovács Bálint: Nem rezeg már bennem semmi sem: Nagy Dénes Másik Magyarország – Töredék egy falu hétköznapjaiból, *Filmkultúra*, A Nemzeti Filmintézet Magazinja <http://www.filmkultura.hu/?q=cikkek/nem-rezeg-mar-bennem-semmi-sem-nagy-denes-masik-magyarorszag>
- W3. Kolozsi Orsolya, Tar Sándor: A mi utcánk, *MMA – MMKi Lexikon*: <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/a-mi-utcank>
- W4. Deczki Sarolta: A kizökkent utca. In Bartha Judit – Gyenge Zoltán (szerk.): *Töredékes dialektika*. Bp., 2018, L' Harmattan. http://real.mtak.hu/70910/1/Deczki_korr_vv_u.pdf
- W5. Károlyi Csaba: A kilátástalanság utcája, *Holmi*, 1996/3 http://epa.oszk.hu/01000/01050/00143/pdf/EPA01050_holmi_1996-03_445-448.pdf
- W6. Kolozsi Orsolya: Egy zsákutca és helybenjáró hősei, *Kalligram*, XXII. évf. 2013. május
<https://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2013/XXII.-evf.-2013.-majus/Egy-zsakutca-es-helybenjaro-hosei>

A Tandem rovat a tudomány- és a PKE-népszerűsítés szolgálatában

MAGYARI SÁRA

egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem

Bölcsészettudományi és Művészeti Kar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
saramagyary@yahoo.com

In the fall of 2019, my Tandem column was launched in the *Várad*, in a cultural magazine, and then it was taken over by *Újvárad* (New *Várad*), which started in 2021. The peculiarity of the monthly series is that we write it in pairs: we work on the same topic and the same problematizing questions with a chosen co-author. One of my goals is to promote science in a form that is understandable to the public, and another main task is to connect regions, institutions, and communities. The presentation of the academic community of the Partium Christian University, its research areas, and the results of our former students is of foremost importance for the operation of this column.

Keywords: *Várad*, *Újvárad* (New *Várad*), *Tandem*

2019 őszén indult el a Tandem rovatom *Váradon*, egy kulturális folyóiratban, majd a 2021-ben indult *Újvárad* vette át. A havi sorozat különlegessége, hogy ketten írjuk: dolgozunk azon, hogy ugyanaz a téma, ugyanazok a problematizáló kérdések, választott társszerzővel. Egyik célom a tudomány közérthető formában történő népszerűsítése, másik fő feladatomban a régiók, intézmények, közösségek összekapcsolása. Rovatunk működésében rendkívül fontos a Partiumi Keresztény Egyetem tudományos közösségének, kutatási területeinek és egykori hallgatóink eredményeinek bemutatása.

Kulcsszavak: *Várad*, *Újvárad*, *Tandem*

Hagyománya van annak, hogy kutatók közérthető nyelvváltozatban ismertetik a médiában kutatási eredményeiket, értekeznek a tudományos gondolkodás kihívásairól. Ilyen gyűjtemény például Szilágyi N. Sándor (2003) *Mi egy más. Közéleti írások* c. kötete vagy Bartha Krisztina pszichológus, nyelvész rovata a *Nőileg* c. magazinban. Ebbe a sorba illeszkednek azon rovataim is (*Kívánj a szónak nyílt utat; Tisztán tudományos talajon – női szemmel; Tandem*), amelyek nyelvhasználatról, viselkedésről, tudománynépszerűsítésről szólnak a közérthetőség igényével. Tapasztaljuk, hogy egyre nagyobb a szakadék a tudományművelők és a mindennapi ember között. Ennek pedig egyik következménye az összeesküvés-elméletek burjánzása.

Dolgozatom célja egy olyan *jó gyakorlat* bemutatása, amely a média bevonásával rendszeresen nyújt lehetőséget a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) eredményeinek megmutatkozására, hozzájárul a széleskörű intézmény- és tudománynépszerűsítéshez is. Az elmúlt évek során olyan intézményeket, régiókat tudtunk így bekapcsolni a közös gondolkodásba, amelyekhez e rovatok nélkül nem, vagy csak nehezen jutottunk volna el. Mára létrejött egy olyan műhely, amely interdiszciplináris megközelítésben teszi lehetővé a szakmai kapcsolattartást, kutatási irányvonalak kijelölését, állandó kapcsolatot tartva fenn magyar közösségeinkkel. Az alábbiakban ennek a programnak a céljait, működését, eredményeit foglalom össze.

A Tandem-rovat bemutatása

2019 nyarán kért fel a nagyváradi székhelyű *Várad* c. folyóirat, hogy indítsak egy nyelvi, antropológiai rovatot. Nem szerettem volna őket visszatartani, hiszen meggyőződésem, hogy napjainkban egyre nagyobb szükség van a tudománynépszerűsítésre, a közérthető módon való fogalmazásra, tudományos eredményeinket illetően. Ugyanakkor szerettem volna valamilyen új megközelítési módot alkalmazni, hiszen tudománynépszerűsítő rovatok, akár rovataim, vannak, de azok gyakran egy-két szempontból közelítenek a témákhoz. Kutatói, oktatói, de újságírói munkámban is fontosnak tartom a minél több szempontú megközelítési módok működtetését kutatások, eredményközlések terén is. Ezért gondoltam arra, hogy legyen egy olyan rovat, amelyet ketten írunk. Ugyanazt a témát írjuk meg adott problematizáló kérdések alapján, nagyjából ugyanannyi leütésben (4000 karakter). A témát vagy a hónap valamelyik jeles napjához kapcsoljuk (pl. januárban a magyar kultúra napjához, februárban a házasság hete programhoz stb.), vagy valamilyen aktuális társadalmi probléma ihlet meg (pl. beiskolázási problémák, nyelvhasználat stb.)

A rovat célja elsődlegesen a tudománynépszerűsítés közérthető formában, ugyanakkor fontosnak tartom összekötni a különböző régiókat, intézményeket, közösségeket, illetve a PKE akadémiai közösségének, kutatási területeinek, volt diákjaink az eredményeit bemutatni. Így a megmutatkozás egyik fontos lehetősége is ez a projekt.

Szintén a többszempontúság ihlette a címadást is: *tandem*, azaz kettős. Igaz, gyakran a tandembiciklizést kapcsolják sokan a szóhoz, de a lényeg a kettős munka, a kettős erőfeszítés, illetve a tandemrepülés és a repülőtáncosok metaforikussága is kódolt a címben. A repülés motívumában a felemelés, felemelkedés az irányadó, és az, hogy ilyenkor van egy úgynevezett anyarepülő, amely emeli, rögzíti a másikat, s majd fent, a magaslatokban engedí szabadjárára. A repülőtáncosok működése talán a legdinamikusabb és leglégie-

sebb művészeti formákhoz tartozik, benne van a biztonság, az egymásra utaltság, az egymásra figyelés, a könnyedség, de a vezetés is. Így a cím egyszerre lesz témajelölő, hiszen jelzi, hogy ketten írjuk, és metaforikus is, előrevetíti a szándékot, a működési formát, de talán a rovat stílusát is.

A folyóirat bemutatása

A rovat első gazdája a *Várad* c. folyóirat volt 2020. december 31-ig, mivel a Bihar Megyei Tanács megszüntette a lap önállóságát, így a *Várad* és a *Familia* (Románia egyik legrégebbi román lapja) folyóiratokat beolvastotta a Gheorghe Șincai Bihar Megyei Könyvtárba.

2021 márciusában indult el az Újvárad c. lap, mely önfenntartó, pályázatokból és az előfizetésekből működik. Főszerkesztője Szűcs László költő, újságíró, a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének elnöke. Vezető szerkesztő Kemenes Henriette költő, a Partiumi Keresztény Egyetem volt magyar szakos hallgatója. Szerkesztők: Biró Árpád Levente (kultúra), Ozsváth Zsuzsa (web), Simon Judit (esszé, kritika), Traian Ștef (dialog/párbeszéd), Szabó Anna-Mária (művészet). Főmunkatársak: Boka László, Kőrössi P. József, Magyarai Sára, Tasnády-Sáhi Péter, Ujvárossy László. A szerkesztőség összetételében ott vannak a volt diákjaink (Kemenes Henriette, Ozsváth Zsuzsa), illetve kollégák is (Boka László, Ujvárossy László).

A Tandem-rovat működése

A *Várad* c. folyóiratban összesen 16 alkalommal jelentkezett a rovat 2019 szeptembere és 2020 decembere között (l. 1. táblázat), havi rendszerességgel. Ez idő alatt 10 egyetemi oktató volt a szerzőtársam, melyből 5 a Partiumi Keresztény Egyetem munkatársa, a többiek pedig Temesváron, Csíkszeredában és Budapesten dolgoznak. Volt diákjaink közül 3 hallgatót sikerült bevonjunk a közös írásba, akik vagy magyartanárként dolgoznak, vagy doktorálnak jelenleg, de együttírtunk színésszel, plébánossal, műfordítóval is.

1. A Tandem szerzői a *Várad* c. folyóiratban, foglalkozásuk és a képviselt intézmény

Szerzőtárs neve	Foglalkozás, intézmény
Bartha Krisztina	pszichológus, nyelvész, PKE
Borbély Julianna	igazgató, Tanárképző Intézet, PKE
György Henrietta	magyartanár, Temesvár, PKE-végzettje
Guitman Barnabás	történész, PPKE, Budapest
Mátray László	színész, Temesvári Csiky Gergely Színház

Kocsik Zoltán	plébános, igazgató, Temesvári Gerhardinum Líceum
Horváth Gizella	filozófus, esztéta, PKE
Constantinovits Milán	nyelvész, ELTE, Budapest
Hubbes László Attila	mitológia-kutató, Sapientia EMTE, Csíkszereda
Szabó Roland	nyelvész, PKE
Gál Katalin	szociológus, PKE
Gábos-Foartă Ildikó	műfordító, Temesvár
Veszelszki Ágnes	nyelvész, (akkor) Budapesti Corvinus Egyetem
Györgydeák Éva	magyartanár, Temesvár, Budapest, PKE-végzettje
Nagy-György Tamás	építőmérnök, Műszaki Egyetem, Temesvár
Kolumbán Adrienn	doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem, PKE-végzettje

Az *Újváradban* 2021 januárjától 2024 májusáig összesen 34 alkalommal jelent meg a rovat (l. 2. táblázat). Új elem a működésben, hogy évente 6 nő és 6 férfi szerzőt választok, figyelve az egyenlőarányú nemi megoszlásra is. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert egyre többet beszélünk arról, hogy például az észlelésben vagy a kommunikációs módban igen nagy eltérések mutatkoznak a két nemet illetően. Ezt az eltérést előnyként használhatjuk a tandemezéshez, hiszen a többszempontúságot hangsúlyozhatjuk vele.

Az új folyóiratban 12 kutatóval dolgoztam Temesvártól Szegedig, Nyíregyházától Budapestig, Kolozsvártól Csíkszeredáig stb. Az egyetemi oktatók mellett volt hallgatóink (3), református lelkészek (2), újságírók (3), rendezvényszervezők (2) és színész is tandemeztem vele az elmúlt időben.

2. A Tandem szerzői az *Újvárad* c. folyóiratban, foglalkozásuk és a képviselt intézmény

Szerzőtárs neve	Foglalkozás, intézmény
Horn Raoul Andreas	színész, Temesvári Csiky Gergely Színház
Nádor Orsolya	nyelvész, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Tóth Szergej	nyelvész, szemiotikus, Moszkvai Egyetem
Pikó Stefánia	újságíró, Bihari Napló, PKE-végzettje
Minya Károly	nyelvész, Nyíregyházi Egyetem
Sorbán Angella	szociológus, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Covaciu Norbert	magyartanár, író, PKE-végzettje
Kovács Pap Ibolya	református lelkész, Temesvár
Szilágyi Ferenc	dékán, PKE
Jámbor Ilona	újságíró, Arad
H. Varga Gyula	kommunikáció-kutató, nyelvész, EKKE, Eger
Tódor Erika Mária	nyelvész, Sapientia EMTE, Csíkszereda
Cs. Nagy Lajos	nyelvész, Budapest
Pásztor Rita	szociológus, PKE
Albert Dénes	újságíró, Budapest
Föedl Nóra	tanító, Budapest, GYES
Somogyi Attila	programszervező Bolyai János Szakkollégium, Temesvár
Bökös Borbála	dékán, PKE
Bácsi János	nyelvész, matematikus, SZTE
Czégé Réka	programszervező, Arany János Emlékmúzeum Nagyszalonta
Visky István	református lelkész
Bagosi Zsolt	oktató-kutató orvos, Szegedi Tudományegyetem
Lehocki-Samardzic Anna	nyelvész, szakfordító, Magyar Tanszék, Eszék
Sebestyén József	nyelvész, a Veszprémi Érseki Hittudományi Iskola rektora
Lakatos Fleisz Katalin	irodalmár, BBTE, Szatmár
Annus Gábor	szerkesztő, könyvtervező, Pannon Egyetem, Veszprém
Rácz Éva	újságíró, rádiós, médiakutató, BBTE, Kolozsvár
Balázs Lajos	néprajzkutató, Sapientia EMTE, Csíkszereda
Máté Réka	nyelvész, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Pálfi József	lelkész, vallástörténész, a PKE rektora
Szoták Szilvia	nyelvész, Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat elnöke
Simon Szabolcs	nyelvész, Selye János Egyetem, Komárom (SK)
Maior Enikő	angoltanár, a PKE rektorhelyettese
Szűcs László	költő, lapszerkesztő, Újvárad, Nagyvárad

A rovat témái egyrészt az aktuális társadalmi jelenségekhez kapcsolódnak, másrészt valamilyen jeles naphoz, amely annak az adott hónapnak a jellegzetessége. Az alábbi címeket és témákat találjuk a *Tandemben*:

- Bűn(tett) és bűnhődés: innen és onnan* – gyerekgyilkosságok
Tanításról és tanulásról – romániai magyar oktatás helyzete
Szórványlét – temesvári szórványban élni és tanítani
Szabadságszeretet – a szabadság kérdései 1989 után
Kultúra – a színház és kultúra kapcsolata
Házasság vagy sem? – házasság hete
Nőnap kesergő hóvirágokkal és királyfiakkal – nők helyzete
A halszagú nyelvrokonok és a halványuló Sírirus – nyelvrokonság
Összeesküvés-elméletek és a vírusok koronázottja – járvány
Komolya(bba)n a viccesről – a humor működése
Tehetségről szólván – tehetséggondozásról
Fordít, elárul vagy összeköt és megmutat? – műfordításról
Karanténsikerek, avagy mit csinálnak a nyelvészek járvány idején – járvány és kutatói munka
Hívogat-e ma az iskola? – iskolakezdésről
Tudomány? – *Tudom, ám!* – a tudomány megítéléséről
Látom. Nem látom. – karácsonyi jelek és titkok a városban
Magyar kultúra – külső és belső nézőpontból – magyar mint idegen nyelv tanulása
Nyelvpolitika, nyelvi jogok – *innen és onnan*
A hatalom városi jelei – városi tünettan
Menni vagy maradni? – külföld vs. itthonmaradás
Mindenki nyelvészkedik... – nyelvművelés kérdései
A nyelv(használat) gazdasági erejéről
Iskola – férfiak nélkül
Kinek a pap, kinek a papnő – a református közösségek sorsa
Tanyavilág – múlt és jelen határán
Besúgó, jelentők és árulók – 1989 előtt és után
Kommunikáció és kulturáltság – viselkedés
Anyanyelv – apanyelv. Vagy mi a manó? – román és magyar nyelv
Kell-e még a helyesírás?
A romák világnapjának havában – a cigányokról
Sajtószabadságról – emberül
Fiúk, lányok. Gyöngyvirágok?
Fesztivál aktivál
Nyár – utazás – irodalom
Diszlexia – diszgráfia. Egyre többen?
Múzeumpedagógia – a divat és lehetőség között
A szeretet működése – a valóság és a lehetőség között
A hűségről és a hűségtelenségről
Kisebbségi szakon többségi környezetben

Kulturális fővárosok 2023: Temesvár és Veszprém
Közoktatásból felsőoktatásba – oktatói szemmel
Ingázni – úton lenni
Szól a rádió... - Kinek?
Temetőben üldögéltem – a szívemben kíváncsiság
Nagyon kisebbségi nyelvhasználat
Vallás és tudomány
Nyelvi tájkép
Kisebbségi lét – a mindennapokban
Női vezetők
Az ötvenedik Tandem

Összegzés

A rovat tematikáját tekintve változatosságra és aktualitásra törekedett, ugyanakkor fontos volt az is, hogy minél több olyan foglalkozású szerzőtársal dolgozzunk, akik dominánsan az értelmiségi magatartást gyakorolják, nemcsak tudományművelők, hanem a helyi közösségek fontos mozgatói is. Összességében így 24 kutatóval dolgoztunk 14 különböző városból, 17 egyetemmel, illetve kutatóközponttal. Ezek közül 10 kolléga a Partiumi Keresztény Egyetem oktatója, illetve különböző egységeinek vezetője. Volt magyar szakos diákjaink közül 5 személyt vontunk be. Az évek során együttírtunk 4 pappal (római katolikus, református), 5 újságíróval, 2 színésszel, 2 programszervezővel és 1 műfordítóval. Mindösszesen 50 Tandem-írás jött létre.

A legfontosabb eredményeink közé tartozik, hogy van olyan írásunk, amely azóta továbbképzési programmá nőtte ki magát (a Covaciu Norberttel írt *Iskola férfiak nélkül*), illetve két olyan szöveg, amely elég nagy hivatkozást ért meg (Hubbes László Attilával írt szöveg a járvánnyal kapcsolatos összeesküvés-elméletekről és Nagy-György Tamással a tudomány céljáról, feladatairól).

2022 őszén útjára indítottuk az Élő Tandem c. rendezvényt, mely kerekasztal-beszélgetésként működött egy-egy nagyobb városban, ahol több szerzőtárs is él. Fontos eleme volt ennek a programnak, hogy valamilyen nagyobb kulturális rendezvény keretében jöjjön létre, például a *Temesvári Magyar Napok* egyik részrendezvénye volt az első ilyen találkozó. Ennek is több célja van, egyrészt fontos a rovat és a folyóirat népszerűsítése egybekötve a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen működő magyar és tanítóképző szak népszerűsítésével, a kollégák összefogása, közös gondolkodásra való ihletése, de ezek a nyilvános beszélgetések arra is használnak, hogy közelebb vigyük az átlagemberhez a tudományos gondolkodást, a kutatási eredményeinket népszerűsítsük. Valahogyan átláthatóbbá tegyük, merre is halad a világ mindamellert, hogy az interdiszciplináris kutatások, együttműködések fontosságát

így hangsúlyozzuk.

A *Tandem* egy kis, könnyed rovat nagy és nehéz témákról, mely ihletni szeretne, összekötni és összetartani. Mert nagyon fontos lenne közösen gondolkodni, majd közösen cselekedni – kutatókként is!

Források

Bartha Krisztina (2019-től) Pszichológiai és nyelvészeti írások. *Jólélek* c. rovat. In: Nőileg. (www.noileg.ro)

Szilágyi N. Sándor (2003). *Mi egy más. Közéleti írások*. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó.

Magyari Sára (2015-től) *Kívánj a szónak nyílt utat. Beszélgetés nyelvről, emberről, kultúráról*. In: Román Rádió temesvári magyar adása (www.radiotimisoara.ro)

Magyari Sára (2015-től) *Tisztán tudományos talajon – női szemmel*. In: Nyugati Jelen, Arad. (www.nyugatijelen.com)

Magyari Sára (2019-től) *Tandem*. In: Várad (2019–2020). Újvárad (2021–2024)

www.varad.ro

www.ujvarad.ro

Rezumate

Eszter Skrobák: Bazele teoretice care explorează caracteristicile înșelăciunii: cercetare de fundal

Acest studiu se ocupă de natura complexă a înșelăciunii și examinează fundalul său evolutiv, precum și interacțiunea complexă a factorilor psihologici, fiziologici și cognitivi. Prin intermediul unei priviri de ansamblu asupra practicilor folosite în trecut și a cercetărilor contemporane, sunt discutate caracteristicile complexe ale înșelăciunii. Conceptul de înșelăciune s-a dezvoltat de-a lungul timpului. Studiul dezvăluie metodele vechi de a descoperi înșelăciunea, precum și rezultatele moderne ale neuroștiinței și ale psihologiei cognitive, care pot evidenția rolul fundamental al înșelăciunii în interacțiunile sociale. Scopul său este de a evidenția legătura complexă dintre înșelăciune și comportamentul uman, subliniind necesitatea de a înțelege diferitele nuanțe ale manifestărilor înșelătoare, bazându-se pe rezultate teoretice și empirice privind natura acesteia. Integrând perspectivele diferitelor domenii științifice, se urmărește contribuția la o înțelegere mai profundă a semnificației înșelăciunii atât în contextul evoluției, cât și în cel al societății contemporane.

Cuvinte cheie: *înșelăciune, minciună, comunicare, context evoluționist, abordare interdisciplinară*

Büky László: Despre sistemul de referință într-un roman de Krúdy - Boldogult úrfi koromban... (În vremea tinereții mele...)

Prezentarea unei secțiuni din romanul Boldogult úrfi koromban... (În vremea tinereții mele...) de Gyula Krúdy, în perspectiva referințelor, contribuie la înțelegerea operei și a caracteristicilor stilistice ale autorului.

Cuvinte cheie: *Gyula Krúdy, sistem de referință, stil*

Zsolt Dániel Gyebrovski: Impactul incertitudinilor lingvistice asupra aplicării consecvente a reglementărilor privind acțiunile în despăgubirea dreptului concurenței

Acțiunile în despăgubirea dreptului concurenței sunt acțiuni civile intentate pentru compensarea prejudiciilor suferite de concurenți ca urmare a comportamentului întreprinderilor care au săvârșit încălcări ale dreptului concurenței, cum ar fi fixarea prețurilor, împărțirea pieței sau practicile de prețuri de ruinare. Spre deosebire de aplicarea dreptului public dominat de dreptul concurenței al Uniunii Europene și al statelor membre - efectuată de autoritățile de concurență - sistemul de reglementare al acțiunilor în despăgubirea dreptului concurenței combină norme de drept public (nelegalitate) și

norme de drept privat (răspundere), bazate pe concepte juridice și seturi de termeni diferite. Reglementarea acțiunilor în despăgubirea dreptului concurenței a avut loc sub formă de directivă, care, având în vedere eterogenitatea Uniunii Europene din punct de vedere al dreptului privat și lingvistic, precum și dualitatea terminologiei juridice a Uniunii Europene și a statelor membre, a ridicat probleme de legislație și de aplicare a legii, conducând la inconsistențe lingvistice.

Cuvinte cheie: *drept concurențial, acțiuni în despăgubirea dreptului concurenței, Uniunea Europeană, legislație, multilingvism*

Zsolt Sipos: Refuzul (spunând nu) în limba maghiară

Refuzul poate fi exprimat folosind atât mijloacele verbale, cât și cele nonverbale ale comunicării. Formele verbale directe de refuz nu sunt noi, însă există noi forme indirecte și forme ascunse de refuz. Lucrarea analizează refuzurile ofertanților, precum și ale celor care își caută parteneri online și ale persoanelor fără adăpost.

Cuvinte cheie: *refuz, forme ascunse de refuz, ofertanți, persoane care își caută parteneri online, persoane fără adăpost*

Abigél Somogyi: Analiza semiotică a numelor de companii care conțin numele zeilor din mitologia greacă

Există în mod caracteristic anumite nume de companii care includ nume de zeități grecești. Am examinat numele de companii care conțin numele Afroditei, versiunea romană Venus, și al lui Zeus. Numele de companii au fost colectate din România și Ungaria folosind motorul de căutare Hărți Google. Am căutat să descopăr ce fel de servicii oferă companiile care au ales numele zeilor menționați. Cunoașterea figurii și rolului divinității cum îmbogățește semnificația numelui companiei respective? Ce similarități și diferențe se pot observa între utilizarea numelui în România și în Ungaria?

Cuvinte cheie: *nume de companie, nume de zeități grecești, Afrodita, Venus, Zeus*

Sára Mátéffy: Pragmatica bancurilor secuiești

În bancurile secuiești se pot observa diferite neînțelegeri pragmatice. Aceste neînțelegeri sunt caracteristice modului de gândire secuiesc. Ele sunt create prin crearea de anti-maxime care contrazic Maximele lui Grice. Secuiul nu vrea să-și piardă autoritatea, încearcă să-și acopere laconica sau să-și evidențieze natura șireată. Cunoașterea neînțelegerilor lingvistice și a viziunii asupra lumii a secuilor ne ajută să găsim sursa umorului și să obținem cunoștințe extinse despre lumea secuilor.

Cuvinte cheie: *banc secuiesc, pragmatică, maxime, anti-maxime, neînțelegere*

Tamara Asztalos: Conversații despre tabu la masă

Autoarea investighează, pe baza observațiilor individuale în cadrul cercului ei familial, temele tabu de limbaj discutate în timpul meselor. Presupunerea sa este că subiectele tabu sunt mai puțin frecvente în mediile oficiale decât în cele amicale. Datele colectate privesc următoarele teme tabu: înjurături, politică, religie, sexualitate, metabolism, moarte, aspecte financiare, mediu de socializare. Se constată că grupul care încalcă cel mai des tabuurile este cel de prieteni apropiați și familia extinsă. Mesele petrecute cu persoane oficiale sunt cel mai puțin susceptibile de a încălca tabuurile.

Cuvinte cheie: *tabu lingvistic, încălcarea tabuurilor, înjurături, politică, religie, sexualitate, metabolism, moarte, aspecte financiare*

Enikő Somogyi: Semnificațiile Drumului Sfântului Iacob

Lucrarea analizează semnificațiile Drumului Sfântului Iacob (El Camino). Autoarea discută legătura dintre atracția turistică și locul de pelerinaj, călătoria externă și internă, analizează aspectele sacre și spirituale ale pelerinajului de astăzi, precum și caracteristicile sale fizice și turistice.

Cuvinte cheie: *pelerinaj, El Camino, turism, turism religios, loc sacru de văzut*

Tímea H. Tomesz: Abordarea temei textul în educație și știință.

Márta Tuba: „Cégére egy tündér” Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban („O zână pentru companie” Tipuri de texte în educație și cercetare)

Géza Balázs: Două cărți: Magyar isteni szolgálat... (Slujba religioasă maghiară...) și Pásztorcsengők (Clopote ciobănești)

Imre Harangó, cercetător etnograf din Újkígyós (Ungaria), a fost un oaspete frecvent al Universităților Libere din Partium (din 2016 încoace), care între timp a devenit membru al Academiei Maghiare de Artă. Împreună cu participanții universităților libere am vizitat de mai multe ori colecția de clopote ciobănești din Báránd (Ungaria), a cărei material unic a fost publicat într-o carte minunată. Autorul prezintă două cărți legate de aceste două experiențe.

Cuvinte cheie: *Imre Harangó— Réka Kővári: Alföldi kéziratok kántorkönyvek a 19. Századból (Manuscrisele cântec bisericesti din secolul al XIX-lea din Marea Câmpie Ungară), László Bihari-Horváth: Csengők a magyar népi kultúrában (Clopote în cultura populară maghiară)*

Zoltán Szűts: Un studiu amplu despre impactul cultural și lingvistic al internetului concentrându-se pe cartea intitulată *Az internet népe* (Poporul internetului) de Géza Balázs

Lidia Török: Comparația filmului documentar *A Másik Magyarország (Töredék egy falu hétköznapjaiból)* (Ungaria cealaltă [Fragmente din viața de zi cu zi a unui sat]) și romanul *A mi utcánk (Strada noastră)* de Sándor Tar. Între documentarul *A Másik Magyarország (Töredék egy falu hétköznapjaiból)* (Ungaria cealaltă [Fragmente din viața de zi cu zi a unui sat]) și romanul *A mi utcánk (Strada noastră)* de Sándor Tar, există multe similarități, cum ar fi tematica, personajele și dorința de evadare.

Cuvinte cheie: Dénes Nagy: *A Másik Magyarország (Töredék egy falu hétköznapjaiból)* (Ungaria cealaltă [Fragmente din viața de zi cu zi a unui sat]), Sándor Tar: *A mi utcánk (Strada noastră)*

Sára Magyari: Rolul coloanei „Tandem” în promovarea științei și a UCP-ului
În toamna anului 2019, coloana „Tandem” a fost lansată în Várad (Oradea), o revistă culturală, apoi a fost preluată de revista Újvárad (Oradea nouă) în 2021. Originalitatea acestei serii lunare constă în faptul că lucrez împreună cu un partener ales, un coautor, pentru a aborda aceeași temă și aceleași întrebări de dezbateră. Unul dintre obiectivele principale este promovarea științei într-o formă accesibilă, în timp ce altul este să faciliteze legături între regiuni, instituții și comunități. În funcționarea coloanei noastre este extrem de importantă prezentarea domeniilor de cercetare ale comunității științifice a Universității Creștine Partium din Oradea și a rezultatelor foștilor noștri studenți.

Cuvinte cheie: Várad (Oradea), Újvárad (Oradea nouă), Tandem